

C. SALLUSTIUS CRISPUS ÖSSZES MŰVEI

FORDÍTOTTA KURCZ ÁGNES

TARTALOM

CATILINA ÖSSZEESKÜVÉSE

JUGURTHA HÁBORÚJA

**KORUNK TÖRTÉNETE
LEVELEK ÉS SZÓNOKLATOK**

Lepidus consul beszéde a római néphez

L. Philippus beszéde a senatusban

C. Cotta beszéde a római néphez

Cn. Pompeius levele a senatushoz

Macer néptribunus beszéde a néphez

Mithridatés levele

CATILINA ÖSSZEESKÜVÉSE

1. Az embernek, ha a többi élőlények sorából ki akar emelkedni, minden erejével arra kell törekednie, hogy az életét ne csöndben lábolja át, mint a barom, amelyet a természet úgy alkotott meg, hogy a földre görnyed és a gyomrának engedelmeskedik. A mi képességeinknek viszont egy része a testben, a másik a lélekben rejlik; jobbára a lelkünk uralkodik, a testünk inkább szolgál; az egyik az istenekkel, a másik az állatokkal közös bennünk. Ezért illő, hogy a dicsőséget inkább a szellem, mint a test erejével keressük, s mivel oly rövid ez a mi életünk, emlékéért kell mennél hosszabbra nyújtanunk. Mert a gazdagság s a szépség dicsősége illanó és törékeny, az érdem híre örök.

Ámde sokáig heves vita folyt a halandók között, vajon háborúban a testi erő vagy a lelki erény ér-e többet. Mert mielőtt bármibe fogsz, jól meg kell fontolnod, s ha megfontoltad, hamar kell cselekedned. Így hát önmagában mindkettő elégtelen, és rászorulnak egymás segítségére.

2. Nos, kezdetben a királyok - mert ez volt a földön az első uralkodói cím - vagy csak a szellemükkel, vagy csak a testükkel törődtek. Akkor még kapzsiság nélkül telt az emberi élet, mindenki beérte a magáéval. Később azonban, mikor Kisázsiában Cyrus, Görögországban a spártaiak és az athéniak városokat és nemzeteket kezdtek leigázni, az uralkodásvágy háborúk forrása lett, s a legnagyobb dicsőséget a legnagyobb hatalomban látták - a megpróbáltatások s a veszőségek végre bebizonyították, hogy a háborúban a szellem képes a legtöbbre. Ha pedig a királyok és a hadvezérek szellemi erényei a békében is ugyanúgy érvényesülnének, mint a háborúban, kiegyensúlyozottabbak s szilárdabbak volnának az emberi állapotok, és nem tapasztalhatnánk, hogy minden összekuszálódik, változik és fenekestül felfordul. A hatalmat ugyanis könnyű azokkal az eszközökkel megtartani, amelyekkel kezdetben szerezték. Ha azonban a szorgalom helyett a tunyaság, a mértékletesség és igazságosság helyett a mohó vágy és a gög kap erőre, erkölcselével együtt az uralkodó sorsa is megváltozik; így a hatalom a hitványabbról mindig a legderekábbra száll.

3. Amire csak az ember szántás-vetéssel, hajózással, építkezéssel jut, mind a szellem műve. De sok halandó, átadva magát a gyomrának vagy a lustálkodásnak, tudatlanul és műveletlenül, mint valami vándor ballagott át az életen; teste természetellenesen csak a gyönyörre, lelke pedig csak a terhére volt. Ezeknek az életét s halálát egyre becsülöm, mert sem ez, sem az nem érdemel említést. Igazában csak arról az emberről hiszem el, hogy egyáltalán él s lélegzik, aki nekiáll valamilyen feladatnak, és ragyogó tettek, kiváló érdemek hírére törekszik. Persze a foglalkozások sokféleségében kinek-kinek más utat mutat a természet. Szép dolog tettekkel használni a hazának, de jól szónokolni sem éppen rút. Háborúban és békében egyaránt híres lehetsz; dicséret jár annak, aki tett valamit, s annak is, aki mások tetteit írta meg. Bár a tettek megörökítőjét és végrehajtóját semmi esetre sem ugyanaz a dicsőség illeti, mégis úgy látom, hogy a történetírás különösen nehéz: először is, mert a szavaknak kell felérniük a tettekkel; aztán mert ha vétkeket hánytorgatsz fel, a legtöbbben úgy veszik, hogy csak a rosszakarát s az irigységet beszél belőled, ha pedig a kiválóak nagy érdemeit és híres tetteit sorolod elő, ki-ki egykedvűen olvassa azt, amit érzése szerint maga is könnyen meg tudna tenni, a többit viszont kitalálásnak, sőt hazugságnak tartja.

Mint a legtöbbben, én is már ifjúkoromban a közélet felé vonzódtam, de ott sok minden ellenemre volt. Mert a szemérem, az önmérséklet, az erény helyett az elbizakodottság, a pazarlás, a pénzvágy virágzott; s bárha mindezt egész lelkemből megvettem, nem szokván a rossz tulajdonságokhoz, mégis megrontotta zsenge koromat a nagyravágyás; s jóllehet a többiek rossz erkölcselét elítéltem, a hivatalvadászat ugyanúgy irigy rágalmazásnak tett ki, mint a többieket.

4. Így tehát, mikor lelkem sok meghurcoltatás és megpróbáltatás után megpihent, és elhatároztam, hogy hátralevő éveimben távol maradok a közélettől, nem az volt a szándékom, hogy tunyán és közönyösen fecséreljem el a drága szabad időt, de az sem, hogy földművelésnek vagy vadászatnak, e szolgálkhoz illő munkáknak szenteljem az életemet, hanem újra visszatértem megkezdett tanulmányaimhoz, amelyektől eltérített a gyarló becsvágy: elhatároztam, hogy megírom a római nép történetének azokat a mozzanatait, amelyek megőrkítést érdemelnek - annál inkább, mert az én gondolkodásom már reménykedéstől, rettegéstől, politikai pártérdektől egyaránt szabad volt. Most tehát Catilina összeesküvését fogom röviden megírni, amilyen hitelesen csak tudom, mert ezt a gaztettet különösen méltónak tartom a megőrkítésre, annyira újszerű volt a bűn és a veszedelem. De mielőtt az elbeszélésbe belefognék, kissé meg kell világítanom ennek az embernek a jellemét.

5. L. Catilina nemesi származású, nagy testi és lelki erejű, de romlott és fonák szellemű ember volt. Serdülőkorától fogva kedvét lelte a polgárháborúban, gyilkosságban, rablásban, a belső zavargásokban, s ezekben edződött ifjúvá. Teste szinte hihetetlen módon tűrte a koplalást, fagyot, virrasztást; lelke mindenre elszánt, álnok, szeszélyes volt, bármit tudott tettetni és eltitkolni, a másét kívánta, a magáét szórta, lobogott az élvezetek vágyától; ékesszólása meglehetősen volt, bölcsessége csekély. Telhetetlen lelke szertelenségekre, képtelenségekre, túlságosan magasra tört mindig. Ezt az embert L. Sulla uralma után emésztő vágy szállta meg, hogy kezébe kaparintsa az államot, s miközben mindent megtett, hogy hatalomra jusson, még csak nem is mérlegelte, hogy milyen eszközökkel érheti el. Féktelen természetét napról napra egyre jobban korbácsolta csökkenő vagyona és növekvő büntudata - mind a kettőt a már említett tulajdonságai okozták, ösztönözték azonfelül a megromlott társadalmi erkölcsök is - melyeket a pusztító s egymással ellentétes bajok, a fényűzés és a kapzsiság ástak alá.

Mínthogy ez az alkalom eszembe juttatta a társadalmi erkölcsöket, úgyszólván maga a tárgy biztat rá, hogy még előbből kezdjem, néhány szóban felidézsem őseink szokásait háborúban és békében, kifejtsem, hogyan kormányozták az államot, milyen állapotban hagyták utódaikra, s hogy minden szép és jó hogyan változott lassanként a legrosszabbra és leggyűlöletesebbre.

6. Róma városát - az én tudomásom szerint - azok a trójaiak alapították és uralták is kezdetben, akik Aeneas vezetésével földönfutókként kóboroltak. Csatlakozott hozzájuk az őslakosság; vad, törvényt és fennhatóságot nem ismerő, szabad és független emberek voltak. Miután egyazon falak közé kerültek, különböző származásuk, eltérő nyelvük és másféle életmódjuk ellenére hihetetlenül könnyen összeolvadtak: így az egyetértés rövid idő alatt közösséggé szervezte a szétszórt, kóbor tömeget. Mikor azonban államuk polgárokban, intézményekben, földekben gyarapodott, virágzóvá és hatalmassá fejlődött - többnyire így történik ez a halandók közt -, a bőség irigykedést szült. Így hát csakhamar szomszéd királyok és népek támadták meg őket, s csak kevés barát jött segítségükre, mert a többieket megriasztotta a félelem, s távol maradtak a veszedelemtől. De a rómaiak háborúban és békében egyaránt lázas tevékenységben égtek, serényen felkészültek, egymást bátorították, felvették a harcot az ellenséggel, szabadságukat, hazájukat, családjukat fegyverrel védték meg. Amint a veszélyt vitézségükkel elhárították, szövetségeseiknek és barátaiknak segítségére siettek, s inkább adott, semmint kapott jótétemények alapján kötöttek barátságot.

Törvényekkel szabályozott államformájuk királyság volt. Az államot kortól elgyöngült testű, de bölcsességben erős szellemű választott férfiak irányították; ezeket idős koruk vagy szinte szülői gondjaik miatt „atyáknak” hívták. Később azonban, mikor a királyi hatalom - amely kezdetben a szabadság fenntartására és az állam gyarapítására szolgált - dőlőfős önkényuralommá fajult, megváltoztatták az államformát, és az uralmat két-két vezetőre bízták egy évre

szóló hatalommal; úgy vélték, hogy az emberi lélek így kerülheti el a legjobban az önkényeskedés és a felfuvalkodottság buktatóit.

7. Ez idő tájt növekedni kezdett az emberek önérzete, s egyre inkább kibontakoztak képességeik. Mert a királyoknak a derekak gyanúsabbak, mint a hitványak - és mindig gyűlöletes előttük a más érdeme. Az állam azonban, miután elnyerte a szabadságát, hihetetlenül rövid idő alatt megnövekedett - akkora dicsvágy szállt meg mindenkit! Már a fiatalember is, mihelyt megérett a hadviselésre, nagy fáradsalmak közepette tanulta meg a táborban a katonáskodást, s inkább lelte gyönyörűségét az ékes fegyverekben és a katonalovakban, mint az utcalányokban és az eszem-iszomban. Az ilyeneknek aztán férfikorukban sem volt semmilyen feladat szokatlan, semmilyen terep járhatatlan vagy fárasztó, semmilyen fegyveres ellenség félelmetes - a vitézség mindent legyőzött.

Hanem egymás között nagy versengés folyt a dicsőségért: mindenki azon buzgólkodott, hogy aprítsa az ellenséget, megmássza a falat, és közben a többiek szeme rajta függjön; ezt tartották vagyonnak, hírnévnek, igazi nemességnek; a fényes névre sóvárogtak, a pénzzel nem törődtek, rendkívüli dicsőségre, tisztos gazdagságra törekedtek. Elsorolhatnám, hol szórta szét az ellenség hatalmas seregét kis csapatával a római nép, milyen természetből is megerősített városokat foglalt el ostrommal, ha nem volna el hosszasan választott tárgyamtól.

8. Csakugyan mindenütt a vakszerencse uralkodik; mindent inkább a maga kénye-kedve, semmint való értéke szerint emel fényre vagy rejt homályba. Az athéniak tettei, gondolom, valóban elég jelentősek és dicsőségesek voltak, csak nem egészen annyira, mint ahogy híresztelik. De mivel nagy tehetségű íróik akadtak, az egész földkerekség az athéniak cselekedeteit tartja a legnagyobbaknak. Így a tettek véghezvivőinek érdemeit annyira becsülik, amilyen magasba a kiváló tehetségek szava emelte őket. A római népnek azonban sohasem volt része ilyesmiben, mert a legtehetségesebbeket kötötték le a leginkább a közügyek; senki sem művelte szellemét úgy, hogy közben testét elhanyagolta; az igazán kitűnőek szívesebben cselekedtek, semmint beszéltek, inkább arra törekedtek, hogy mások dicsérjék az ő tetteiket, mint hogy ők örökítsék meg másokéit.

9. Tehát háborúban-békében ápolták a jó erkölcsöket, teljes volt köztük az egyetértés s ritka a kapzsiság; jog és igazság nem annyira a törvények, hanem inkább a természet parancsára érvényesült. Viszályt, egyenetlenséget, gyűlölséget az ellenséggel szemben tápláltak, polgár a polgárral az erényben versenyzett. Az istenek tiszteletében pazarlók, otthon takarékosak, barátaikhoz hűek voltak. Két tulajdonsággal óvták meg önmagukat s az államot: bátorságot tanúsítottak a háborúban, s mihelyt eljött a béke, méltányosságot. Szerintem mindennek legjobb bizonyítéka, hogy háborúban gyakrabban kellett megbüntetni azokat, akik parancs ellenére szálltak harcba az ellenséggel, vagy visszavonuláskor későn hagyták ott a csatateret, mint azokat, akik el merték hagyni a hadijelvényüket, vagy a támadók elől meghátráltak; békében viszont jótéteményekkel, és nem megfélemlítéssel biztosították uralmukat, és az elszenvedett sérelmeket inkább elnézték, semmint megtorolták.

10. Mikor azonban a szorgalom és a törvényesség révén az állam naggyá lett, nagy királyokat háborúban leigáztak, vad nemzeteket és hatalmas népeket fegyverrel megfélemeztek, Karthagót, a római birodalom vetélytársát, a földdel egyenlővé tették, tenger és szárazföld nyitva állott előttük - tombolni kezdett a vakszerencse és mindent összekuszált. Akik a fáradsalmakat, megpróbáltatásokat, a kétséges s nehéz helyzeteket könnyen elviselték, azoknak az egyébként kívánatos szabad idő és gazdagság terhére és vesztére lett. Előbb tehát a hatalomvágy, utóbb a pénzvágy fokozódott: e kettő volt minden baj melegágya. Mert a kapzsiság megrontotta a hűséget, tisztességet és más jó tulajdonságokat; helyettük fennhéjázásra, kegyetlenségre, az istenek semmibe vételére, s mindennek a megvásárolhatóságára tanított. A becsvágy sokakat

képmutatásra kényszerített; arra, hogy más legyen szívük mélyére zárva, más a nyelvük hegyén; a barátságot s az ellenszenvet ne érték, hanem érdek szerint mérlegeljék, s hogy fontosabbnak tartsák a kedvességénél annak látszatát. Mindez eleinte lassanként fejlődött ki, közben el-elyomták; később, hogy a métey szinte dögvészként elharapózott, átalakult a társadalom, és a legigazságosabb, legjobb államhatalom kegyetlenné és türhetetlenné vált.

11. Eleinte a kapzsiságnál jobban gyötörte az emberek lelkét a becsvágy, mert az a bűnök közül mégiscsak közelebb áll az erényhez. Hiszen a dicsőséget, a méltóságot, a hatalmat jó és hitvány egyformán áhítja; de amaz igaz úton törekszik rá, emez pedig - mivel hiányzanak hozzá a megfelelő képességei - csellel és ármánykodással próbálja megszerezni. A kapzsiság viszont pénzvággyal jár együtt, ezt a szenvedélyt pedig soha egyetlen bölcs sem kívánta meg: mert mintha méreggel volna átitatva, a férfi testét-lelkét elasszonyosítja; mindig határtalan és kielégíthetetlen, sem a bőség, sem az ínség nem csökkenti. Mikor L. Sulla fegyverrel kézre kerítette a hatalmat, s kezdeti jó szándéka gonoszossággá fajult, mindenki rabolni, fosztogatni kezdett, egyiknek házra, másiknak földre fájta a foga, a győzők sem mértéket, sem mérsékletet nem ismertek, undok és kegyetlen gaztetteket követtek el polgártársaik ellen. Ehhez járult még, hogy L. Sulla a hadseregben, amelyet Kisázsiaiba vezetett, az ősök szokásával ellentétben nem korlátozta a dözsölést és fegyelmezetlenséget, hogy megvegye hűségét; a kies, szemgyönyörködtető tájak meg a tétlenség aztán hamar elpuhították a kemény természetű katonákat. Itt szokott hozzá a római nép hadserege a szeretkezéshez, az iváshoz, a szobrok, festett képek, díszes fémedények bámulásához, itt tanulták meg ezeket - maguknak vagy az államnak - elrabolni, a templomokat kifosztani, minden szent és nem szent dolgot meggyalázni. Ezek a katonák a győzelem kivívása után semmit sem hagytak meg a legyőzötteknek. A jó sors ugyanis még a bölcsök lelkiismeretét is elaltatja; hogy tudtak volna hát ezek elfajzott erkölcsi-cseikkel mértéket tartani a győzelemben?

12. Miután a gazdagság lett a megbecsülés forrása, s azzal járt együtt a dicsőség, hatalom, befolyás, elhalványodott az érdem ragyogása, a szegénységet gyalázatnak kezdték tartani, a feddhetetlenség mögött rosszindulatot kerestek. Majd a gazdagság nyomában a fényűzés és a pénz vágya meg a fennhéjázás szállta meg az ifjúságot. Raboltak, pazaroltak, a magukét kevésre becsülték, a másét kívánták; semmibe se vették a szemérmet, az erkölcsöt, az isteni és emberi törvényeket, nem ismertek korlátot vagy tekintélyt. Ha megnézted a városnyi palotákat és villákat, megéri a fáradságot, hogy szemügyre vedd azokat a templomokat, amelyeket buzgón vallásos őseink emeltek. Ők az istenek szentélyét jámborsággal, a maguk házat dicsőséggel díszítették, s a legyőzöttektől sem ragadtak el semmit, a kártevés lehetőségén kívül; ezek a hitvány semmirekellők viszont a leggaládabban rabolták el mindazt a szövetségeseiktől, amit a vitéz elődök győztesként meghagytak; mintha a kártevésben állna a hatalom gyakorlása.

13. Mert minek is említsem, amit úgyis csak azok hisznek el, akik látták, hogy számos magánember hegyeket hordatott el, tengeröblöket töltetett fel? Úgy gondolom, ezek csúfot úztek gazdagságukból, hiszen amit módjával élvezhettek volna, azt szégyenletes mohósággal elpocsékolták. De a hentergés, vedelés és a többi ilyesfajta élvezet iránti gerjedelem is ugyanúgy megszállta őket. Férfiak asszonyként szeretkeztek, asszonyok az utcán árulták tisztaságukat; ingyencfalatokért az egész földkerekséget felkutatták; aludni mentek, még mielőtt elálmosodtak; nem várták meg az éhséget vagy szomjúságot, sem a hideget vagy fáradságot, hanem elpuhultságukban mindennek elébe mentek. Ez az életmód viszont - mihelyt az atyai vagyon elfogyott - gaztettekre ösztönözte az ifjakat: a rossz tulajdonságok fertőjébe mártogatott jellem nem mondott le egykönnyen az élvezetek hajszolásáról, ezért még zabolátlanabban vetették magukat minden eszközzel a pénzszerzésbe és a költekezésbe.

14. Ebben a hatalmas és förtelmesen megromlott államban Catilina könnyűszerrel csatlósává tett, maga köré gyűjtött minden gonosztevőt. Mert valahány szegyetelen, parázna, korhely alak kockázva, zabálva vagy az ágyban eltékozolta a családi javakat; aki csak óriási adósságokat halmozott fel, hogy pénzzel simíthassa el gyalázatos ügyeit és gáztetteit; továbbá mindenfelől mindenféle gyilkos, templomfosztogató, törvény előtt elmarasztalt vagy törvényt rettegő; hozzá még azok, akik hitszegő nyelvükből vagy polgárvért ontó kezükből éltek; végül mindaz, akit a gasság, nyomor, rossz lelkiismeret hajszolt - ezek voltak Catilina legbuzgóbb hívei és bizalmasai. Ha pedig valaki tiszta lelkiismerettel keveredett barátságba vele, a mindennapos érintkezés és a csábítások hatására csakhamar teljesen hasonlónak vált a többiekhez. De Catilina leginkább a fiatalok bizalmára vadászott; az ő jellemük még puha és hajlékony, nem volt hát nehéz a csapdájába ejteni őket. Mert aszerint, hogy kit milyen korához illő szenvedély hevített, az egyiknek szajhát szerzett, a másiknak kutyákat és lovakat vásárolt, egyszóval nem kímélte sem pénzét, sem tisztességét, amíg lekötelezettjeivé és híveivé nem tette őket. Ismerem azt a véleményt, hogy a Catilina házában megfordult ifjak nem sokat törődtek a szeméremmel, de erre inkább más cselekedeteikből következtethettek, közvetlen tanú nem akadt rá.

15. Catilinának már ifjúkorában sok bűnös viszonya volt, egy nemesi családból való szűzzel, egy Vesta-papnővel - és sorolhatnánk a többi hasonló, emberi és isteni törvényeket sértő kapcsolatait. Végül Aurelia Orestilla iránt gyulladt szerelemre, akiben a becsületes emberek a szépségén kívül soha semmi dicsérnivalót nem találtak; minthogy a nő habozott hozzámenni feleségül, mert félt a már felserdült mostohafiától, biztosra veszik, hogy Catilina a saját fia meggyilkolásával tette szabaddá házát a bűnös menyegzőre. Én úgy vélem, elsősorban ez siettette aljas tervének megérlelődését. Mert istenekkel-emberekkel perben álló lelke sem ébren, sem álmában nem tudott megnyugodni: annyira mardosta zaklatott szívét a lelkiifuradás. Arca sápadt lett, szeme zavaros, járása hol kapkodó, hol lomha, egyszóval egész külsején meglátszott a háborodottság.

16. Az ifjakat pedig, akiket, mint fentebb említettem, magához csalogatott, sokféle módon oktatta ki a rosszra. Közülük verbuvált hamis tanúkat, okmányhamisítókat; megtanította őket, hogy az adott szóra, a vagyonra, a veszedelmekre fittyet hányjanak. Majd miután jó hírust, szemérmüket levakarta róluk, mást, többet parancsolt meg nekik. Ha éppen nem adódott is ok a büntettségre, nem kisebb buzgalommal gyilkoltatta meg azokat, akik útjában voltak, éppúgy, mint akik semmit sem tettek ellene; nem akarta, hogy a kéz vagy a lélek ellustuljon a tétlenségben, inkább érdek nélkül is gonoszul és kegyetlenül viselkedett.

Minthogy az adósságok az egész országban nagyon felhalmozódtak, s minthogy Sulla legtöbb volt katonája, aki a kellenél könnyebb kézzel bánt javaival, a régi rablásokra és győzelmekre emlékezve polgárháborúra áhítozott, Catilina - említett barátai és szövetségeseiben bízva - tervet kovácsolt az államhatalom megdöntésére. Itáliában semmiféle hadsereg nem volt; Cn. Pompeius távoli földeken hadakozott; ha ekkor Catilina a consuli hivatalra pályázik, nagy reményei lehettek, mert a senatus még nem figyelt fel rá: mindenhol biztonság, nyugalom uralkodott - hanem éppen ez jelentette számára a jó alkalmat.

17. Így aztán június elseje körül, L. Caesar és C. Figulus consuli évében, előbb egyenként kereste fel híveit, egyeseket biztatott, másoknál puhatolózott: beszélt a maga erőforrásairól, az állam felkészületlenségéről, az összeesküvés nagy anyagi hasznáról. Mihelyt felderítette, amit tudni akart, egybehívta a legágrólszakadtabbakat és a legelszántabbakat. Eljött hozzá P. Lentulus Sura, P. Autronius, L. Cassius Longinus, C. Cethegus, P. és Ser. Sulla, Servius két fia, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Laeca, L. Bestia, Q. Curius a senatori rendből, azonkívül a lovagrendből M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius,

ezenkívül a coloniákból és a municipiumokból számos ottani nemesember. Részt vett azonkívül ebben a tanácskozásban - kevésbé nyíltan - sok olyan nemes is, akit az uralkodás reménye ösztönzött, nem pedig az ínség vagy más szorultság. Egyébként az ifjúság legnagyobb része, főként a nemesifjak helyeselték Catilina kezdeményezését; azok, akiknek békében fényűző vagy kényelmes életre lett volna lehetőségük, a bizonytalant kívánták a biztos, a háborút a nyugalom helyett. Voltak ez idő tájt, akik azt hitték, hogy M. Licinius Crassusnak is van tudomása a tervről: mivel ellenfele, Cn. Pompeius nagy sereget vezényelt, Crassus szívesen látta volna, ha bárkinek a katonai ereje megnövekszik a Pompeiusé rovására; egyúttal bízott benne, hogy ha az összeesküvés sikerül, ő könnyen az élére állhat.

18. Az állam ellen néhányan már azelőtt is összeesküdtek ugyanígy, köztük volt Catilina is; erről olyan hitelesen fogok beszámolni, ahogy csak tudok. L. Tullus és M. Lepidus consuli évében P. Autronius és P. Sulla consuljelölteket a megvesztegetés elleni törvény alapján felelősségre vonták és elítélték. Valamivel ezután zsarolással vádolták meg Catilinát és így meggátolták, hogy a consuli hivatalra pályázzék, mert nem tudott a törvény szabta határidőn belül jelentkezni. Élt ebben az időben egy rendkívül vakmerő, elszegényedett, pártoskodó nemesifjú, Cn. Piso, akit szorultsága és rossz jelleme hajtott az állam felforgatására. Catilina és Autronius december 5-e körül közölték vele a tervet, amely szerint január elsejére készítik elő L. Cotta és L. Torquatus consulok meggyilkolását, ők ketten magukhoz ragadják a consuli hatalmat, Pisót pedig sereggel a két Hispania elfoglalására küldik. Szándékuk azonban kitudódott, ezért február 5-re halasztották a gyilkosságot. Akkor már nemcsak a consulok, hanem a legtöbb senator ellen is merényletet terveztek. Ha Catilina nem elhamarkodva adja meg a jelet társainak a curia előtt, aznap Róma fennállása óta a legnagyobb gáztettet vitték volna véghez. Az hiúsította meg a tervet, hogy még alig gyűlt össze néhány fegyveres.

19. Később Pisót az innenső Hispaniába küldték praetori hatalommal felruházott quaestornak; ezt Crassus vívta ki, mert Cn. Pompeius ádáz ellenfelét ismerte fel benne. A senatus is vonakodás nélkül adta neki a provinciát, mert távol akarta tudni az államtól ezt a semmirekellőt, meg azért is, mert ekkor már sok becsületes ember is védelmezőjét látta benne Pompeius időközben félelmissé vált hatalmával szemben. Pisót azonban provinciájában a seregében lévő hispán lovasok megölték. Vannak, akik szerint a barbárok nem tűrhették igazságtalan, fennhéjázó, kegyetlen parancsnokságát, mások szerint pedig azok a lovasok Cn. Pompeius régi, bizalmas hívei voltak, s az ő kívánságára támadták meg Pisót - mert azelőtt ilyesmit még sohasem követtek el a hispánok, pedig sok kegyetlen kormányzót viseltek már el. Én ebben a kérdésben nem tudok dönteni. Ennyi elég is a korábbi összeesküvésről.

20. Mikor Catilina látta, hogy köréje csoportosulnak mindazok, akikről fentebb beszéltem, habár külön is sokszor és sokat tárgyalt velük, hasznosnak vélte, hogy egyetemben szólítsa meg és buzdítsa őket, valamennyit az épület félreeső zugába vonta hát, és itt, minden tanút eltávolítva, ilyesféle szónoklatot tartott:

„Ha nem bizonyosodtam volna meg rátermettségetekről és hűségetekről, hiába volna az alkalom; mit érne minden jó reményünk, s hogy szinte már a kezünkben van a teljhatalom? Gyáva és megbízhatatlan társakkal magam sem fognék bizonytalan ügyekbe a biztosak helyett. De sok nehéz helyzetben bátraknak és hozzám hűségeseknek ismertelek meg benneteket, ezért mertem a legnagyobb és leggyönyörűbb vállalkozásba kezdeni, s az is világossá vált előttem, hogy nektek ugyanaz válik javatokra és károtokra, ami nekem. Ugyanazt akarni és ugyanazt nem akarni - ebben áll éppen az erős barátság.

Külön-külön már ezelőtt is hallottátok mindannyian, mit forgatok a fejemben. De napról napra még hevesebben ég a szívem, mikor arra gondolok, milyen élet vár ránk, ha nem szabadítjuk fel magunkat. Mert mióta az állam egynéhány hatalmasnak korlátlan és tényleges uralma alá

került, azóta csak nekik adóznak a királyok és a fejedelmek, nekik adják a sarcot a népek, nemzetek: mi többiek pedig, jók, derekak, nemesek és nem nemesek, tekintélyétől, súlyától megfosztott csőcselékké váltunk, kiszolgáltatva azoknak, akik rettegnének tőlünk, ha az állam még állam volna. Így minden tekintély, hatalom, méltóság, gazdagság az ő kezükben van, vagy ott, ahol ők akarják, s nekünk a megpróbáltatásokat, kudarcokat, bírói végzéseket, ínséget hagyták.

Még meddig tűritek mindezt, hiszen nem vagytok nyúlszívűek? Hát nem jobb bátran meghalni, mint gyalázatban vesztegetni el nyomorult és becstelen életeteket, amelyben idegenek kénye-kedve üzött belőletek csúfot? Pedig megesküszöm isten-ember előtt: a győzelem a kezetekben van; bennetek fiatal vér pezsdül, a lelketek erős, ők viszont az évektől és a jó módtól testben-lélekben elernyedtek. Csak neki kell fogni, a többi magától jön.

Vagy ki képes elviselni, ha igazán férfi, hogy ők csak úgy dúskálnak a vagyonban, és pénzüket a tenger feltöltésére és hegyek elhordására fecsérlik, nekünk pedig a legszükségesebbre sem telik; hogy ők két vagy akár több házat is építtetnek egymás mellé, nekünk pedig még családi tűzhelyünk sincs sehol? Festményeket, szobrokat, ötvösműveket vásárolnak, az új épületeket lerombolják, helyette másikat emelnek, egyszerűen mindenféle módon szórják, pazarolják a pénzt, de még a legféltelenebb kicsapongásokkal sem tudnak nyakára hágni a vagyonuknak. Nekünk pedig otthon ínség, kívül adósság a részünk: a sorsunk keserves, s a kilátások még elkeserítőbbek. Végül is mi egyébünk van nyomorult életünknel?

Ébredjete hát fel! Hiszen itt van, itt van a szemetek előtt, amit oly sokszor kívántatok: a szabadság, itt a gazdagság, tekintély, dicsőség; a szerencse mindezt a győzteseknek tűzte ki díjul. A helyzet, az alkalom, a megpróbáltatások, a nyomor, a fényes hadizsákmány különbuzdítás, mint az én beszédem. Akár parancsnokotok, akár bajtársatok leszek: testem-lelkem a tiétek. Mindezt, remélem, mint consul fogom megvalósítani veletek, hacsak ítéletem nem csal, és ti nem szeretnétek inkább szolgák, mint urak lenni.”

21. A hallgatók: csupa olyan ember, akinek se pénze, se jövője, de bővében volt minden nyomorúságnak. A rend felforgatását már magában is bőséges jutalomnak érezték, a többség mégis azt követelte, hogy terjessze elő, milyen feltételekkel folyik majd a háború, milyen zsákmányt szerezhetnek a harcban, és egyáltalán, miféle erőforrásra vagy kilátásra számíthatnak. Catilina erre az adósságok eltörlését, a gazdagok vagyonának elkobzását ígérte, hivatalokat, papi tisztségeket, rablási lehetőséget s mindazt, amit még a háború önkénye hoz a győzteseknek. Bizonygatta azonkívül, hogy az innenső Hispaniában Piso, Mauretaniában seregével együtt P. Sittius Nucerinus magáévá tette terveit; hogy pályázik a consulságra C. Antonius, jó embere, akit ezernyi baj szorongat. Benne reméli a leendő kollégáját, s vele együtt szándékozik majd consulként munkához látni. Ezután átkokat szórt minden tisztességes emberre, híveit név szerint megdicsérte; egyiket nyomorára, másikat vágyaira emlékeztette, többjüket az ellenük folyó bírósági eljárásra vagy várható elítéltetésükre, Sulla győzelmére pedig sok olyat, aki azt zsákmányszerzésre használta ki. Mikor úgy látta, hogy emberei valósággal szárnyakat kaptak, lelkükre kötötte, hogy támogassák consuli pályázatát, majd elbocsátotta őket.

22. Akadtak ez idő tájt, akik szerint Catilina, beszéde végeztével, mikor büntársait eskütételre kényszerítette, borral kevert embervért hordott körül serlegekben; és csak akkor fedte fel terveit, mikor az átok terhét fejükre vonva már mindannyian megízlelték az italt - ahogy ez az ünnepi áldozatoknál is szokás. Állítólag azért járt el így, hogy kölcsönös bűnük tudatában annál hűségesebbek legyenek egymáshoz. Némelyek szerint azonban sok egyébvel együtt ezt is olyanok találták ki, akik úgy hitték, hogy enyhítik a Cicero ellen később támadt gyűlöletet, ha az elítéltek vétkeit felnagyítják. A dolog sokkal súlyosabb, semhogy a magam hiányos értesülései alapján ítélni tudnék felőle.

23. Részt vett az összeesküvésben az éppen nem alacsony származású Q. Curius is: ki se látszott a gátlásokból és a szennyes ügyletekből, a censorok pedig erkölcstelensége miatt eltávolították a senatusból. Ennek az embernek jellemtelensége legalább akkora volt, mint vakmerősége: eszébe sem jutott, hogy elhallgassa, amit hallott, vagy eltitkolja a maga vétkeit, sőt még csak meg sem gondolta tetteit és szavait. Régóta viszonyt folytatott Fulviával, egy nemesasszonnyal. Amikor az asszony elhidegült tőle, amiért inségbe jutva kevesebbet tudott rá költeni, egyszerre csak nagy hangon, eget-földet ígérgetett a nőnek, de még a kardjával is megfenyegette, ha nem marad mellette, egyszóval erőszakosabban viselkedett vele, mint bármikor azelőtt. Fulvia azonban megtudta Curius nagy magabiztosságának okát, s nem tartotta titokban az államot fenyegető nagy veszélyt, hanem, a forrás elhallgatásával, többeknek elmesélte, mi mindent hallott a Catilina-összeesküvésről. Elsősorban ettől támadt az embereknek kedvük, hogy M. Tullius Cicerót jelöljék consulnak. Azelőtt ugyanis a nemesség nagy része dühödten féltékeny volt, és azt hitte, bemocskolódnak a consuli intézmény, ha új ember nyeri el, bármennyire kiváló is. Mikor azonban nyakukon volt a veszély, háttérbe szorult a féltékenység és a gőg.

24. Így hát a népgyűlésen M. Tullius és C. Antonius választották meg consulnak. Ez az eredmény először megdöbbenetett az összeesküvés résztvevőit. Csakhogy Catilina örülete nem csillapodott, hanem napról napra tevékenyebbé vált: alkalmas helyeken fegyvereket helyezett készenlétebe egész Itáliában, a maga és barátai hitelére pénzt vett fel és Faesulaeba vitte, egy bizonyos Manliushoz, aki később megindította a háborút. Ez idő tájt állítólag nagyon sok különféle rendű és rangú embert vont a maga pártjára, sőt néhány asszonyt is, akik eleinte testük árulásából fedezték hatalmas költségeiket, de később, mikor koruk korlátot szabott az ilyesfajta keresetnek, de a fényűzésüknek nem, óriási adósságba verték magukat. Catilina azt remélte, hogy az ő segítségükkel fölláthatja a városi rabszolgákat, felgyújthatja a várost, a férjeket pedig vagy a maga pártjára vonhatja, vagy megöletheti.

25. Volt egy az asszonyok között, Sempronia, aki már sokszor követett el férfias bátorságra valló tetteket. Származása, szépsége, férje, gyermekei révén szerencsésnek mondhatta magát; jártas volt a görög és a latin irodalomban; citerázni és táncolni ékesebben tudott, mint ahogyan tisztességes nőhöz illik, és a bujaság sok más kelepcecéjét ismerte. Mindig minden kedvesebb volt neki a tisztességnél és a szeméremnél. Pénzét vagy hírért kímélte-e kevésbé, nem könnyű eldönteni. Olyan érzékiség lobogott benne, hogy gyakrabban kezdett ki ő a férfiakkal, mint azok vele. Sokszor megszegte adott szavát, esküvel letagadta adósságát, cinkos volt gyilkosságokban, fényűzése és elszegényedése a vesztébe kergette. Ám tehetsége nem mindennapi volt: verseket faragott, tréfákat eszelt ki, társaságban hol szerény, hol behízogó, hol kacér volt. Egyszóval szellem és báj sugárzott belőle.

26. Az említett előkészületek után Catilina mindenestre a következő évi consulságot is megpályázta. Azt remélte, hogy ha jelölik, kénye-kedve szerint felhasználhatja majd Antonius. De addig sem maradt veszteg, hanem minden módon igyekezett Cicerót törbe csalni. Csakhogy abból sem hiányzott az önvédelemhez szükséges fortély és ravaszság; consulságának már a legelején, Fulvia révén, bőkezű ígéretekkel elérte, hogy az említett Q. Curius felfedje neki Catilina terveit. Hivataltársát, Antonius a dúsbab provincia átengedésével eltérítette államellenes szándékaitól; saját magát pedig titokban barátainak és clienseinek testőrségével vette körül.

Mikor eljött a népgyűlés napja, és Catilinának sem jelöltetése, sem a consulok ellen a Marsmezőn tervezett merénylete nem sikerült, elhatározta, hogy háborút robbant ki, és nyílt döntésre viszi a dolgot, minthogy burkolt próbálkozásai csúfosan és balul ütöttek ki.

27. Elküldte hát C. Manliust Faesulaeba és a környező etruszk vidékre, egy bizonyos Septimius Camerset a picenumi földre, C. Iulius Apuliába, azonkívül kit ide, kit oda, ahogy hasznosnak gondolta. Közben Rómában is minden követ megmozgatott, csapdát állított a consuloknak, gyűjtogatásokat szervezett, fegyveresekkel szállta meg a város fontosabb pontjait, ő maga fegyverrel járkált, s másokat is erre biztatott, buzdítván őket, hogy mindig éber készenlétben álljanak; éjjel-nappal sürgölődött, le sem hunyta a szemét, de sem az álmatlanság, sem a megerőltetés nem fárasztotta ki.

Végül, mikor a sok tevékenység semmi eredményre nem vezetett, késő éjszaka újra összehívta az összeesküvés fő részeseit M. Porcius Laecához, dühösen felpanaszolta gyávaságukat, és bejelentette, hogy Manliust előreküldte ahhoz a sokasághoz, amelyet ő maga gyűjtött össze a fegyveres harcra, továbbá másokat is küldött különböző helyekre, ahol megkezdhetik a háborút, s ő is szeretne már a sereghez utazni, ha sikerülne megölnie Cicerót - mert ő a fő akadály a terveinek.

28. A legtöbben féltek és haboztak - végül is C. Cornelius római lovag megígérte közreműködését, s L. Vargunteius senatorral együtt elhatározta, hogy valamivel később, még azon az éjszakán, tisztelgés ürügyén, fegyveres emberekkel behatolnak Ciceróhoz, és leszúrják a készületlen és védtelen consult. Mihelyt Curius ráeszmélt, mekkora veszély lebeg a consul feje fölött, Fulvia által sietve megüzente, milyen merénylet készül. Így amazok zárt ajtókat találtak, és hiába vállalkoztak ekkora gaztetre.

Manlius eközben Etruriában felbujtotta a népet, amely nyomora és elkeserítő sérelmei miatt forradalomra vágyott, mivel Sulla egyeduralkodó alatt földjét és minden vagyonát elvesztette. Azonkívül megkörnyékezett mindenféle útonállókat, akikkel tele volt ez a vidék, és Sulla letelepítettjei közül is azokat, akiknek összeharácsolt zsákmányát tobzódásaik és költekezéseik már teljesen felemésztették.

29. Mikor erről Cicero értesült, kettős veszedelem tudatára riadt: a várost a maga eszközeivel nem volt képes megvédeni a cselszövések ellen, s azt sem tudta bizonyosan, mekkora és mihez kezd Manlius serege. Így hát az ügyet a sok szóbeszédtől már amúgy is felbolydult senatus elé terjesztette. Ahogy kiélezett helyzetben legtöbbször történni szokott, a senatus elrendelte: „Tegyenek meg mindent a consulok, hogy az államot baj ne érje!” Ezt a korlátlan megbízatást római szokás szerint a senatus adhatja egy tisztviselőnek arra, hogy hadsereget állítson, hadat viseljen, az erőszak bármely módját alkalmazza szövetségesekkel és polgárokkal szemben, háborúban és békében a legfőbb katonai és bírói hatalmat gyakorolja; más-különbén a consulnak mindebből semmihez sincs joga a nép utasítása nélkül.

30. Néhány nap múlva L. Saenius senator felolvastott egy levelet a senatusban, melyet - mint mondta - Faesulaeból kapott. Eszerint C. Manlius október 27-én, nagy sokaság élén fegyvert fogott. Ugyanakkor - ahogy ez már ilyenkor lenni szokott - egyesek csodákat és szörnyű jósjeleket jelentettek, mások meg, hogy gyűléseket tartanak, fegyvereket szállítanak, Capuában és Apuliában rabszolgalázadást szerveznek. Így a senatus határozata értelmében Q. Marcius Rexet Faesulaeba, Q. Metellus Creticust Apuliába és környékére küldték ki. Mindketten a város alatt álltak seregük élén, mert akadályozta őket a diadalmenet megtartásában némelyek rágalma, akik mindent, becsületet és becstelenséget egyaránt árucikknek tekintenek. A két praetor közül Q. Pompeius Rufust Capuába, Q. Metellus Celert pedig a picenumi vidékre vezényelték azzal a meghatalmazással, hogy a körülményekhez és a veszély nagyságához képest állítsanak fel hadsereget. Továbbá kihirdették: ha valaki jelentést tesz az államot fenyegető összeesküvésről, ha rabszolga, szabadság és százezer sestertius a jutalma, ha szabad, bűnrészesség esetén bocsánatot kap és kétszázezer sestertius. Elrendelték, hogy a gladiátorokat telepítsék szét a laktanyákból Capuába és a többi municipiumba, az egyes városok hadi

erejének arányában. Rómában az egész város területén éjjeli őrségeket szerveztek, és kisebb rangú tisztviselőket állítottak az élükre.

31. Ezek az intézkedések nyugtalanságot keltettek a polgárok között, és megváltoztatták a város arcát. A hosszú nyugalomban született féktelen jókedv és vidámság után hirtelen mindenkit levertség fogott el. Zavartan futkostak, nem bíztak eléggé sem barátban, sem búvóhelyben, nem tudták, háború van-e vagy béke, ki-ki a maga félelméhez mérten ítélte meg a veszélyt. Hozzá még az asszonyok, akiknek az állam ereje miatt szokatlan volt a háborútól való rettegés, most, hogy rájuk tört, mellüket verték, kezüket könyörögve nyújtogatták az ég felé, siránkoztak kisgyermekük miatt, szüntelenül kérdezősködtek, mindentől megijedtek, elfeledkeztek büszkeségükről és kedvteléseikről, s nem bíztak már sem magukban, sem hazájukban.

Catilina pedig rettenthetetlenül folytatta üzelmeit, noha a város készült a védelemre, s L. Paulus vádat emelt ellene a Plautius-törvény alapján. Végül is, hogy a gyanút elterelje magáról, vagy mintha csak rágalmakkal zaklatták volna s tisztázni szeretné magát, elment a senatusba. Akkor M. Tullius consul - vagy mert megrettent, vagy mert haragra gerjedt Catilina megjelenésétől - káprázatos és az államra is igen hasznos szónoklatot tartott, amelyet később írásban is kiadott. Mikor Cicero leült, Catilina, aki mindig készen állt a színlelésre, a földre szegezte szemét, s esdeklő hangon kezdett könyörögni az atyákhöz, hogy ne ítéljenek róla vaktában; olyan családból származik és ifjúkorától fogva úgy irányította életét, hogy a jövőtől csak jót remélhet; ne gondolják, hogy neki, a patriciusnak, aki őseihez hasonlóan annyi jót tett maga is a római népért, érdekében állna az állam tönkretétele, s azt Róma jövevény polgárának, M. Tulliusnak kell megoltalmaznia tőle. Mikor ezt még szidalmakkal is megtoldotta, mindenki lehurrogtá, ellenségnek, hazaárulónak nevezték. Erre ő őrvongva így fakadt ki: „Nos, ha mindenfelől bekerítettek, és ellenségeim a vesztembe kergetnek, a rám gyújtott tüzet romokkal fogom eloltani.”

32. Azután hazarohant a curiából, és törte a fejét, hogy mit tegyen. A consul ellen tervezett merénylet füstbe ment, és azt is belátta, hogy az éjjeli őrségek miatt nem gyűjthetja fel a várost. Legokosabbnak az tűnt, ha a hadseregét növeli, és mielőtt még legiókat toboroznak, ellene, előteremt sok mindent, amire a háborúban szükség lesz; azért késő éjjel kevesedmagával Manlius táborába utazott. De Cethegusnak és Lentulusnak, valamint többeknek, akiknek elszánt vakmerőségét jól ismerte, meghagyta, hogy gyarapítsák az összeesküvés katonai erejét, siessenek a consul elleni merénylettel, szervezzenek gyilkosságokat, gyújtogatásokat, s más háborús gaztetteket, ő pedig rövidesen nagy sereg élén a városba érkezik majd. Ez történt Rómában. Közben C. Manlius néhány emberét Marcus Rexhez küldte követségbe ilyesféle üzenettel:

33. „Az isteneket s az embereket hívjuk tanúnak, imperator, hogy nem a hazánk ellen fogtunk fegyvert, és nem azért, hogy másokat veszélybe sodorjunk, hanem hogy biztosítsuk magunkat a méltánytalanságok ellen. Mert nyomorultak vagyunk, nélkülözünk, az uzsorások mohó kegyetlensége folytán legtöbbünknek nincs hazája, becsülete és vagyona pedig egyikünknek sincs már. Senki sem kereshetett közülünk ősi szokás szerint oltalmat a törvényben, a családi birtok elvesztése után senki sem rendelkezhetett szabadon akárcsak a testével is, oly kegyetlenek voltak az uzsorások és a praetor. Őseitek gyakran megszánták a római népet, és senatusi intézkedésekkel siettek ínségében segítségére, mint ahogy legutóbb is, már a mi időnkben, a nagy eladósodás miatt minden jóakarátú ember egyetértésével rézpénzben adhattuk meg az ezüstöt. Maga a nép is sokszor vált külön fegyveresen az atyáktól, vagy a hatalomátvitel vágya, vagy a tisztviselők fennhéjázása miatt. Mi azonban nem kérünk sem hatalmat, sem gazdagságot - ezek miatt van minden háború és viszály a halandók között -, csupán szabad-

ságot, amiről egyetlen jóra való ember sem mond le, csak az életével együtt. Hozzád s a senatushoz könyörgünk, gondoskodjatok nyomorult polgártársaitokról, adjátok vissza nekünk a törvény oltalmát, amelytől a praetor igazságtalansága megfosztott, és ne kényszerítsetek rá, hogy azt keressük: miképpen adjuk oda legdrágábban az életünket.”

34. Q. Marcius azt felelte: ha valamit kérni akarnak a senatustól, tegyék le a fegyvert, és könyörögve vonuljanak Rómába. A római nép senatusa mindig olyan szelíd és irgalmas volt, hogy soha senki sem kért tőle hiába segítséget.

Catilina több consulviselt senatornak és a legelőkelőbb embereknek küldött levelet útjáról. Megírta, hogy hamis vádakkal hálózták be; mivel pedig nem tudott az ellenség pártjával szembeszállni, beletörődött sorsába, Massiliába megy száműzetésbe - nem mintha bűnösnek érezné magát abban, amivel vádolják, hanem hogy így a haza megnyugodjék, és az ő személyes harcából ne keletkezzék forrongás.

A senatusban azonban Q. Catulus ettől nagyon is eltérő tartalmú levelet olvasott fel. A levelet - mint mondta - Catilina nevében adták át neki. Másolatát itt közlöm:

35. „L. Catilina Q. Catulusnak. Kipróbált szilárd hűséged, amelynek nehéz helyzetekben annyit köszönhettem, bátorít, hogy magam kegyelmedbe ajánljam. Ezért nem szándékozom mentegetni váratlan elhatározásomat, csak szükségét érzem, hogy teljes büntelenségem tudatában előtted igazoljam magam. Istenemre, bízom benne, hogy hinni fogsz nekem. Minthogy megfosztottak munkám s szorgalmam gyümölcsétől, amikor nem nyertem megfelelő méltóságot, a sérelmeimtől s a sok megszégyenítéstől sebzetten szokásomhoz híven felkaroltam a nyomorultak közös ügyét. Nem mintha személyes adósságaimat nem tudnám a magaméból megfizetni - sőt a bőkezű Orestilla még a más nevére felvett adósságaimat is kiegyenlitené a maga s a leánya vagyonából -, hanem mivel úgy láttam: méltatlan embereket tisztelnek meg hivatalokkal, s úgy éreztem: hamis gyanú alapján mellőztek. Ezért szántam el magam olyan lépésre, amely jelenlegi helyzetemben elég tisztos reményt nyújt maradék méltóságom megőrzésére. - Hosszabban akartam írni, de figyelmeztettek, hogy ellenemre törnek. Most még figyelmedbe ajánlom Orestillát és hűségedre bízom; védj meg minden sérelemtől, gyermekeidre kérlek. Légy boldog.”

36. Maga Catilina néhány napig C. Flaminiusnál időzött Arretium vidékén. Ezalatt ellátta fegyverrel a már korábban fellázított lakosságot, majd elindult Manlius táborába a vesszőnyalábokkal s a hatalom más jelvényeivel.

Ennek hírére Rómában a senatus Catilinát és Manliust ellenségnek nyilvánította, a többieknek pedig, a halálra ítélt kivételével, határidőt tűzött ki, ameddig bántatlanul lehetnek a fegyvert. Elrendelte továbbá, hogy a consulok tartsanak sorozást, Antonius siessen a sereggel Catilina üldözésére, Cicero a várost védelmezze.

Úgy látom, ez idő tájt volt a római nép birodalma a legnyomorúságosabb állapotban. Noha fegyvereik előtt napkelettől napnyugatig mindenek meghódoltak, és otthon is elárasztotta őket a nyugalom és a gazdagság - e kettő a legfontosabb a halandók szerint -, mégis akadtak polgárok, akik magukat az állammal együtt makacsul pusztulásba döntötték volna. Mert hiába volt a két senatusi határozat, még a kitűzött jutalom sem vett rá senkit ebből a hatalmas tömegeből, hogy leleplezze az összeesküvést, és Catilina táborából sem távozott senki: mintha valami sorvasztó betegség tört volna rá ilyen erővel a polgárok lelkére.

37. S nemcsak azok veszítették el a józan eszüket, akik cinkosok voltak az összeesküvésben, hanem az egész nép helyeselte a forradalmat és Catilina vállalkozását; pontosan úgy viselkedett, ahogy az a néptömegnek általában szokása. Mert akiknek a társadalomban semmi hatalma nincs, azok irigylik a jókat, istenítik a hitványokat, gyűlölik a régit, kívánják az újat; annyira

utálják helyzetüket, hogy mindent föl akarnak forgatni; a zavargásban és a felkelésekben gond nélkül élnek, minthogy a nyomort - veszténivalójuk nem lévén - könnyen viselik el. A városi nép pedig fejfel rohant a falnak, nem is egy okból. Itt voltak először azok, akik gyalázatban, arcátlanságban mindenütt a legfeltűnőbbben jártak az élen, vagy akik szégyenszemre elvesztették családi vagyonukat, egyszóval akiknek valami bűn vagy gázság miatt el kellett hagyni otthonukat; mindezek úgy áradtak Rómába, mint valami pocsolyába. Azután sokan emlékeztek Sulla győzelmére, amikor egyesek közkatonasorból a senatorságig emelkedtek, mások meg olyan gazdagságra tettek szert, hogy királyi jólétben és fényűzésben éltek le életüket; ezek a győzelemtől önmaguk számára is ilyesfélét reméltek, ha fegyvert ragadnak. Amellett az ifjúságot, amely régebben mezei napszámából tengődött, arra csábították a magánemberek s az állam bőkezű ajándékozásai, hogy a városi semmittevést többre tartsa a háládatlan munkánál. Ezek és mások is a közösség kárára élőködtek. Nem csoda hát, hogy ezek a nincstelen, elzüllött, csak reményeiknek élő emberek nem törődtek többet a hazával, mint önönmagukkal. De azok sem várták más hangulatban a háború kitörését, akiknek Sulla győzelme juttatta feketelistára szüleit, rabolta el vagyonát, csorbította meg politikai jogait. Végül mindazok, akik más párthoz tartoztak, nem a senatuséhoz, inkább kívánták az állam felforgatását, mint a maguk hatalmának csökkenését. Így hát ugyanaz a veszély fenyegette ismét a várost, mint néhány évvel azelőtt.

38. Mikor ugyanis Cn. Pompeius és M. Crassus consulsága idején visszaállították a tribunusi hivatalt, fiatalok kapták meg ezt a rendkívüli hatalmat, koruknál és természetüknél fogva féktelenek, akik a senatus vádolgatásával elkezdték izgatni a népet, majd adakozással és ígérgetéssel még jobban feltüzelték, így váltak népszerűvé és tekintélyessé. A nemesség többsége teljes erővel fellépett ellenük, színleg a senatus, valójában azonban a maga hatalmának védelmében. Tudniillik, hogy az igazat röviden megmondjam, azoktól az időktől fogva bárki felkavarhatta az államot tisztes jelszavakkal; egyesek látszólag a népjogokat védelmezték, mások állítólag a senatus tekintélyét akarták minél magasabbra emelni - de a közjó álarcában ki-ki a saját hatalmáért versengett. S ebben a versengésben nem ismertek sem mértéket, sem határt; mindkét párt kegyetlenül kihasználta a győzelmet.

39. Mikor aztán Cn. Pompeiust elküldték a kalózok és Mithridatés ellen, megtört a nép ereje, megnövekedett a kevesek hatalma. Néhány nemes kezében voltak a tisztségek, a provinciák és minden más; ők maguk háborítatlanul, jólétben, félelem nélkül éltek életüket, a többiek pedig perekkal rettentették el attól, hogy hivatalra jutva kíméletesebben bánjanak a néppel. De mihelyt a zavaros helyzetben felcsillant a forradalom reménye, a régi viszály szelleme fellobbant a népben. S ha az első összecsapás Catilina győzelmével vagy eldöntetlenül végződött volna, valóban nagy baj és nyomorúság szakadt volna az államra; még a győztes fél sem élvezhette volna sokáig diadalát, mert elfáradt és vérvesztéségtől kimerült állapotában egy még hatalmasabb kicsavarta volna kezéből az uralmat és a szabadságot.

De eleinte az összeesküvőkön kívül is sokan csatlakoztak Catilinához. Köztük volt Fulvius, egy senator fia, akit apja visszahurcoltatott és megöletett.

Ezekben a napokban Rómában Lentulus Catilina parancsa szerint vagy személyesen, vagy mások útján felbujtott mindenkit, akit hajlamai vagy vagyoni helyzete alapján késznek tartott a forradalomra, és pedig nemcsak polgárokat, hanem minden rendű és rangú embert, aki csak hasznukra lehetett a háborúban.

40. Így egy bizonyos P. Umbrenusnak azt a megbízást adta, hogy keresse fel, és ha tudja, bírja rá az allobrox követeket közös háborúra. Úgy vélte ugyanis, hogy mivel egész népüket s őket magukat is adósságok szorongatják, meg aztán a gall nép amúgy is harcias természetű, könnyen rá lehet venni őket egy ilyen vállalkozásra. Mivel Umbrenus azelőtt Galliában foglal-

kozott pénzügyekkel, a legtöbb nemzetséggel ismeretségben volt. Így mihelyt megpillantotta a követeket a fórumon, tüstént kérdezősködni kezdett országuk helyzetéről, és mintha az ő sorsuk neki is fájna, tanakodott velük, milyen kiutat remélhetnek ebből a súlyos válságból. A követek a hivatalnokok kapzsiságáról panaszkodtak, a szenatust vádolták, hogy semmiben sincs segítségükre, úgyhogy csak a haláltól várhatják nyomorult helyzetük orvoslását; Umbrenus erre így szólt: „Pedig én, ha csakugyan férfiak vagytok, megmutatom nektek a módját, hogyan lábalhattok ki ebből a szerencsétlenségből.” Ennek hallatára az allobroxok előtt felszáll a remény, és kérve kérték Umbrenust, hogy könyörüljön meg rajtuk; egy út sem lehet olyan rögzös vagy olyan meredek, hogy a legnagyobb készséggel rá ne lépjenek, ha ezzel országukat megszabadítják az adósságtól. Elvitte hát őket D. Brutus házába, amely a forum szomszédságában állt, és az összeesküvésben is szerepe volt Sempronia révén; Brutus ugyanis akkor nem tartózkodott Rómában. Odahívatta még Gabiniust is, hogy szavainak nagyobb legyen a hitele; az ő jelenlétében feltárta az összeesküvést, megnevezte a szövetségeseket, valamint sok, minden rendű és rangú ártatlan embert is, hogy a követek nagyobb bátorságra kapjanak; miután pedig megígérték közreműködésüket, hazabocsátotta őket.

41. Az allobroxok azonban sokáig haboztak, mire határozzák el magukat. Egyfelől ott volt az adósság, a harcés, a győzelem esetén remélhető zsákmány; ámde másfelől a túlerő, a kockázat nélküli politika, a bizonytalan remény helyett a biztos jutalom. Mindezt meghánytákvetették, végül is a köztársaság jó szerencséje győzött. Így aztán az egész dolgot úgy, ahogy megtudták, feltárták Q. Fabius Sangának, aki országuk legnagyobb pártfogója volt. Miután Cicero Sanga útján értesült a tervről, meghagyta a követeknek, hogy tegyenek úgy, mintha lelkesen támogatnák az összeesküvést, keressék fel a többi résztvevőt is, ne fukarkodjanak az ígéretekkel, és igyekezzenek minél kézzelfoghatóbb bizonyítékokat szerezni ellenük.

42. Ez idő tájt mozgolódás támadt az innenső és a túlsó Galliában, valamint a picenumi, bruttiumi vidéken és Apuliában. Azok ugyanis, akiket Catilina még az elutazása előtt odaküldött, meggondolatlanul, szinte megszállottan mindent egyszerre akartak elvégezni. Éjszakai tanácskozásokkal, védő- és támadóegységek szállításával, fejtelenségükkel több rémületet okoztak, mint kárt. Q. Metellus Celer praetor a szenatusi határozat alapján tartott vizsgálat után többjüket börtönbe vetette, ugyanígy tett a túlsó Galliában C. Murena, aki a provinciát legatusi minőségben kormányozta.

43. Rómában Lentulus és az összeesküvés más vezetői, mikor eléggé erősnek hitték a rendelkezésükre álló csapatokat, elhatározták, hogy mihelyt Catilina megérkezik seregével Faesulae vidékére, L. Bestia néprövis összehívja a népgyűlést, vádat emel Cicero ellen intézkedései miatt, és a súlyos háború gyűlöletes felelősségét a kiváló consulra hárítja; erre a jelre aztán a következő éjjel a többi összeesküvő is nekilát a maga dolgának. Állítólag ilyenformán osztották ki a szerepeket: Statilius és Gabinius nagy csapat élén egyszerre tizenkét alkalmas helyen felgyújtja a várost, hogy a zűrzavarban könnyebb legyen bejutni a consulhoz és a többiekhez, akik ellen merényletet terveztek; Cethegus elállja Cicero kapuját és végez vele, mások majd másokkal; a többnyire nemesi családból származó fiatalok pedig apjukat ölik meg, végül az öldöklés és a gyújtogatás okozta általános fejtelenségben kitörnek Catilinához.

Az előkészületek és megbeszélések alatt Cethegus állandóan panaszkodott társai gyávaságára: habozásukkal és halogatásukkal elszalasztják a nagy lehetőségeket; tettekre és nem tanácskozásra van ilyen kiélezett helyzetben szükség; ő, ha csak néhányan támogatnák, rátörne a curiára, bármilyen gyávák is a többiek. Vad, szenvedélyes természetű, tettekre kész ember volt: a legnagyobb erénynek a gyors cselekvést tartotta.

44. Az allobroxok Cicero utasítására Gabinius közvetítésével érintkezésbe léptek a többiekkel is. Lentulustól, Cethegustól, Statiliustól meg Cassiustól pecsétjükkel ellátott írásos esküt

követeltek, hogy megmutathassák polgártársaiknak, másként nem egykönnyen lehet őket rávenni ilyen súlyos vállalkozásra. Valamennyien gyanútlanul meg is adták; Cassius azonban csak megígérte, hogy hamarosan személyesen megy oda, és valamivel a követek előtt elindult a városból. Lentulus egy crotoni embert, bizonyos T. Volturciust küldött el az allobroxokkal, hogy mielőtt még hazaérnek, kölcsönösen szavukat adva megerősítsék szövetségüket Catilinával. Maga egy Catilinának szóló levelet bízott Volturciusra, másolatát itt közlöm:

„Hogy ki vagyok, megtudod attól, akit hozzád küldtem. Kérlek, gondold meg, milyen veszedelemben forogsz, ne feledd el, hogy férfi vagy. Fontold meg, mit követelnek az érdekeid. Fogadd el a segítséget mindenkitől, még a legaljától is.”

Ehhez még szóban azt üzenté neki, hogy nincs értelme a rabszolgákat visszautasítani, ha egyszer a senatus ellenségnek nyilvánította. A városban parancsa szerint minden készen áll, ő se habozzék megindulni.

45. Ezt követően Cicero, akit a követek mindenről értesítettek, utasította L. Valerius Flaccus és C. Pomptinus praetorokat, hogy az elutazásra kijelölt éjszaka álljanak lesbe a Mulvius-hídon és fogják el az allobroxok egész kíséretét. Feltárta előttük megbízatásuk hátterét és célját, de rájuk bízta, hogy a továbbiakban úgy intézkedjenek, ahogy a szükség hozza. Ezek mint afféle katonaviselt emberek feltűnés nélkül felállították őrcsapataikat, és az utasításnak megfelelően titokban megszállták a hidat. Mikor a követek Volturciusszal a hídra léptek, mindkét parton egyszerre csatakiáltás hallatszott. A gallok, nyomban felismerve a helyzetet, haladéktalanul megadták magukat a praetoroknak; Volturcius először biztatta a többieket, s karddal védekezett a túlerő ellen, de ahogy a követek cserbenhagyták, előbb hosszan könyörgött kegyelemért Pomptinusnak, aki ismerőse volt, végül csüggedten, életéről lemondva, mint ellenségnek, úgy adta meg magát a praetoroknak.

46. Alighogy ez lezajlott, futárok útján részletes jelentést küldtek a történekről a consulnak. Őt roppant aggodalom és öröm szállta meg egyszerre. Örült, hiszen az összeesküvés leleplezésével kiragadta a hazát a veszélyből; de aggódva töprengett, milyen intézkedésre van szükség most, hogy ilyen tekintélyes polgárokat kaptak rajta a legnagyobb bűnön. Világosan látta, hogy ha megbünteti őket, a maga fejére fog bajt hozni, ha nem, az államot dönti romlásba. Végül összeszedte a bátorságát és maga elé hívatta Lentulust, Cethegust, Statiliust, Gabiniust, valamint a tarracinai Caepariust, aki éppen Apuliába indult a rabszolgák fellázítására. A többiek haladéktalanul meg is jelentek, de Caeparius, aki valamivel korábban elment hazulról, értesült az árulásról és elmenekült a városból. A consul Lentulust mint volt praetort maga fogta kézen és vitte a senatusba, a többieket örökkel a Concordia-templomba kísértette. Ide hívta össze a senatust, és a szenatori rend nagy számban összegyűlt tagjai elé vezettette Volturciust a követekkel együtt. Ugyanide hozatta Flaccus praetorral azt a tokot, amelyben a követektől kapott levelek voltak.

47. Volturciust kihallgatták útjáról, a levelekről, végül szándékairól és szándékai indítékáról. Először hazudni próbált és hallgatott az összeesküvésről, majd mikor az állam nevében biztosították sértetlenségét és így vallomásra bírták, mindent feltárt úgy, ahogy történt, és bizonygatta, hogy őt csak néhány nappal ezelőtt szervezte be Gabinius és Caeparius, nem tud többet, mint a követek, csupán azt hallotta több ízben Gabiniustól, hogy P. Autronius, Ser. Sulla, L. Vargunteius és még sokan vesznek részt az összeesküvésben. Ugyanezt vallották a gallok is, és Lentulus hiába tagadott, a levélen kívül fejére olvasták mindenfelé tett kijelentéseit is. Ezek szerint a Sibylla-könyvek három Corneliusnak jósolnak egyeduralmat Róma felett Cinna és Sulla után ő lesz a harmadik, akit a végzet a város urává rendelt; továbbá, hogy ez a Capitolium felgyújtásától számított huszadik év, s a jósjelekből többször megjelentették a jövendőmondók, hogy véres polgárháború éve lesz. Végül felolvasták a leveleket, és miután mindenki

a magáénak ismerte el a pecsétjét, a senatus úgy határozott, hogy Lentulust megfosztják hivatalától, s a többiekkel együtt „szabad” őrizetbe veszik; így aztán Lentulust P. Lentulus Spintherre bízta, aki akkor aedilis volt, Cethegust Q. Cornificiusra, Statiliust C. Caesarra, Gabiniust M. Crassusra, Caepariust, akit nem sokkal azelőtt hoztak vissza a szökésből, Cn. Terentius senatorra.

48. Most, hogy az összeesküvés napfényre került, a korábban nagyon is forradalomra vágyó és háborúra kacsingató városi nép érzelmei megváltoztak: átkozta Catilina tervét, az édig magasztalta Cicerót; mintha rabságból szabadult volna, olyan örömnepet és mulatságot csapott. A háború legtöbb csapásából ugyanis inkább hasznot remélt, mint kárt, de a gyűjtogatást a nép kegyetlennek, túlzásnak, és magára nézve a legnagyobb csapásnak ítélte, mivelhogy nem volt más vagyona, csak a naponta használt házi holmija és a testét fedő rongyok.

Másnap egy bizonyos L. Tarquiniust vezettek a senatus elé azzal, hogy Catilinához készült, és már az útról hozták vissza. Mikor kijelentette, hogy hajlandó vallomást tenni az összeesküvésről, ha az állam nevében biztosítják sértetlenségét, a consul felszólította: mondja el, amit tud. Nagyjából ugyanarról vallott a senatus előtt, mint Volturcius: a készülő gyűjtogatásokról, a derék hazafiak lemészárlásának, az ellenség felvonulásának tervéről. Hozzátette még: őt M. Crassus küldte Catilinához azzal az üzenettel, hogy ne ijedjen meg Lentulus, Cethegus és más összeesküvők elfogatása miatt, sőt még jobban siessen a város alá, mert ezzel visszaadja a többiek bátorságát, és az elfogottakat is könnyebb lesz kiszabadítani a veszélyből. De mikor Tarquinius Crassust nevezte meg, ezt a dúsgazdag, nagy tekintélyű nemesembert, egyesek nem hitték el a dolgot, mások elhitték ugyan, de úgy gondolták, hogy ilyen helyzetben tanácsosabb az efféle hatalmas embert engesztelni, mint ingerelni, a legtöbben pedig pénzügyletekben Crassus személyes lekötelezettjei voltak, így a vallomástevőt hazugnak nyilvánították, és azt követelték, hogy bocsássák szavazásra az ügyet. Mikor Cicero feltette a kérdést, a senatus nagy többséggel hamisnak nyilvánította Tarquinius vallomását, s úgy határozott, hogy őrizetben kell tartani és nem szabad lehetőséget adni neki a vallomástételre, hacsak arról nem akar beszélni, kinek a felbujtására hazudott ekkorát.

Akkoriban néhányan úgy gondolták, P. Autronius tervelte ki a feljelentést azért, hogy Crassus megnevezése révén az immár közös veszedelemben az ő tekintélye a többieket is óvja. Mások szerint Tarquiniust Cicero vetette be, nehogy Crassus szokás szerint elvállalhassa a gazemberek védelmét, és ezzel megzavarja az állam rendjét. Magától Crassustól hallottam később azt a kijelentést, hogy ezt a súlyos gyalázatot Cicero kente rá.

49. De arra már sem kérelléssel, sem szívésségekkel, sem pénzzel nem sikerült Q. Catulusnak és C. Pisónak rávennie Cicerót, hogy az allobroxokkal vagy más feljelentőkkel megrágalmaztassa C. Caesart, akinek mindketten halálos ellenségei voltak. Pisót Caesar egy zsarolási perében megvádolta egy bizonyos Pón túli ember igazságtalan kivégzése miatt, Catulus a pontifex maximusi pályázat alkalmából gyűlölte meg, mert élete alkonyán, a legmagasabb tisztségek viselése után, a pelyhes állú Caesarral szemben kellett alulmaradnia. De a dolog nem is látszott alaptalannak: Caesar súlyosan eladósodott, mivel magánemberként rendkívül bőkezű volt, tisztviselőként pedig pazar játékokat rendezett. Hogy a consult nem tudták rábírní erre az aljasságra, ők maguk járták sorra a polgárokat, és mindenféle hazugságokat terjesztettek, amelyeket állítólag Volturciustól és az allobroxoktól hallottak. Végül olyan gyűlöletet szítottak ellene, hogy néhány római lovag, aki a Concordia-templom körül állt fegyveres őrseget, a veszedelem hatására vagy felindulásában, karddal fenyegette meg a senatusból kilépő Caesart, hogy ezzel mutassa ki hazaszeretetét.

50. A senatusban ilyen események zajlottak, majd megszavazták a jutalmat az allobrox követeknek és T. Volturciusnak, mivel vallomásuk igazolódott. Közben Lentulus felszabadítottjai

és néhány pártfogoltja a nyílt utcán izgatták a mesterembereket és a rabszolgákat Lentulus kiszabadítására, mások bandavezérek után jártak, akik pénzért utcai zavargásokat szoktak szervezni. Cethegus pedig üzenetekkel arra a vakmerőségre biztatta szolgálóinak és felszabadítottjainak válogatott, harcedzett csapatát, hogy fegyveresen hatoljanak be hozzá. Csakhogy a consul megtudta, mi készül. Ahol a helyzet és a körülmények megkövetelték, őrségeket állított fel, azután egybehívta a senatust, és feltette a kérdést, milyen intézkedéseket látnak jónak az őrizetbe vettek ügyében. A senatus néhány nappal korábban már nagy szótöbbséggel az állam ellenségeinek nyilvánította őket. Most D. Junius Silanus, akinek véleményét mint a következő év kijelölt consulját legelőször kérdezték meg, halálbüntetést kért a foglyokra és rajtuk kívül L. Cassiusra, P. Furiusra, P. Umbrenusra, Q. Anniusra, ha vétkesnek bizonyulnak. Később azonban C. Caesar beszédének hatására Ti. Nero javaslatához csatlakozott, amely szerint meg kell erősíteni a foglyok őrségét, s azután megvitatni a kérdést.

Caesar pedig, mikor rákerült a sor, és a consul az ő véleményét kérte, a következő beszédet mondta:

51. „Minden embernek, atyák és összeírottak, ha valami kényes kérdésben foglal állást, mentnek kell lennie a gyűlölet, a barátság, a harag és a szánalom érzésétől. Nem egykönnyen ismeri föl a lélek az igazságot, ha ezek állnak az útjában; senki sem szolgálhatja egyszerre szenvedélyeit és érdekeit. Ha szellemi erőidet veted latba, célhoz segítenek; ha a szenvedély ejt hatalmába, az uralkodik rajtad, s a lélek elgyöngül. Sok példát hozhatnék rá, atyák és összeírottak, hogy királyok és népek, mikor a harag vagy a részvét szavára hallgattak, rossz döntéseket hoztak; de inkább arról akarok beszélni, hogyan vettek erőt őseink indulatukon és a jogrend érvényesítése érdekében. A macedón háborúban, amelyet Perses királlyal folytattunk, a hatalmas és tekintélyes rhodosi állam, amely a római nép segítségével nőtt naggyá, hűtlenül és ellenségesen viselkedett velünk szemben; mégis, mikor a háború befejeztével a rhodosiak ügye a senatus elé került, őseink büntetlenül bocsátották el őket, nehogy valaki azt mondassa: nem annyira sérelmünk, mint inkább gazdagságuk miatt indítunk ellenük háborút. Ugyanígy a pun háborúban is, noha a karthagóiak békében is, fegyverszünet idején is számos gonosztettet követtek el, őseink sohasem fizettek érte vissza. Fontosabb volt számukra, mi méltó hozzájuk, mint az, hogy mire lehet jogcímük az ellenséggel szemben. Nektek arra kell hát ügyelnetek, atyák és összeírottak, hogy ne nyomjon többet a latban elöttetek P. Lentulusnak és társainak a vétké, mint a saját méltóságotok, s hogy ne haragotok vezessen, hanem jó híretek féltése. Mert ha tetteiknek megfelelő büntetést találunk, helyeslem a különleges intézkedést; ha viszont a vétek nagysága felülmúl minden képzetet, javaslom, hogy maradjunk a törvény szabta eljárások mellett.

Akik előttem mondták el véleményüket, többnyire formás és választékos beszédben siránkoztak a haza állapotán; felidéztek a háború borzalmait és a legyőzöttek sorsát: elrabolják leányaikat és fiaikat, kiszakítják a csecsemőket szüleik öleléséből, családanyák kénytelenek eltűnni a győztesek kényét, kifosztják a szentélyeket s a lakóházakat, szerte gyilkolás és gyújtogatás, végül fegyverek, hullák, vér és gyász mindenütt. De hát, a halhatatlan istenekre, mire való az ilyen szónoklat? Talán benneteket akar az összeesküvők ellen hangolni? Mintha bizony azt, akit ez a súlyos és rettenetes ügy nem indított meg, a szónoklatok feltűzelhetnék! Szó sincs róla. Egyetlen ember sem veszi semmibe az őt ért sérelmet, sőt a legtöbbjük súlyosabbnak tartja, mint kellene. De nem mindenki tehet meg bármit, atyák és összeírottak. Ha azok hibáznak haragjukban, akik alacsony sorban, ismeretlenül élnek, kevesen tudják meg - a hírük nem nagyobb, mint a vagyonuk. De akik a legfőbb hatalom birtokában, magas állásokban élik le az életüket, azoknak a tetteit minden halandó ismeri. Így aki a legmagasabbra jutott, annak szabad a legkevesebbet: sem kedveznie, sem gyűlölnie nem illik, s haragudnia a legkevésbé. Amit másoknál haragnak mondanak, azt a hatalom birtokosainál gőgnek és

kegyetlenségnek nevezik. Ezért én úgy vélekedem, atyák és összeírottak: bár minden kínzás kevés ezeknek a gaztetteihez képest, mégis mi, halandók többnyire csak arra emlékezünk, ami legutóbb történt, és a gonosztevők vétkeit feledve csak a büntetésükről beszélünk mindenfelé, ha valamivel szigorúbb volt a kelleténél.

Meg vagyok róla győződve, hogy amit D. Silanus, ez a bátor és derék férfi mondott, hazaszeretetből mondta, s hogy ilyen fontos dologban nem vezet sem részrehajlás, sem gyűlölködés; jól ismerem a jellemét és józanságát. Javaslatát azonban, ha nem is kegyetlennek (ugyan mi lehet ilyen emberekkel szemben kegyetlenség?), mindenesetre alkotmányunkkal összeférhetetlennek látom. Téged, Silanus, mint kijelölt consult bizonyára az aggodalom vagy a bűn súlyossága késztetett rá, hogy különleges büntetést javasolj. A félelemtől fölösleges szót ejteni, kivált, mikor kitűnő consulunk buzgalma folytán annyi őrcsapat áll fegyverben. Ami azonban a büntetést illeti, meg kell mondanom róla az igazságot: gyászban és nyomorúságban a halál megváltás a szenvedéstől, nem pedig kínzás; megszabadítja a halandókat minden bajuktól; azontúl nincs többé sem gond, sem öröm. De a halhatatlan istenekre, miért nem fűzted hozzá a javaslatodhoz, hogy előbb korbáccsal fenyítsék meg őket? Talán mert a porciusi törvény tiltja? Más törvények viszont úgy rendelkeznek, hogy római polgárt, bármilyen ítélet sújtja is, nem szabad megfosztani az életétől, hanem lehetővé kell tenni, hogy száműzetésbe menjen. Talán azért, mert súlyosabb büntetés a korbács, mint a kivégzés? De hát milyen büntetés lehet elég szigorú és túlságosan súlyos az olyan emberek számára, akiket ekkora gaztettben találtak bűnösnek? Vagy talán enyhébb? De hát hogy van az, hogy kisebb ügyben figyelembe vesszük a törvényt, a súlyosabb dologban pedig elhanyagoljuk?

Ugyan - vethetné valaki közbe - ki gáncsolhatná a határozatot, amelyet a hazaárulók ellen hoztak? Hát a kor, a múlt idő, a változó sors, amelynek önkénye a népeket kormányozza. Bármilyen büntetés sújtja a bűnösöket, megérdemlik, de fontoljátok meg, atyák és összeírottak, hogy milyen példát teremt a döntések más esetekre. Minden rossz gyakorlat jó szándékú eljárásból ered; csak hogy mikor a döntés joga a feladatra alkalmatlanok vagy kevésbé jóindulatúak kezébe kerül, a különleges elbánást már nemcsak azokkal szemben alkalmazzák, akik rászolgáltak és megérdemelték, hanem olyanokkal szemben is, akik nem szolgáltak rá és jobbat érdemelnek. A spártaiak, mikor legyőzték az athéniakat, harminc férfit állítottak az állam élére. Ezek először bírói ítélet nélkül kivégeztették a leghitványabbakat és a mindenki szemében gyűlöleteseket. A nép ujjongott, és helyeselte, ami méltán történt. Később azonban lassanként elharapózott az önkényeskedés, szeszélyesen öldösték le a jókat és a gonoszokat egyaránt, a többiek pedig rettegésben tartották, így a szolgaságba taszított polgárság súlyos árat fizetett az ostoba ujjongásáért. Napjainkban is, mikor a győztes Sulla kivégeztette Damasippust és társait, akik a haza rovására jutottak hatalomra, mindenki dicsérte ezt a tettet. Azt mondták, méltán pusztultak el ezek a pártoskodó gazemberek, akik felkelésekkel nyugtalanították az államot. De ez nagy bajok kiindulópontja lett; mert aki csak házat, villát, végül akár már egy edényt vagy egy ruhát megkívánt, azon fáradozott, hogy tulajdonosa a feketelistára kerüljön. Így azok, akik Damasippus halálán ujjongtak, nemsokára maguk jutottak hasonló sorsra, és addig nem ért véget az öldöklés, míg Sulla valamennyi csatlósát el nem halmozta kincsekkel. Én ugyan M. Tullius alatt és a jelenlegi viszonyok között nem tartok ilyesmitől, de egy nagy államban sok különböző jellemű ember akad. Talán majd más időkben, más consul alatt, akinek ugyanígy kezében lesz a hadsereg, valóban hisznek valami alaptalan gyanút; s ha majd a mostani példa nyomán, senatusi határozat alapján a consul kivonja kardját, ki fogja megállítani, ki fogja mérsékelni?

Őseinkből, atyák és összeírottak, sohasem hiányzott sem a megfontolás, sem a bátorság, büszkeségük mégsem akadályozta meg őket, hogy idegen intézményeket utánozzanak, ha helyesnek bizonyultak. A védő- és támadóegységeket a samnisoktól, a hivatalnokok jelvényeit több-

nyire az etruszkoktól vették át. Egyszóval, ha valamit használhatónak láttak a szövetségeseknél vagy az ellenségénél, otthon a legnagyobb buzgalommal vezették be; inkább utánozták, mint irigyelték a jót. Másfelől görög szokás szerint korbáccsal kezdték fenýíteni a polgárokat, s halálbüntetéssel sújtani az elítélteket. Ahogy azután az állam hatalmassá nőtt és a polgárok számának gyarapodásával erősödtek a pártharcok, ártatlan embereket tettek el láb alól, s más hasonló visszaélések kezdtek elharapózni; akkor hozták a porciusi törvényt és más törvényeket, amelyek megengedték az elítélteknek, hogy száműzésbe mehessenek. Ez a fő érvem, atyák és összeírottak, amellet, hogy ne nyúljunk különleges eljáráshoz. Mert bizonyára több erkölcsi érték és bölcsesség volt azokban, akik a szerény erőforrásokból ekkora birodalmat hoztak létre, mint bennünk, akik nagyszerű hódításait alig vagyunk képesek megtartani. Azt ajánlom tehát, hogy bocsássuk szabadon őket és ezzel növeljük Catilina seregét? A legkevésbé sem; hanem a következőket javaslom: kobozzuk el vagyonukat, tartsuk őket külön-külön börtönben a legerősebb municipiumokban; senki érdekükben ne emeljen szót a senatus előtt vagy a népgyűlésen; aki pedig másként cselekedne, azt a senatus ítélje az állam és a közbiztonság ellenségének.”

52. Mikor Caesar szavai elhangzottak, ki ehhez, ki ahhoz a javaslathoz csatlakozott, de M. Porcius Cato, rá kerülén a sor, a következő beszédet tartotta:

„Egészen más érzés fog el engem, atyák és összeírottak, ha válságos helyzetünkre gondolok, és ha meghányom-vetem magamban néhányatok javaslatát. Ti, ha jól értem, azoknak a büntetéséről vitáztok, akik hadat üzentek hazájuknak, szüleiknek, oltáraiknak, és családi tűzhelyüknek; pedig a körülmények arra intenek, hogy inkább biztosítani igyekezzünk magunkat velük szemben, mintsem hogy azon tanakodjunk, mit határozzunk felőlük. Mert más gonosztetteket elkövetésük után kell megtorolni, de ez után a gázság után hiába hívjuk már oltalmul a törvényeket, ha nem akadályoztuk meg idejében, hogy bekövetkezzék: ha egyszer elfoglalták a várost, a legyőzötteknek nincs szavuk többé.

De, a halhatatlan istenekre, hozzátok szólok, akik mindig többre becsültétek a házaitokat, nyaralóitokat, képeiteket, szobraitokat, mint a hazát: ha mindazt, amin csüngtök, meg akarjátok tartani - legyen az bármi is -, ha kedvteléseitekhez nyugalmat akartok biztosítani, ébredjete fel valahára, és vegyétek kezetekbe a haza védelmét. Nem az adókról van szó, sem a szövetségeseket ért sérelmekről: szabadságunk és életünk forog kockán.

Sokszor és hosszan szóltam már, atyák és összeírottak, e gyülekezetben; gyakran ostoroztam polgáraink fényűzését és kapzsiságát, és ezzel sok ellenséget szereztem: mivelhogy magamnak és hajlamaimnak semmiféle gyöngeséget nem bocsátottam meg, mások hitvány szenvedélyeit és bűneit sem egykönnyen néztem el. Csakhogy akkor, bár keveset adtatok rám, legalább a haza erős volt, szilárdsága elbírta a nemtörődömséget is. Most azonban nem arról van szó, hogy jók-e vagy rosszak az erkölcsünk, s nem arról, hogy mekkora és milyen hatalmas a római nép birodalma, hanem hogy mindez, bármilyen is, a mienk marad-e, vagy velünk együtt az ellenségé lesz.

Itt valaki kíméletet és irgalmasságot emleget nekem! Bizony már réges-régen elfelejtettük a fogalmak valódi nevét: a más javainak osztogatását bőkezűségnek, a gáztettre való elszántságot bátorságnak hívjuk, s így az állam a tönk szélére jutott. Legyenek hát felőlem - ha már így hozza a korerkölc - bőkezűek a szövetségesek pénzéből, legyenek irgalmasok az államkincstár tolvajaival szemben, csak a bűnökkel ne bánjanak nagylelkűen, és ne veszítsenek el minden tisztességes embert, miközben néhány bűnöst megkímélnék.

C. Caesar formásan és választékosan értekezett az előbb elöttek életéről és halálról, láthatólag mesének tartván, amit az Alvilágról beszélnek - hogy ott a rosszak a jóktól elkülönített helyen,

homályos, kietlen, borzalommal és iszonyattal teli vidéken laknak. Ezért javasolta azt, hogy kobozzuk el vagyonukat, és tartsuk őket őrizetben elkülönítve egy-egy municipiumban; nyilván tartott tőle, hogyha Rómában maradnak, az összeesküvők hívei vagy a felbérelt tömeg erőszakkal kiszabadítja őket. Mintha bizony gazemberek és bűnözők csak a városban volnának, nem pedig Itália-szerte, vagy mintha nem ott lehetne vakmerőséggel többet elérni, ahol kevesebb a lehetőség a védekezésre. Ha tehát Caesar az összeesküvők részéről fenyegető veszedelemtől fél, ez a javaslat célját tévesztette; ha pedig az általános félelemben egyedül ő nem retteg, annál több okom van rá, hogy én viszont rettegek magamért és értetek. Mert bizonyosak lehettek benne, hogy mikor P. Lentulusról és a többiekéről határozatot hoztok, ezzel nemcsak Catilina seregéről döntötök, hanem egyúttal az összes többi összeesküvőről is. Minél határozottabban cselekedtek, annál jobban inukba száll a bátorság, de ha megérik, hogy csak egy csöppet is tétováztok, rögtön könnyörtelenül rajtatok ütnek.

Ne higgyétek, hogy őseink fegyverrel tették kicsiből nagygyá az államot. Ha ez igaz volna, a mi uralmunk alatt sokkal jobban virágzana, hiszen több szövetségesünk és polgárunk, amellet több fegyverünk és lovunk van, mint nekik volt. Csakhogy más volt az, ami őket nagygyá tette, csupa olyan tulajdonság, amely belőlünk teljesen hiányzik: otthon a szorgalom, kifelé az igazságos uralkodás, a döntésekben független szellem, amelyet nem kötött gúzsba sem vétek, sem szenvedély. Ezek helyébe a mi korunkban a bujálkodás és a kapzsiság, a köz nyomora és a magánosok gazdagsága lépett; a vagyont magasztaljuk, s a semmittevés az eszményünk; hitványak és derekak közt semmi megkülönböztetés, az erényeknek kijáró valamennyi jutalmat a törtetés aratja le. De nem is csoda, mert mindannyian csak magatokkal törődtek, otthon a gyönyöröket, itt a pénzt és a kapcsolatokat hajhásszátok. Ezért törhetnek rá a védtelen hazára. De hagyjuk ezt.

A legnemesebb származású polgárok szöttek összeesküvést, hogy hazánkat lángba borítsák; a római nép legelkeseredettebb ellenségeit, a gallokat szólítják háborúba, az ellenség vezére seregével együtt a nyakunkon van. S ti még most is haboztok és tétováztok, hogy mit csináljatok a falainkon belül leleplezett ellenséggel? Javasolom, hogy könnyörüljete rajtuk - ugyebár még fiatalok, és csak becsvágyból vétkeztek -, és bocsássátok szabadon őket azon fegyveresen. Csak aztán ez az irgalmasság és szánalom nehogy szánalmasan üssön ki, ha ők fegyvert ragadnak! Vagy arról van szó, hogy a helyzet maga válságos ugyan, de ti nem féltetek tőle? Sőt nagyon is, de tehetetlenségből és lelki tunyaságból tétován egymástól várjátok a megoldást, nyilván a halhatatlan istenekben bízva, akik ezt a hazát még a legnagyobb veszedelemben is sokszor megőrizték. Nem fogadkozások s nem nőies könnyörgések szerzik meg az istenek segítségét; éberség, buzgóság, józan megfontolás visz jó végre mindent. Ha tétlenségbe és gyávaságba merültél, hiába könnyörögsz az istenekhez: haragjukban ellened fordulnak. Őseink idejében T. Manlius Torquatus a gall háborúban kivégeztette fiát, mivel az parancsa ellenére harcba bocsátkozott az ellenséggel. Ez a kitűnő ifjú mértéktelen bátorságáért halállal bűnhődött; ti pedig haboztok, hogy mire ítéljétek a legelszántabb hazaárulókat? Nyilván eddigi életük menti mostani bűnüket. Legyetek hát tekintettel Lentulus méltóságára, ha ő maga a tisztességre, jó hírére, istenre vagy emberre valaha is tekintettel volt; bocsássátok meg ifjú kora miatt Cethegusnak, ha nem másodsor fogott fegyvert hazája ellen. Mert mit is mondjak Gabiniusról, Statiliusról, Caepariusról? Ha valami valaha szent lett volna előttük, nem szöttek volna ilyen terveket hazájuk ellen. Egyszóval, atyák és összeírottak, ha a helyzet megengedné a hibás lépést, szívesen hagynám, hogy a magatok kárán okuljatok, ha már szavaimat semmibe veszitek; hanem most mindenfelől be vagyunk kerítve, Catilina a seregével a torkunkat szorongatja, más ellenségeink falainkon belül, a város szívében vannak, semmit sem lehet tudtukon kívül intézni vagy eltervezni; sürgősen cselekednünk kell.

Ezért azt javasolom: mivel elvetemült polgártársaink gonosz fondorlatából az állam a legnagyobb veszélybe került, s T. Volturciusnak és az allobrox követeknek a vallomásából kiderült és megbizonyosodott, hogy öldöklést, gyújtogatást és más aljas, kegyetlen gaztetteket főztek ki a polgárok és a haza ellen, beismerésük alapján, mint akiket főbenjáró bűnben értek, az ősök szokása szerint halállal lakoljanak.”

53. Mikor Cato leült, valamennyi volt consul, továbbá a senatus nagy többsége lelkesen üdvözölte javaslatát, az egekig magasztalták bátorságát, egymást pedig gyávasággal vádolták, egyedül Catót érezték nagyszerűnek és ragyogónak; javaslatából senatusi határozat lett.

Sokat olvastam és hallottam a római nép háborúban és békében, tengeren és szárazföldön végrehajtott kiváló tetteiről, és kedvem támadt elgondolkodni rajta, minek köszönhető leginkább, hogy ilyen hatalmas feladatokkal megbirkózunk. Azt találtam, hogy gyakran maroknyi csapat mérkőzött meg az ellenség nagy legióival, megtudtam, hogy kicsiny sereg viselt hatalmas uralkodók ellen háborút, hogy gyakran kellett a szerencse mostohaságát eltűrniük, s hogy ékesszólásban csak a görögök, hadi dicsőségben csak a gallok tettek túl a rómaiakon. Hosszas tünődés után arra a meggyőződésre jutottam, hogy minden, ami történt, néhány kiváló polgárunk érdeme, s így tudta a gazdagságot a szegénység, a sokaságot a kisebbség felülmúlni. De azután, hogy a fényűzéstől és a lustaságtól rothadásnak indult az állam, megfordult a helyzet: az állam nagysága ellensúlyozta hadvezéreinek és hivatalnokainak bűneit. Majd olyanná vált, mint a szülésben kimerült anya: hosszú ideig egyetlen kimagasló ember sem akadt Rómában. De az én koromban volt két rendkívüli tehetségű, különböző jellemű férfi, M. Cato és C. Caesar; ha már ügyis szóba kerültek, nem szándékozom hallgatni róluk, hanem bemutatom mindkettő természetét és jellemét, amennyire tehetségemből futja.

54. Nos, származásuk, koruk, szónoki tehetségük szinte egyforma volt, szellemi nagyságuk egyenlő, ugyanígy tekintélyük is, csak mindkettőjüké más természetű. Caesart jótéteményei és bőkezűsége miatt tartották nagyra, Catót feddhetetlen élete miatt. Az szelídségével és könyörületességével vált híressé, ennek szigorúsága szerezte méltóságát. Caesar adakozással, segítőkészséggel, elnézéssel, Cato engesztelhetetlenségével jutott a dicsőséghez. Egyikük a nyomorultak menedéke volt, másikuk a gonoszok veszedelme. Annak nagyvonalúságát, ennek állhatatosságát magasztalták. Egyszóval Caesar arra tette fel az életét, hogy éjt nappallá téve töri magát, barátai ügyeinek intézésére áldozza erejét, a maga dolgát elhanyagolja, semmit meg nem tagad, amit adni érdemes; nagy hatalomra, hadseregre áhítozott, és új háborúra, ahol tehetsége majd kitűnhet. Cato ellenben önmérsékletre, tisztességre, elsősorban pedig szigorúságra törekedett; nem versenyzett a gazdagokkal gazdagságban, sem pártoskodásban a pártoskodókkal, hanem a derekakkal érényben, a szerényekkel szeméremben, az önzetlenekkel önmegtartóztatásban. Sokkal inkább akart jó lenni, mint jónak látszani; így aztán minél kevésbé hajhászta a dicsőséget, annál inkább szegődött az a nyomába.

55. A senatus - mint említettem - Cato javaslata mellett döntött. Ezután a consul a legokosabbnak tartotta, ha nem várja be a közelgő éjszakát, nehogy azalatt valami meglepetés történjék; azonnal utasítást adott a börtönfelügyelőknek, hogy készítsék elő a kivégzés eszközeit, majd pedig mindenfelé őrsegeket állíttatott, s maga kísérte Lentulust a börtönbe; ugyanezt tették a többiekkel a praetorok. Van egy helyiség a börtönben, a bejárat bal oldalánál kicsit felfelé, körülbelül tizenkét láb mélységben a föld alatt, a neve Tullianum. Ezt mindenfelől falak védik, fölötte íves kőboltozat, de elhanyagoltságával, sötétségével, undorító szagával félelmetes hatást kelt. Erre a helyre vitték le Lentulust, s a hóhérok a parancs szerint kötéllel megfojtották. A Corneliusok híres nemzetségéből származó patricius, aki consulja is volt Rómának, így ért erkölcsseihez és tetteihez méltó véget. Cetheguson, Statiliuson, Gabiniuson és Caepariuson hasonlóképpen hajtották végre az ítéletet.

56. Mialatt Rómában ez történt, Catilina a teljes seregből, amelyet Manlius gyűjtött és egészített ki, két legiót szervezett; ezeknek cohorsaiba arányosan beosztotta meglévő katonáit, majd a táborba érkező önkénteseket és összeesküvő társait sorolta melléjük egyenlő számban, és rövid idő alatt feltöltötte a legió létszámát, noha kezdetben nem volt több katonája kétezernél. Az egész seregnek csak mintegy a negyedrésze volt szabályos fegyverrel felszerelve, a többiek gerelyt vagy lándzsát, mások kihegyezett karót hordtak, ahogy a véletlen felfegyverezte őket. Mikor Antonius serege közeledett, Catilina a hegyek közé vette útját, s hol a város, hol Gallia felé vonult seregével, de nem adott az ellenségnek alkalmat az ütközetre; remélte, hogy hamarosan nagy csapatai lesznek, ha társai Rómában végrehajtották a tervüket. A rabszolgákat, akik kezdetben nagy tömegekben menekültek hozzá, az összeesküvés erejében bizakodva el is utasította, amellet a saját érdekeivel is összeegyeztethetetlennek tartotta, hogy úgy ítéljék meg, mintha a polgárok ügyét szökött rabszolgákéval kötné össze.

57. Mikor azonban eljutott a táborba a hír, hogy Rómában felfedték az összeesküvést, hogy Lentulust, Cethegust és említett társaikat kivégezték, a legtöbben - akiket a zsákmányszerzés reménye vagy a fölfordulás lehetősége csábított a háborúra - szétszéledtek. Catilina a maradékot meredek hegyeken keresztül, erőltetett menetben a pistoriai síkságra vezette le, azzal a szándékkal, hogy rejtett ösvényeken titokban az Alpokon túli Galliába meneküljenek. De Q. Metellus Celer három legiójával a picenumi földön táborozott, és Catilina nehéz helyzetéből kikövetkeztette, mit forgat a fejében. Tehát mihelyt szökevényektől megtudta Catilina útirányát, sietve útnak indult, és éppen azoknak a hegyeknek a lábánál helyezkedett el, amelyekből a Galliába igyekvőknek le kellett ereszkedniük. Antonius sem volt már messze, minthogy nagy seregével a síkságon akadálytalanul követhette az úttalan utakon járó menekülőket. Mikor Catilina megértette, hogy a hegyek és az ellenséges csapatok bekerítették, hogy a városban minden ellene fordult, hogy sem a menekülésre, sem erősítésre nincs semmi remény, szorongatott helyzetében azt tartotta a legokosabbnak, ha megkíséríti a hadiszerecsét, ezért elhatározta, hogy a lehető leghamarabb összecsap Antoniuszal. Összehívta tehát katonáit, és ilyen beszédet intézett hozzájuk:

58. „Katonák! Tapasztalatból tudom, hogy a szó nem szaporítja a vitézséget, s a hadvezér szónoklata a lomha sereget serénnyé, a gyávát bátorrá nem teszi. Amennyi merészség természetből vagy jelleménél fogva támadt egy ember lelkében, annyi mutatkozik meg a háborúban is; akit sem a dicsőség, sem a veszedelmek nem serkentenek, azt hiába nógatod: szívének rettegése bedugaszolja fülét. Én mégis összehívtalak benneteket, hogy néhány dologra emlékeztessetek, s egyúttal feltárjam elhatározásom okát.

Nyilván tudjátok, katonák, hogy Lentulus testi-lelki restsége milyen bajt hozott órá magára, meg miránk is, és hogy azért nem vonulhattam Galliába, mert az erősítést vártam a városból. Mindnyájan ugyanúgy tudjátok, mint én, hogy most miképpen állnak a dolgaink. Két ellenséges sereg áll velünk szemben, egyik a város, a másik Gallia felől; tovább ezen a helyen időznünk - bármennyire szeretnénk is - élelem és más szükséges dolgok hiányában lehetetlen, s akármerre indulunk, karddal kell magunknak utat nyitni. Ezért buzdítalak benneteket, hogy legyetek bátrak és elszántak, s amikor csatába mentek, ne feledjétek, hogy vagyon, becsület, dicsőség, sőt a szabadság és a haza sorsa is a jobbotokban van. Ha győzünk, teljes biztonságban lehetünk; bőségesen lesz élelmünk, megnyílnak előttünk a municipiumok és a coloniák. Ha gyáván meghátrálunk, minden ellenünk fordul; semmilyen fedezék, semmilyen barát nem védi meg azt, akit fegyvere meg nem védett.

Azonkívül, katonák, nem ugyanaz a harc tétje az ő számukra, mint minékünk. Mi a hazáért, a szabadságért, az életünkért küzdünk; az ő hiú feladatuk a kevesek hatalmáért harcolni. Támadjatok hát annál bátrabban, s ne feledjétek régi vitézségeket. Módotok lett volna rá,

hogy szégyenletes száműzetésben éljétek le az életetek; néhányan vagyontok elvesztése után még Rómában is leshettek volna alamizsnát: de mert úgy éreztétek, hogy férfi számára mindkettő gyalázatos és elviselhetetlen, inkább ezt az utat választottátok. Ha a végére akartok jutni, bátorságra van szükség: csak a győztes változtathatja a háborút békére. Mert örülség futásban remélni menekülést, ha a testünket védő fegyvert elfordítottuk az ellenségtől. A csatában mindig azokat fenyegeti leginkább a veszély, akik a legjobban félnek; csak a bátorság bástyája biztos.

Ha rátok tekintek, katonák, s ha tetteitekre gondolok, eltölt a győzelem reménye. Elszántságotok, fiatalságotok, vitézségetek lelkesít fel engem, s itt van hozzá szorult helyzetünk is, amely még a gyávákból is hősokeket farag. Mert az ellenség, bármilyen fölényben van is, ezen a szűk helyen nem tud minket körülvenni. Ha a szerencse mégis megirigyli vitézségeteket, nehogy bosszúlatlanul leheljétek ki lelketeket, s nehogy fogolyként mérszároljanak le, mint a barmot, hanem férfi módjára harcolva, véres és gyászos győzelmet hagyjatok az ellenségre.”

59. Beszéde után kis szünetet tartott, majd megfúvatta a kürtöket, és seregét rendezett sorokban levezette a síkságra. Azután valamennyi lovat eltávolította, hogy a veszély egyenlősége növelje a katonák bátorságát, és maga is gyalogosan állította fel csapatait a terepnek és létszámuknak megfelelően. A fennsíkot balról hegyek, jobbról meredek szikla határolta: nyolc cohorsot rendelt az élvonalba, a többieket jóval sűrűbben tartalékban helyezte el. A centuriókat - csupa válogatott és kipróbált embert -, azonkívül a legjobban felfegyverzett közkatonaikat az első sorba vezényelte. C. Manliusnak a jobb-, egy faesulaei embernek a balszárnyat bízta a gondjára; ő maga a felszabadítottakkal és a lovászokkal a sas közelében foglalt állást, amely állítólag C. Marius seregéé volt a cimber háborúban.

A másik oldalon C. Antonius a lábát fájlalta, és nem tudott személyesen részt venni a csatában, M. Petreius legatusra bízta seregét. Petreius a zavargás miatt behívott veterán-cohorsokat állította az élre, a sereg többi részét mögéjük, tartalékba; ő maga lovon körüljárva, mindenkit nevével szólítva bátorított, kérte, hogy ne feledjék: fegyvertelen latrok ellen küzdenek a hazáért, gyermekeikért, az oltárokért s a családi tűzhelyekért. Kipróbált katona volt, több mint harminc éven át tribunusként, praefectusként, legatusként, majd pedig praetorként vívott ki nagy elismerést a hadseregben, személyesen ismerte legtöbb emberét és emlékezett bátor tetteikre; ezeket emlegette fel, s így lelkesítette a katonákat.

60. Petreius, miután szemügyre vett mindent, jelt ad a támadásra, és megparancsolja a cohorsoknak, hogy lépésben nyomuljanak előre. Ugyanezt teszi az ellenség serege is. Ahogy olyan közel értek, hogy a könnyű fegyverzetű csapatok megkezdheték a csatát, harsány ordítással csapnak össze az ellenséges hadsorok; elhajtják a lándzsákat, kardokkal vívják az ütközetet. A veteránok, emlékezve régi vitézségükre, viharos támadást indítanak, de kemény ellenállásra találnak; elkeseredett kézitusa folyik. Közben Catilina a könnyű fegyverzetűekkel az első sorban harcol, a bajba jutottaknak segítségére siet, frisseket szólít a sebesültek helyére, mindenre gondja van. Derekasan harcol maga is, sűrűn vágja az ellenséget: egyszerre tölti be a serény katona s a jó hadvezér tisztét. Mihelyt Petreius észreveszi, hogy Catilina, várakozása ellenére, elszánt ellenállást fejt ki, a testőr-cohorsot indítja az ellenség hadrendjének közepe ellen, megbontja soraikat, az itt-ott még ellenálló csoportokat lekaszabolja, majd kétoldalról támadja meg a többieket. Manlius és a faesulaei az első sorban harcolva esett el. Catilina - mikor látja, hogy csapatait szétszórták és néhány emberével magára maradt -, emlékezve nemes származására és korábbi méltóságára, az ellenség legsűrűjébe rohan, ott szúrják le harc közben.

61. De csak az ütközet végén lehetett valójában látni, mekkora bátorság és elszántság volt Catilina seregében. Mert szinte mindenki azt a helyet fedte be testével, mikor lelkét kiadta,

amelyre a csata közben élve állították. Azon kevesek pedig, akiket középen a testőr-cohors szétszórt, valamivel távolabb, de mégis mind a mellükön kapott sebekben estek el. Catilinát messze az övéitől, az ellenséges holttestek között találták meg; még gyengén lélegzett, és ugyanaz a dacos szilajság ült ki az arcára, amely életében jellemezte. Végül is az egész seregből sem a csatában, sem menekülés közben egyetlen szabad polgárt sem fogtak el, egyikük sem kímélte jobban a maga életét az ellenségénél. De a római nép serege nem ünnepelt vidám vagy vértelen győzelmet, mert a legderekabbak vagy elestek a csatában, vagy súlyosan megsebesültek. Sokan pedig, akik kimentek a táborból bámészkodni vagy fosztogatni, mikor az ellenséges holttesteket forgatták, hol jó ismerősre, hol vendégbarátra, hol rokonra találtak; voltak, akik ellenségükre ismertek. S így az egész seregben váltakozva járta a vidámság és a szomorúság, a gyász és az öröm.

JUGURTHA HÁBORÚJA

1. Hamisan vádolja az ember önnön természetét azzal, hogy gyarló, rövid időre szabott, s inkább a véletlen kormányozza, mint az erény. Ellenkezőleg, ha megfontoljuk: nincs az emberi természetnél nagyobb, jelesebb; inkább az elszánás hiányát érzi olykor, mint az erőt vagy az időt. Ám a halandók életét a lélek vezérli és kormányozza, s ha az erény útján tör a dicsőség felé, magában is elég erős, hatalmas és messze fénylő: nem szorul a szerencsére, hiszen az derekasságot, elszánást s más jó tulajdonságokat sem adni, sem elragadni nem tud. Ferde vágyak foglyaként viszont lomhaságba és testi gyönyörökbe züllik. Mikor pedig egy darabig káros kérésekbe merülve időnkét, erőnkét, képességeinket a nemtörődomség csappantja meg, az esendő természetet vádoljuk: önnön vétkükért a vétkezők a körülményeket okolják. Ha az emberek annyi gondot fordítanak a jóra, amennyi igyekezettel a hozzájuk nem illőt, a végképp haszontalant, sőt ártalmasat hajszolják, s inkább ők tartanak kézből a sorsukat, mint hogy a kezében legyenek, olyan nagyságra emelkednének, ahol halandó létükre dicsőségükben örökké élnének.

2. Minthogy ugyanis az ember testből és lélekből áll, minden foglalatosságában, valamennyi törekvésében hol a test, hol pedig a lélek természetét követi. Külső szépség, nagy gazdagság, testi erő és más efféle azonban hamar elenyészik, de a szellem kiváló művei, miként a lélek, halhatatlanok. Egyszóval a testi s az anyagi javaknak miképpen kezdete, ugyanúgy vége is van: minden, ami keletkezett, elmúlik, s ami növekedett, elsatnyul: de a lélek romolhatatlan, örökkévaló, kormányozza az emberiséget, cselekszik s irányít mindent, ám őt nem irányítja semmi. Annál inkább csodáljuk azoknak az elferdültségét, akik testi örömöknek szentelvén magukat, dőzsölésben, tunyaságban töltik életüket, s hagyják, hogy szellemük - melynél nincs jobb, nincs nagyszerűbb a halandók természetében - a megműveletlenségtől és a tétlenségtől zsibbadozzon. Pedig oly sok, oly különböző foglalatosság vezetheti el a lelket a tökéletesség fényéhez.

3. Ám ezek közül szerintem a polgári és katonai hatalom, egyáltalán, az állami hivatal manapság a legkevésbé kívánatos, minthogy a megasztelítés nem az érdemet jutalmazza, s azoknak sem szerzi meg a biztosságot vagy a tekintélyt, akik görbe úton juthattak hozzá. Márpedig erővel úrnak lenni a haza vagy az alattvalók fölött - még ha megteheted is, és a hibákat javítgatod is vele - nyomasztó feladat, minthogy a körülmények minden változása gyilkolást, üldöztetést és más ellenségeskedéseket hord méhében. Márpedig hiába törni magad, s csak azért fáradozni, hogy meggyűlöljenek, maga a téboly - hacsak nem az a becstelen, veszélyes mámor ejtene rabul, hogy néhány ember hatalmának feláldozd becsületedet és szabadságodat.

4. A szellemi tevékenységek közül viszont különösképpen hasznos a történetírás. Minthogy ennek értékéről már sokan szólottak, én hallgatni fogok róla, nehogy valaki úgy vélje, szemtelenül a magam tudományát szeretném földicsérni. De azt hiszem, lesznek, akik (mivel úgy döntöttem, hogy az államügyektől visszavonulva töltöm napjaimat) felette hasznos munkámra a semmittevés bélyegét ragasztják, különösen azok, akik szerint a serénység legfőbb megnyilvánulása hízelegni a köznépek és a kegyeit lakomákkal keresni. Ha ezek megfontolják, milyen időkben nyertem hivatalokat, micsoda férfiak nem tudták elérni ugyanazt, később pedig miféle emberek kerültek a senatusba, bizonyonnyal az lesz a véleményük, hogy joggal, s nem tunyaságból változtattam meg felfogásomat, s hogy visszavonultságomból az államnak több haszna származik, mint mások tevékenységéből. Gyakran hallottam ugyanis, hogy Q. Maximus, P. Scipio, s más kiváló polgáraink azt mondogatták: mikor az ősök viasz képmásaira tekintenek, lelkük hevesebben lobban a jóra. Persze nem a viasz s nem is az arckép

formája bír ekkora erővel: a végbevitt tettek emléke táplálja a kiváló utódok szívében ezt a lángot, amely nem is alszik el előbb, csak ha kiválóságuk amazok hírnevét és dicsőségét eléri. De e romlott időkben akad-e bárki, aki nem gazdagságban és költekezésben, hanem derekaságban, szorgalomban versenyezne öseivel? Még az újonnan felkerültek is, akik korábban erényeikkel előzték meg a nemességet, inkább alattomos és nyílt gaztettekkel, mint nemes eszközökkel törik magukat a hatalom s a tisztségek után; mintha a praetori és consuli hivatal s mind a többi önmagában is fényes és nagyszerű volna, s nem viselőik érdemétől kapnák ragyogásukat. Hanem szégyenkezve s utálkozva városunk romlottságán, túl szabadon s messzire elkalandoztam. Ideje tárgyamra térnem.

5. Azt a háborút szeretném megírni, amelyet a római nép Jugurtha numidiai királlyal vívott, egyrészt, mert hatalmas, ádáz és váltakozó szerencsájú harc volt, másrészt, mivel akkor ütközött először ellenállásba a nemesség gögje, s e viszály minden isteni-emberi rendelést felforgatott, és olyan örültséggé fajult, hogy a polgárok meghasonlásának csak háború és Itália pusztítása vetett véget. De mielőtt ezek elbeszélésébe fognék, egy kicsit távolabbról fogom kezdeni, hogy minden annál világosabb, könnyebben megérthető legyen.

A második pun háborúban - ahol Hannibal karthagói vezér annyira kimerítette Itália erőit, mint a római név felragyogása óta senki - barátságába fogadta Masinissa numidiai királyt P. Scipio, aki később érdemei alapján az Africanus melléknevet kapta. A királyt sok fényes haditettéért a karthagóiak legyőzése és az Afrikában nagy hatalmú és nagy birodalmú Syphax fogságba ejtése után a római nép megajándékozta az elfoglalt városokkal és földekkel. Így hát Masinissa derék és hű barátunk volt, míg életének és uralmának egyszerre vége nem szakadt.

Ezután fia, Micipsa egyedül uralkodott, minthogy testvérei: Mastanabal és Gulussa betegségben elpusztultak. Ő Adherbalt és Hiempsalt nemzette. Testvére, Mastanabal fiát, Jugurthát (akit Masinissa, minthogy ágyastól született, jogfosztottnak tekintett) ugyanabban a nevelésben részesítette otthon, mint saját gyermekeit.

6. Jugurtha felserdült, és nagy erejű, szép külsejű, de még inkább kiváló szellemű ifjú lett. Nem vetette magát sem a bujaság, sem a lustaság karjaiba, hanem ama nép szokása szerint lovagolt, dárdát vetett, a vele egyívásúakkal versenyt futott, s noha valamennyiük dicsőségét felülmúlta, mindannyian szerették; ideje nagy részét vadászattal töltötte, oroszlánt és más vadakat elsőnek vagy az elsők között ejtett el; sokat vitt véghez, keveset beszélt magáról. Mindennek Micipsa eleinte örült; úgy gondolta, Jugurtha erényei országának hoznak dicsőséget. Mikor azonban észrevette, hogy a serdülő ifjú tekintélye egyre növekszik, ő pedig élete végén jár és gyermekei kiskorúak, súlyos aggodalmak szállták meg és lelkét sok gond gyötörte. Félelmet keltett benne a hatalomra mohó emberi természet s az a sietség, amellyel lelke sóvárgását ki akarja elégíteni, továbbá a maga vénsége s gyermekeinek fiatalsága: olyan alkalom, amely a középszerű embereket is megtántorítja a zsákmány reményében; ijesztette a numidák növekvő hajlandósága Jugurtha iránt, épp ezért attól is félt, hogy ha csellel megöletti, zendülés vagy polgárháború keletkezne.

7. E bajok szorongatásában belátta, hogy a túlságosan népszerű embert sem erővel, sem cselvetéssel nem teheti el az útból, s mivel Jugurtha tette kész volt és katonai dicsőségre vágyakozott, úgy döntött, hogy veszélyes vállalkozásokra küldi, s így kísérti meg a szerencsét.

Így hát a numantiai háborúban Micipsa, mikor a római népnek lovas és gyalogos segélycsapatokat küldött, a Hispaniába vezényelt numidák vezérévé Jugurthát nevezte ki - azt remélte, hogy ott könnyen áldozatává válhat a maga virtuskodásának vagy az ellenség kegyetlenségének. Ámde a dolog egészen másként végződött, mint ahogy tervezték. Jugurtha ugyanis fürge, éles eszével hamar kiismerte P. Scipio, az akkori római hadvezér természetét s az ellen-

ség szokásait; buzgó volt és fáradhatatlan, amellet a lehető legszerényebb az engedelmeskedésben, s gyakran szállt szembe a veszélyekkel, így azután rövidesen akkora hírnévre tett szert, hogy a mieinknek kedvence, a numantiaiaknak pedig valósággal réme lett. S valóban, ami a legritkábban jár együtt: a csatában elszánt volt, a tanácsban megfontolt, holott külön-külön az okosság gyávaasággá, a bátorság vakmerőséggé szokott fajulni. A hadvezér tehát szinte minden szorult helyzetet Jugurtha segítségével oldott meg, barátai közé fogadta, napról napra jobban kedvelte, hiszen egyetlen tanácsa, egyetlen vállalkozása sem bizonyult hiábavalónak. Ehhez járult még Jugurtha bőkezősége és eleven szelleme: így sok rómaival került meghitt barátságba.

8. Ez idő tájt seregünkben sok új ember és sok nemes harcolt, akinek a gazdagság többet jelentett, mint a tisztesség és a becsület: otthon pártoskodók, a szövetségeseknél befolyásosak, nagyobb volt a hírük, mint a becsületük. Ezek ígéretésekkel feltüzelték Jugurtha nagyravágyó lelkét: ha Micipsa király meghal, egy személyben uralkodhat Numidiában, hiszen ő erre a legrátermettebb, Rómában pedig minden eladó. De miután Numantiát megsemmisítették, P. Scipio elbocsátotta a segélycsapatokat, s maga is úgy határozott, hogy hazatér, a tábor színe előtt fényesen megajándékozta és magasztalta Jugurthát, majd magával vitte sátrába, és négy szemközt arra intette, hogy inkább hivatalosan, és ne magánemberként ápolja a barátságot a római néppel, s ne szokják hozzá a vesztegetéshez: veszélyes kevesektől megvásárolni azt, ami sokaké. Ha megőrzi jó tulajdonságait, a dicsőség és az uralom magától száll majd rá; ha elhamarkodva cselekszik, tulajdon pénze fogja romlásba sodorni.

9. Így beszélt, majd elbocsátotta egy Micipsához intézett levéllel, amely a következőképpen szólt: „Jugurthád a numantiai háborúban rendkívüli módon kitüntette magát; ez biztosan örömdödre szolgál. Érdemei megkedveltették velünk, s minden erőnkkel arra törekszünk, hogy a római népnek és a senatusnak is kedves legyen. Neked pedig mint barátomnak szerencsét kívánok hozzá. Méltó ez a férfi hozzád s nagyatyjához, Masinissához.”

Hogy a hadvezér levele is megerősítette a korábban kapott híreket, a királyt megindították Jugurtha érdemei és személyes sikerei: megváltoztatta korábbi szándékát, s Jugurthát jótéteményekkel akarta megnyerni, nyomban fiává fogadta és végrendeletében fiaival egyenlő örökösének jelölte ki.

De mint mondják, néhány év múlva, betegségtől és öregségtől elgyötörve, megérezvén közelgő halálát, barátai és rokonai, valamint fiai, Adherbal és Hiempsal előtt ilyesféle szavakat intézett Jugurthához.

10. „Én téged, Jugurtha, mikor elvesztetted apádat, mint jövő nélküli, nincstelen kisgyermeket fogadtalak királyságomba. Azt gondoltam, nem fogsz kevésbé szeretni jóságomért, mint gyermekeim, akiket ezután nemzenék. Ebben a reményemben nem is csalódtam. Hogy egyéb nagy és kiváló tettetted ne is említsem, nemrégiben visszatérve Numantiából dicsőséget hoztál rám és országomra, és érdemeiddel a rómaiakat barátainkból a leghívebb barátainkká változtattad. Hispaniában újjászületett családunk hírneve. Végül - ami a halandók között a legnehezebb - dicsőségeddel legyőzted az irigységet.

Most, minthogy életem természet megszabta végéhez értem, uralmamra, országunkkal szembeni tisztességedre intelek és könyörgök, szeresd legközelebbi rokonaidat, jóságom folytán testvéreidet, s inkább véreid mellett tarts ki, ne idegeneket akarj helyettük magadhoz fűzni. Nem a sereg és nem a kincstár oltalmazza az országot, hanem a barátok, akiket sem fegyverrel nem kényszeríthetsz, sem arannyal nem vásárolhatsz meg: a kölcsönös szolgálatok és a hűség szerzi őket. És ki lehet közelebbi barát, mint testvér a testvérnek? Vagy melyik idegen lesz hozzád hűséges, ha a tiednek ellenségévé válsz? Én erős országot hagyok rátok, ha jól kor-

mányozzátok, ingatagot, ha rosszul. Mert az egyetértés megnöveli a kicsinyt, a széthúzástól a legnagyobbak is elenyésznek.

Egyébként, Jugurtha, mivel korban és érettségben te jársz legelő, leginkább te vigyázz, hogy mindez így is történjék. Mert minden viszályban, még ha őt támadták is meg, hatalma miatt az erősebbet nézik támadónak. Ti pedig, Adherbal és Hiempsal, tiszteljétek, becsüljétek ezt a kiváló férfit, utánozzátok jó tulajdonságait, és minden erőttel azon legyetek, hogy ne mondják: fogadott fiam különb, mint akiket nemzettem.”

11. Minderre Jugurtha, noha átlátta, hogy a király beszéde csupán színlelés, és lelke mélyén ő maga is egészen mást forralt, a helyzethez alkalmazkodva barátságosan válaszolt.

Micipsa néhány napra rá meghalt. Miután királyhoz illő pompás temetést rendeztek neki, a királyfiak összeültek, hogy megtárgyaljanak egymás között mindent. Hiempsal, a legkisebbik, dacos természetű lévén, s mivel már azelőtt is lenézte Jugurthát nemtelen származása, alacsony rangú anyja miatt, Adherbal jobbjára ült, nehogy Jugurtha kerüljön középre - ami a numidáknál a megtiszteltetés jele. Bátyja unszolására - hogy tekintse a különbséget - nagy nehezen mégis átült a másik oldalra. Sok mindent megbeszéltek az ország kormányzásával kapcsolatban; Jugurtha többek között felvetette, hogy érvényteleníteni kellene az utolsó öt évben hozott valamennyi határozatot és rendeletet, mert ebben az időben az élemedett korú Micipsa már nem volt értelmi képességeinek teljes birtokában. Erre ugyancsak Hiempsal azt válaszolta, hogy tetszik neki a javaslat, hiszen Jugurtha is csak a legutóbbi három év során kapott örökbefogadás útján részt az uralomban. Ez a megjegyzés mélyebben vésődött Jugurtha szívébe, mint bárki vélhette volna. Így hát ettől az időtől fogva harag és rettegés gyötörte, és arra törekedett, azon fáradozott, csak arra gondolt, hogy Hiempsalt kelepcébe csalja. S mivel erre egyhamar nem nyílt mód, ádáz haragja nem csillapult; eltökélte, hogy tervét mindenáron végrehajtja.

12. A királyfiak említett első összejövetelén a nézeteltérések miatt abban egyeztek meg, hogy felosztják a kincstárt, és egyenként megállapítják mindegyikük országlásának határait. Mindkettőre határidőt jelöltek ki, a pénz szétosztására mindenesetre rövidebbet. A közbeeső időben a királyfiak a kincstár közelébe, más-más helyre költöztek. Hiempsal Thirmita városkában véletlenül Jugurtha első testőrének házában szállt meg. Ezt az embert Jugurtha mindig szerette, kedvelte, s most sors adta eszköznek tekintette; ígéretésekkel elhalmozva rávette, hogy menjen haza, mintha csak szét akarna nézni a házában, készítsen álkulcsot a kapukhoz (mert az eredetieket esténként Hiempsalhoz vitték), majd, mikor itt lesz az ideje, nagy csapattal maga Jugurtha is megjelenik. A numida a parancsot gyorsan teljesítette, és ahogy kitanították, éjjel beeresztette Jugurtha katonáit. Betörték az épületbe, mindenfelé keresték a királyt. Aki aludt, aki elébük futott, mind levágták; átkutatták a félreeső zugokat, letörték a zárat, lárma, csattogás verte fel az egész házat. Közben megtalálták Hiempsalt: egy rabszolganő viskójában rejtőzött el, oda menekült első ijedségében, nem ismervén a környéket. Fejét a numidák - ahogy a parancs szolt - Jugurtha elé vitték.

13. A szörnyű gazzett híre egész Afrikában hamarosan elterjedt. Adherbalt és mindenkit, aki azelőtt Micipsa alattvalója volt, rettegés fogta el. A numidák két pártra szakadtak: a többség Adherbalt követte, de a másikat a jobb harcosok. Jugurtha tehát akkora sereget fegyverez fel, amekkorát csak győz, a városok egy részét erővel, más részét szépszerivel a maga ország-részéhez csatolja, és egész Numidia elfoglalására készül. Bár Adherbal követeiket menesztett Rómába, hogy öccse meggyilkolásáról és a maga helyzetéről tudósítsák a senatust, mégis bízott nagy seregében, s fegyveres összecsapásra készült. De mikor ütközetre került a sor, csatát veszítve tartományunkba futott, majd onnan Rómába igyekezett. Jugurtha, miután tervét végrehajtotta, s egész Numidiát hatalmába kerítette, a fegyvernagyvadásban elgondolkozott gaz-

tettén: kezdett rettegni a római néptől, s hogy haragját elkerülje, másban nem is reménykedhetett, mint a nemesség kapzsiságában s a maga pénzében. Így néhány nap múlva arannyal-ezüsttel megrakott követeket küldött Rómába, s meghagyta nekik, hogy előbb a régi barátokat halmozzák el ajándékokkal, majd újakat szerezzenek, egyszóval semmit el ne mulasszanak megvesztegetéssel megvásárolni. Mikor a követek Rómába érkeztek, és a király parancsa szerint a vendégbarátaiknak és másoknak, akik az idő tájt a senatus legtekintélyesebb tagjai voltak, mérhetetlen ajándékokat küldözgettek, akkora változás állt be, hogy a nemesség az addig szenvedélyesen gyűlölt Jugurthát kegyeibe és védelmébe fogadta. Egy részük a jutalom fejében, más részük a jutalom reményében környékezte meg a senatus tagjait, s azon fáradozott, hogy ne hozzanak súlyosabb határozatot Jugurtha ellen. Így hát mikor a követek már eléggé biztosak voltak a dolgukban, kijelölték a napot, amelyen mindkét felet meghallgatja a senatus. Adherbal állítólag a következő beszédet tartotta.

14. „Atyák és összeírtak! Apám, Micipsa, halálos ágyán meghagyta nekem, hogy a numidiai királyságban csupán helytartónak tartsam magam, mert a jogos hatalom fölötte titeket illet, s hogy a római népnek háborúban-békében igyekezzem hasznára lenni, amint csak lehet; benneteket rokonaimnak, véreimnek tekintselek; s ha így cselekszem, barátságotok lesz hadseregem, gazdagságom, királyságom oltalma. Én apám parancsa szerint cselekedtem. Jugurtha pedig, a legmegátalkodottabb ember, akit a föld a hátán hordott, semmibe véve hatalmatokat, engem, egy Masinissa unokáját, a római népnek már törzsökös szövetségesét és barátját, kiűzött országból és minden birtokomból.

Ha már ekkora nyomorúságba jutottam, jobban szeretném, atyák és összeírtak, a magam s nem az őseim szolgálataiért kérni a segítségeteket, s még jobban, ha nekem tartozna a római nép olyan jótéteménnyel, amelyre nem volnék rászorulva, s majd később, ha szükségem lesz rá, mint tartozást hajthassam be. De minthogy a becsületesség önmagában nem nyújt védelmet, s nem rajtam állt, milyen ember válik Jugurthából, hozzátok menekültem, atyák és összeírtak, s ezzel - ami a legfőbb nyomorúságom - előbb kényszerülök terhetekre, mint hasznokra lenni. Más királyokat akkor fogadtatok barátságotokba, ha háborút vesztek, vagy válságos helyzetükben folyamodtak szövetségetekért; a mi családunk a karthagói háborúban alapozta meg barátságát a római néppel, amikor inkább hűségetekre, mint szerencsétekre számíthattunk. Ne engedjétek, atyák és összeírtak, hogy én, e család sarja, Masinissa unokája, hiába esdjek segítségetekért. Ha kérésemre nem volna egyéb okom, csak sanyarú sorsom - hogy én, a nemrég származásomnál, hírnevemnél, vagyonomnál fogva hatalmas király, most a nyomorúságotól eléktelenítve gyámoltalanul várom mások segítségét -, még akkor is azt kívánná a római nép méltósága, hogy a jogtalanságot megakadályozza, s ne tűrje, hogy bárki is gaz úton gyarapítsa a maga birodalmát. Csakhogy engem arról a földről kergettek el, amelyet őseimnek a római nép juttatott, ahonnan apám és nagyapám véletlenek együtt Syphaxot és a karthagóiakat elűzte. A ti adományotoktól fosztottak meg, atyák és összeírtak, az engem sújtó jogtiprással benneteket vettek semmibe. Én nyomorult! Ide vezetett, Micipsa apám, a jóságod: akit gyermekeiddel egyenlővé, s uralmad osztályosává tettél, éppen az irtja ki törzsödet? Hát soha nem lesz nyugta családunknak? Örökké vérben-vasban-bujdosásban kell élnie? Míg Karthago fennállt, méltán túrtunk el minden kegyetlenséget: az ellenség oldalunkban, ti, barátaink, a távolban - minden reményünket a fegyverekbe vetettük. Miután ez a pestis kipusztult Afrikából, boldogan éltünk békességben, hiszen nem volt más ellenségünk, csak aki ellen ti küldtetek. És most egyszerre Jugurtha, túrhetetlen vakmerőségében, gonoszságában és önteltségében megölte öcsémet, rokonát, és előbb az ő országrésze lett prédája gazságának, majd, miután engem nem tudott ugyanúgy kelepcebe csalni, bár a ti fennhatóságotok alatt semmiféle erőszaktól vagy háborútól nem tartottam, miként látjátok, kiűzött hazámból és otthonomból, kifosztott, nyomorúságba taszított, úgyhogy most mindenütt nagyobb biztonságban vagyok, mint a saját

országomban. Mindig azt hittem, atyák és összeírtak, miként atyámtól is hallottam, hogy aki serényen ápolja veletek a barátságot, nehéz munkára vállalkozik ugyan, de senki sincs nála nagyobb biztonságban. Családunk megtette, ami rajta múlt: minden háborúban mellétek állt; hogy a békében biztonságban legyünk, ez a ti kezetekben van, atyák és összeírtak. Atyánk két fiút hagyott hátra, s úgy vélte, hogy Jugurthát jótéteményével kapcsolja hozzánk harmadikként. A három közül az egyiket meggyilkolták, a másiknak szentségtelen kezéből alig tudtam kimenekülni. Mit tegyek? Hova forduljak legelőször szerencsétlenségemben? Nemzetségemnek minden gyámola elpusztult. Atyám a természet kényszerű parancsának engedett. Öcsém életét rokon oltotta ki gazul, az akinek a legkevésbé lett volna szabad: rokonaimat, barátaimat, hozzátartozóimat ilyen vagy olyan csapás semmisítette meg. Jugurtha fogságába estek, egy részüket keresztre feszítették, másokat a vadállatok elé dobtak, az a néhány, aki életben maradt, sötét börtönökben, gyászban, kesergésben tengeti halálánál is rosszabb életét. Ha megvolna is épségben, amit elvesztettem, vagy mellettem állna még, aki ellenem fordult, akkor is hozzátok könyörögnék, atyák és összeírtak, ha váratlan csapás érne: hatalmatok nagyságához úgy illik, hogy jogos tettel és jogsértéssel egyaránt ti törődjete. Most azonban, számúzve hazából és otthonomból, egymagamban, rangom minden jelétől megfosztva, hova fussak, kikhez esdekelyek? Népekhez vagy királyokhoz, akiket a veletek kötött barátság családom ellenségévé tett? Hova is mehetnék, ahol nincs számos emléke annak, hogy őseim ellenségként jártak ott? Ugyan ki szánhat meg engem, ha egykor a ti ellenségeitek volt? Elvégre Masinissa bennünket úgy oktatott, atyák és összeírtak, hogy egyedül a római néphez legyünk hívek, ne kössünk új szövetségeket, új szerződéseket, elég erős védelmet nyújt majd a ti barátságotok; ha birodalmatok sorsa rosszra fordulna, veletek együtt kell buknunk. Érdemeitek s az istenek jóvoltából hatalmasok, tehetősek vagytok, minden dolgotok jól üt ki, s kedvetek szerint történik; annál könnyebben orvosolhatjátok szövetségeseitek sérelmeit.

Csak attól tartok, hogy egyeseket a Jugurthával kötött személyes barátság, melynek igazi természetét még nem ismerhették ki, tévútra vezet. Hallom, ezek minden erejüket latba vetve sorra járnak benneteket és azért zaklatnak, hogy ne hozzátok döntést olyan ember ellen, aki nincs jelen és nem lehet meghallgatni; én valótlanul beszélek, és csak megjátszom a menekülést, pedig ott maradhattam volna országomban. Bárcsak az játszaná meg ugyanezt, akinek szentségtelen gáztette e nyomorúságba döntött! Bárcsak felébredne bennetek vagy a halhatatlan istenekben az emberiségért érzett gond, hogy ki most bűnével kevélykedik és dicsekszik, bútól-bajtól marcangolva, súlyosan megbűnhődjék az atyánk iránti kegyelet semmibebevételért, öcsém meggyilkolásáért, az én nyomorúságomért. Drága jó öcsém, ámbár bimbójában törték le életedet, s épp az, akinek a legkevésbé lett volna szabad, mégis azt hiszem, inkább örvideni kell, semmint bánkódni sorsodon. Hiszen nem országodtól fosztottak meg, hanem életeddel együtt a bujdosástól, a száműzetéstől, a szegénységtől s mindattól a bajtól, ami engem sújt. Én pedig, boldogtalan, mekkora szakadékba zuhantam atyám trónjáról! Az emberi sors forgandóságának színjátékát mutatom be. Nem tudom, mit csináljak: a te sérelmedet bosszújam-e meg, mikor magam is segítségre szorulok, vagy országommal törődjem, mikor életem-halálom is mások hatalmán múlik? Legalább tisztos véget vetne balsorsomnak a halál, s ne látnának gyalázatban élni, ha belefáradva bajaimba meghátrálnék a jogtipró előtt. Most élni sincs kedvem, s meghalni sem tudnék szégyentelenül.

Atyák és összeírtak, magatokra, gyermekeitekre és szüleitekre, a római nép méltóságára kérlek benneteket, legyetek segítségemre nyomorúságomban, szálljatok szembe a jogtiprással, ne túrjátok, hogy Numidia királysága, a ti birodalmatok, gazságban, családnk vérében enyészzen el.”

15. Miután a király befejezte beszédét, Jugurtha követei, inkább a megvesztegetésben, mind ügyük igazában bízva, röviden válaszoltak: Hiempsalt a numidák ölték meg kegyetlensége miatt, Adherbal magától indított háborút, s miután legyőzték, azért jajveszékél, mert nem

sikerült jogsértést elkövetnie. Jugurtha kéri a senatust, ne tekintsék másnak, mint amilyenek Numantiánál megismerték, s ellensége szavai ne nyomjanak többet a latban, mint a maga tettei. Ezután mindkét fél elhagyta a curiát. Az ügyet nyomban a senatus elé terjesztették. A követek hívei és a senatus személyes hatásuktól megrontott többsége lefitymálta Adherbal szavait, Jugurtha érdemeit egekig magasztalta: tekintélyükkel, szavukkal, minden lehető módon úgy küzdöttek más gazságáért, elvetemültségéért, mintha saját dicsőségükért vívtak volna. Néhányan ellenben, többre becsülvén az igazságot és a méltányosságot a kincseknél, azt javasolták, hogy nyújtsanak segítséget Adherbálnak, és példásan bosszulják meg Hiempsal halálát: különösképpen M. Aemilius Scaurus, egy tevékeny, pártoskodó, hatalomra, rangra, gazdagságra éhes nemes, aki egyébként ravaszul tudta leplezni a maga gyengéit. Láta a király botrányos és szemérmetlen vesztegetéseit, s attól tartva, hogy ez a szennyes önkényeskedés - amint lenni szokott - népgyűlöletet ébreszt, visszafogta indulatait a szokott gerjedelemtől.

16. Mégis az a rész győzött a senatusban, amely az igazságnál többre tartotta a pénzt vagy a személyes kapcsolatot. Határozatot hoztak, hogy tíz követ ossza fel Micipsa egykori királyságát Jugurtha és Adherbal között. A követség vezetője L. Opimius volt, egy tekintélyes s a senatusban akkortájt befolyásos ember, mert mint consul, C. Gracchus és M. Fulvius Flaccus meggyilkolása után kegyetlenül érezte a néppel a nemesség győzelmét. Fogadásakor Jugurtha, noha már Rómában barátai közé számíthatta, alaposan kitett magáért; ajándékokkal és ígéretekkel elérte, hogy becsületénél, lelkiismereténél, egyáltalán, minden ügyénél előbbre helyezte a király érdekeit. Ugyanilyen módon környékezte meg a többi követet; nagy részüket meg is fogta, csak néhányuknak volt fontosabb a lelkiismerete, mint a pénz. Numidiának Mauritániával szomszédos, szántóföldben, lakosokban gazdagabb fele az osztás során Jugurthanak jutott; a másik felét, ahol több volt a kikötő és szebbek az épületek, s így szemre többet ért, mint a valóságban, Adherbal kapta.

17. Tárgyam megkívánja, hogy röviden leírjam Afrika fekvését s azokat a népeket, akik ott ellenségeink vagy barátaink voltak. De amely tájakat és törzseket a hőség vagy a járhatatlan utak, meg a sivatag miatt nemigen keresnek fel, azokról nem könnyű hiteles értesülések alapján beszélni. A többiről is csak röviden szólok.

Legtöbben a földkerekség harmadik részének tartják Afrikát; vannak, akik csak Ázsiára és Európára osztják a szárazföldet, s szerintük Afrika Európához tartozik. Nyugatról a mi tengerünk és az óceán közti szoros határolja, napkeletről egy lejtős síkság, melyet lakosai Catabathmosnak hívnak. A tenger viharos, kevés a kikötője, földje bőven terem gabonát, legelőnek kiváló, fa nemigen nő rajta. Égen és talajon nagy a vízhiány. Lakosai egészségesek, fürgék, munkabírók; legtöbbjük öregségben hal meg, ha csak fegyver vagy vadállat nem pusztította el, mert a betegség nehezen bír le köztük bárkit is; viszont sok a veszélyes vadállat. Hogy kezdetben miféle emberek lakták Afrikát, kik telepedtek le később s hogyan keveredtek egymással - ámbár erről a legelterjedtebb hagyomány másként szól -, igen röviden úgy mondom el, ahogy a Hiempsal királynak tulajdonított pun könyvekből nekem lefordították. Hiteléért forrásaim feleljenek.

18. Afrikát kezdetben a gaetulusok és a libyiaiak lakták, vad és műveletlen törzsek, akik vadhússal táplálkoztak és barmok módjára a föld fűvével. Nem kormányozta őket szokás, törvény vagy bárki hatalma; szanaszét kóborolva ott vertek tanyát, ahol az éj rájuk szakadt. De miután Hispaniában Hercules elpusztult (ahogy az afrikaiak hiszik), különböző népekből toborzott serege hamarosan szétszéledt, minthogy elvesztette vezérét, és a hatalmat mindenfelé sok jelölt követelte magának. Közülük a médek, perzsák és örmények hajóval átkeltek Afrikába és a tengerünkkel határos területeket foglalták el; a perzsák inkább az óceánhoz közeli vidéket. Felfordított hajóikból csináltak kunyhót maguknak, mert egyéb anyagot nem találtak a föld-

ken, s a hispánoktól sem tudtak venni vagy cserélni: a hatalmas tenger s a nyelv ismeretlensége meggátolta az érintkezést. Lassanként házasság útján elkeveredtek a gaetulusokkal, s mivel új meg új földeket próbáltak ki, s egyre újabb területekre költöztek, nomádoknak kezdték magukat nevezni. Egyébként a numida parasztlakóépületei, a *mapáliák*, még ma is hosszúkásak, a fedelük kétoldalt befelé görbül, mint a hajó teste.

A médekkel és az örményekkel pedig a libyiaiak léptek kapcsolatba, mert ezek az afrikai tengerhez közelebb laktak, a gaetulusok inkább dél felé, nem messze a forró égövől. Nekik csakhamar épültek városaik; mivel Hispaniától csak a tengersizoros választotta el őket, portékákat kicserélgették egymás között. Nevüket a libyiaiak lassanként eltorzították, barbár nyelven a médeket maurusoknak ejtve. A perzsák hatalma hamarosan megnőtt, s később, miután a népszaporulat miatt elköltöztek szülőföldjükről, numida néven birtokolták azt a Karthagóval határos területet, amelyet Numidiának neveznek. Majd egymást támogatva mindkét nép fegyverrel vagy megfélemlítéssel hatalma alá kényszerítette a szomszédokat s hírt-nevet szerzett; kivált az, amelyiknek területe a mi tengerünkhöz esett közelebb, mert a libyiaiak nem olyan harciasak, mint a gaetulusok. Végül is a numidák birtokukba vették majdnem egész Észak-Afrikát, a legyőzöttek mind beleolvadtak a hódító népbe, s felvették a nevét.

19. Később a főniciaiak, részben az otthoni népsűrűség csökkentése végett, részben hatalomvágyból felkerekedésre tüzelve a népet, más felforgatókkal együtt megalapították a tengerparton Hippót, Hadrumetumot, Leptist és más városokat. Ezek hamarosan nagyra nőttek, egy részük anyavárosuk erejét, a többi pedig dicsőségét növelte. Karthagóról azt hiszem, jobb, ha hallgatok, mintha csak keveset mondanék: sürget az idő, hogy más tárgyra térjek.

Catabathmosnál tehát, mely Egyiptomot Afrikától elválasztja, az első város a tenger mentén Cyréné, a thérai nép gyarmata, majd a két Syrtis között Leptis, azután a Philaenusok Oltára (ezt a karthagóiak birodalmuk határának tekintették Egyiptom felé), s utánuk más pun városok. A Mauretaniáig nyúló többi terület a numidákhoz tartozik, Hispania szomszédságában a maurusok élnek. Értesüléseim szerint Numidiától délre a gaetulusok laknak, kunyhókban vagy vadon kóborolva. Rajtuk túl élnek az aithiopsok, majd pedig a nap hevétől kiszikkasztott vidékek következnek. A Jugurtha-féle háború idején a legtöbb pun várost és a csak nemrég meghódított karthagói területet tisztviselői által a római nép kormányozta, a gaetulusok többsége és a numidák egészen a Muluccha folyóig Jugurtha fennhatósága alatt voltak. A maurusok egész népének Bocchus király parancsolt; a római népnek csak nevét ismerte és mi sem találkoztunk vele azelőtt, sem háborúban, sem békében. Afrikáról és lakóiról tárgyunkhoz ennyit volt szükséges elmondani.

20. Az ország felosztása után a követek elhagyták Afrikát, s Jugurtha láthatta, hogy titkos aggodalma ellenére elnyerte gaztette jutalmát. Most már biztosra vette, amit Numantiánál barátaitól hallott, hogy Rómában minden eladó; a nemrég gazdagon megajándékozottak ígéretései is feltüzelték, s Adherbal országa ellen fordult. Ő maga edzett volt, harcias - a másik pedig, az ellenfél, jámbor, békés, szelíd természetű, védtelen az erőszakkal szemben, félénk inkább, mint félelmes. Így hát váratlanul nagy csapattal betört Adherbal területére, sok embert, állatot s egyéb zsákmányt ejtett, lovasságával feldúlta szerte a vidéket. Majd egész seregével visszafordult a maga országába; azt hitte, hogy Adherbal felháborodásában sereggel akarja majd a sérelmet megtorolni, s ez ok lehet a háborúra. Ámde amaz, minthogy nem tekintette magát egyenlő hadfélnek, s inkább a római nép barátságában, mint a numidákban bízott, követeket küldött Jugurthához a sérelmek felpanaszolására; ezek ugyan gyalázkodó szavakat hoztak vissza, Adherbal mégis úgy döntött, hogy inkább mindent eltűr, csak háborút ne kelljen viselnie, mivel korábban már megjárta egyszer. Ám Jugurtha mohósága nem csillapodott, hiszen lelkében már az egész országot elfoglalta. Most tehát már nem portyázó csapattal,

hanem hatalmas sereggel indított háborút; nyíltan követelte magának egész Numidiát. Amerre csak vonult, városokat, földeket dúlt fel, fosztogatott; az övéiben lelkesedést ébresztett, az ellenségben rettegést.

21. Adherbal végre megértette, mivé alakult a helyzet: vagy elhagyja országát, vagy fegyverrel védi meg. Kényszerűségből csapatokat gyűjtött s Jugurtha ellen vonult. Nem messze a tenger-től, Cirta városka mellett mindkét sereg táborát vert, s mivel a nap már végét járta, nem csaptak össze. De az éjszaka vége felé, még hajnali szürkületkor Jugurtha katonái adott jelre megtámadták az ellenség táborát: üzték-vágták azt is, aki félig még aludt, azt is, aki fegyveréhez kapott. Adherbal néhány lovassal Cirtába menekült, s ha az ott lévő római polgárok csapata nem veri vissza a falaktól az üldöző numidákat, a két király háborúja ugyanaznap ért volna véget, amelyen kitört. Jugurtha körülfogta a várost, s védőtetőkkel, tornyokkal és mindenfajta ostromgéppel nagy sietve vívni kezdte; hogy megelőzze a követeket, akiket tudomása szerint Adherbal még a csata előtt Rómába küldött. De miután a senatus értesült háborújukról, három ifjút rendeltek Afrikába, hogy keressék fel a két királyt, és tolmácsolják a senatus és a római nép akaratát és határozatát: álljanak el a háborúskodástól, ellentéteiket jogi úton, és ne fegyverrel rendezzék, ez volna hozzájuk és a rómaiakhoz is méltó.

22. A követek sietve érkeztek Afrikába, kivált hogy még az úti készületek során eljutott Rómába a csata lezajlásának és Cirta ostromának a híre. De az a hír még irgalmas volt. Jugurtha végighallgatván a követeket azt felelte, hogy előtte mi sem szentebb, mi sem kedvesebb, mint a senatus tekintélye; fiatal korától arra törekszik, hogy elnyerje a legkiválóbbak jóindulatát; érdemeivel s nem bűneivel vívta ki a hatalmas férfiú, P. Scipio tetszését, s e tulajdonságok miatt fogadta Micipsa a trón örökébe, nem magtalanságból. Ám minél derekasabban, vitézében viselkedett, annál kevésbé tűri el lelke a sértést. Adherbal alattomosan tört életére; mi-helyt ezt megtudta, elhatározta, hogy elébe vág aljas tervének; a római nép nem jár el helyesen vagy méltányosan, ha őt a nemzetközi jog gyakorlásától eltiltja. Hamarosan követeket küld Rómába, akik mindenről beszámolnak. Így váltak el egymástól, Adherballal beszélni nem volt alkalmuk.

23. Mikor Jugurtha azt gondolta, hogy a követek már elvonultak, s Cirtát kedvező fekvése miatt kézfegyverrel nem tudja megvédeni, sánccal, árkokkal vette körül a falakat, tornyokat emelt s őrséggel rakta meg; éjjel-nappal próbálkozott erővel, fortéllyal, a fal védőinek hol jutalmakat, hol borzalmakat ígért, az övéit lelkesítő szavakkal buzdította vitézségre: nagy erőfeszítéssel látott mindenhez. Adherbal megértette, hogy sorsa végveszélyben, az ellenség kérlelhetetlen, segítségre nincs remény, készletei fogytán, a háborút nem húzhatja tovább: a vele Cirtába menekültek közül kiválasztotta a két legderekabbat, fűt-fát ígérgetve, keserves sorsát ecsetelve rávette őket, hogy az ellenség erősségein át igyekezzenek éjjel a tenger legközelebb eső partjára, onnan pedig Rómába jutni.

24. A két numida néhány nap alatt végrehajtotta a parancsot. Felolvasták a senatusban Adherbal levelét, amelynek lényege a következő volt: „Nem az én vétkem, atyák és összeírtak, hogy oly gyakran járulok elétek könyörgéssel, hanem Jugurtha erőszakoskodásai kényszerítettek: annyira sóvárog megsemmisítemre, hogy sem rátok, sem a halhatatlan istenekre nincs tekintettel; véretem szomjazza mindenekfelett. Így hát én, a római nép szövetségese és barátja, már ötödik hónapja rostokolok ostromgyűrűben, nem segítenek rajtam sem Micipsa apám jótettei, sem a ti határozataitok. Nem tudom, a kard szorongat-e jobban, vagy az éhség.

Mostani helyzetem óva int, hogy Jugurtháról többet írjak, mert már korábban tapasztaltam: a szerencsétlennek nem sok hitelt adnak. Ámde jól látom, ő magasabbra tör, mint ahol én vagyok, s országgal együtt nem vágyik egyszerre a ti barátságotokra is. Melyik ér számára többet, nem titok: először Hiempsal öcsémet ölte meg, majd engem üzött el az atyai trónról.

Persze ezek az én sérelmeim voltak, nincs hozzájuk közötök. Hanem most a ti birtokotokat szállta meg fegyverrel; engem, akit ti a numidák urának állítottatok, ostromgyűrűbe zárt; hogy mennyit adott a követek szavára, világosan mutatja mostani vészes helyzetem. Mi más hatna még rá, mint a ti erőtök? Mert inkább volna alaptalan ez is, amit írok, meg az, amit korábban a senatusban felpanaszoltam, mint hogy nyomorúságos sorsom szerezen hitelt szavaimnak.

De ha már arra születtem, hogy Jugurtha gonoszságát szemléltessem, könyörgök, már ne is a haláltól, ne a gyötrelmekből mentsetek meg, csak az ellenség fogságától és a testi kínzástól. Numidia királyságával, amely a tiétek, bánjatok úgy, ahogy tetszik; engem ragadjatok ki a szentségtelen kezekből, a birodalom méltóságára, a barátság hitelére, ha valamennyire él még emlékezetekben nagyapám, Masinissa.”

25. E levél felolvasása után voltak, akik indítványozták: küldjenek sereget Afrikába, mielőbb mentsék fel Adherbalt, s közben ítélkezzenek Jugurtha fölött, amiért nem engedelmeskedett a követeknek. De a király ismert pártfogói minden erejüket latba vetve azon voltak, hogy ne szülessék ilyen döntés. Így a köz javát - amint többnyire lenni szokott - legyőzték a személyes érdekek. Mégis küldtek követül Afrikába néhány idősebb nemből, aki korábban magas hivatalokat töltött be. Köztük volt a fent említett M. Scaurus is, azelőtt consul, akkor a senatus elnöke. Minthogy az ügy nagy felháborodást keltett, s a numidák is könyörögve sürgették az indulást, három napon belül hajóra szálltak. Hamarosan kikötöttek Uticában és levelet küldtek Jugurthának: a lehető leggyorsabban jöjjön a római tartományba, őket a senatus küldte hozzá. Jugurtha hallván, hogy előkelő emberek jöttek vállalkozását meggátolni, akikről tudta, hogy nagy tekintélyük van Rómában, előbb megdöbbsent, félelem és mohóság közt ingadozott, tartott a senatus haragjától, ha nem engedelmeskedik a követeknek; vak vágyú lelke pedig tovább hajszolta a bűnös úton. Mohó természetében végül is a rossz szándék kerekedett felül. Seregével körülzártá Cirtát, s teljes erővel készült bevenni. Biztosan remélte, hogy ha az ellenség csapatait szétzúzza, erővel vagy fortéllyal sikerülni fog győzelmet aratnia. De mikor ez másképp történt, s tervét, hogy Adherbalt hatalmába kerítse, mielőtt a követekkel találkozna, nem tudta végrehajtani, nehogy haragra lobbantsa a további késlekedéssel Scaurust, akitől a legjobban félt, néhány lovas kíséretében a római tartományba ment. Ott, noha a senatus nevében keményen megfenyegették, ha az ostromot nem hagyja abba, sok szószaporítás után a követek dolguk végezetlen tértek haza.

26. Ennek a híre eljutott Cirtába, s a római polgárok, akiknek vitésége idáig a falakat védte, s akik erősen bíztak benne, hogy meghódolás esetén a római nép tekintélye miatt ők sértetlenül maradnak, rábeszéltek Adherbalt, hogy adja meg magát és a várost Jugurthának, csupán életét kösse ki, a többire majd a senatusnak lesz gondja. Ő jól tudta ugyan, hogy Jugurtha adott szavánál semmi sem ingatagabb, de azt is, hogy ha ellenkezik, a római polgárok kényszerhez folyamodhatnak: így javaslatuk szerint megadta magát. Jugurtha legelőbb is Adherbalt kínoztatta halálra, majd válogatás nélkül ölette le a numida férfinépet és a kereskedőket, akit csak fegyveresen találtak.

27. Amint erről Rómában értesültek, s a senatusban az ügyet napirendre tűzték, a király ismert bérencei közbeszólásaikkal, gyakran személyes befolyással, olykor vitával húzták az időt, hogy a szörnyű tett éle eltompuljon. És ha a kemény jellemű C. Memmius, a kijelölt néptribunus, a nemesi hatalom ellensége fel nem világosítja a római népet, hogy itt néhány nemesi párthíve Jugurtha gazságának szeretne büntetlenséget biztosítani, bizony az egész felháborodás elpárolgott volna a tanácskozások húzása-halasztása során. Ekkora ereje volt a király összekötéseinek és kincseinek. De a senatus vétke tudatában félt a néptől, s a semproniusi törvény alapján a következő két consulnak Numidiát és Itáliát jelölte ki tartományul. Consullá P. Scipio Nasicát és L. Bestia Calpurniust választották; Calpurniusnak jutott Numidia, Scipió-

nak Itália. Majd sereget szedtek, hogy Afrikába vigyék, és megszavazták a zsoldot és a háború egyéb szükségleteit.

28. Jugurthát váratlanul érte a hír, hiszen már lelkébe vésődött, hogy Rómában minden eladó; s fiát küldte két hívével együtt követségbe a senatushoz, s meghagyta nekik, ugyanúgy, mint azoknak, akiket Hiempsal meggyilkolása után küldött, hogy minden élő embert igyekezzenek pénzzel megkörnyékezní. Mikor már Róma alatt voltak, Bestia felvetette a kérdést a senatusban, hogy beengedik-e a város falai közé Jugurtha követeit. Megszületett a döntés: ha nem királyságát s magát megadni jönnek, tíz napon belül hagyják el Itáliát. A consul parancsára a senatusi döntést közölték a numidákkal, így ezek dolguk végezetlen tértek haza.

Közben Calpurnius sereget állított, s a nemesi párt vezető embereit nevezte ki alvezérekké. Azt remélte, ha hibázik, majd megvédi az ő tekintélyük. Köztük volt Scaurus is: jelleméről és magatartásáról fentebb megemlékeztünk. Mert consulunkat sok testi és lelki erény tüntette ki: fáradhatatlan volt, éles eszű, elég körültekintő, háborúban tapasztalt, veszélyben vagy váratlan helyzetekben sziklaszilárd - de a kapzsisága valamennyi erényét gúzsba kötötte.

A legiókat Itálián át Regiumba, onnan Szicíliába, majd Szicíliából Afrikába hajózták. Calpurnius gondoskodott az élelemlről, s heves támadást indított Numidia ellen. A harc során sok foglyot ejtett, s néhány várost ostrommal bevett.

29. Mihelyt azonban Jugurtha, követei útján, pénzzel megkísértette, s rámutatott az általa vezetett hadjárat nehézségeire, pénzhétség perzselte szíve hamar szándékot változtatott. Társul, segédül egyébként Scaurust avatta be minden tervébe. Ez eleinte, mikor a pártbéliek nagy részét már megvesztegették, vitézül harcolt a király ellen, végül azonban egy jelentős pénzösszeg az igaz és tisztos útról a gázságra térítette. Jugurtha először csak a háború elhúzását akarta megvásárolni; azt hitte, hogy közben Rómában pénzzel, összeköttetéssel el tud érni valamit. Később, mikor Scaurust is sikerült megnyernie magának, erős remény támadt benne, hogy békét köthet velük, s úgy döntött, hogy minden feltételről személyesen fog tárgyalni. Közben a consul kezesként Sextius quaestort Jugurtha Vaga nevű városába küldte. Az ürügy a gabona begyűjtése volt, amit Calpurnius hivatalosan követelt a király követeitől, viszonzásul a meghódolás körüli tárgyalások ideje alatti fegyverszünetért. A király elhatározásának megfelelően a római táborba ment, és a haditanács előtt csak röviden szölt gyűlöletes tetteről s arról, hogy fogadják el meghódolását, a többit Bestiával és Scaurusszal titokban tárgyalta meg. A következő napon hevenyészett szavazást tartottak, és elfogadták a meghódolást. A haditanács előtt kihirdetett határozat szerint a numidiaiak harminc elefántot, számtalan bikát és lovat és némi ezüstpénzt szolgáltattak be a quaestornak. Calpurnius Rómába utazott a tisztviselő-választásra. Numidiában és seregünkben béke honolt.

30. Miután híre ment, mi s hogyan történt Afrikában, az emberek Róma minden pontján csoportokba gyűlve tárgyaltak a consul viselkedéséről. A nép felháborodása magasra csapott, az atyák tétováztak: szemet hunyjanak-e ekkora gyalázat fölött, vagy semmisítsék meg a consul határozatát - nemigen tudták eldönteni. Leginkább Scaurus tekintélye tartotta vissza őket az igaz és méltányos eljárástól, mert a hír szerint ő volt az értelmi szerző és Bestia szövetségese. De C. Memmius (feljebb már említettük független szellemét, s a hatalmaskodó nemességgel szemben érzett gyűlöletét), a senatus habozása és időhúzása láttán, a népet gyűléseken bosszúra hívta fel, intette, hogy ne hagyja cserben az államot és a saját szabadságát, rámutatott a nemesség sok gögös, kegyetlen gaztetteré, egyszóval erejét megfeszítve minden eszközzel tüzelte a nép indulatát. Minthogy ez idő tájt Memmius Róma egyik legnevesebb, leghatásosabb szónoka volt, illő, hogy a sok közül egyik beszédét ideiktassam, mégpedig azt, amelyet Bestia visszatérte után a népgyűlésben tartott, ilyenformán:

31. „Sok minden elvonná a kedvem attól, hogy előttem beszéljek, polgárok, ha államunk szeretete nem állna fölöttük: a nemesi klikk hatalma, a ti birkatúrészetek, a jogfosztottság, s leginkább az, hogy a becsületesség nagyobb veszélyt kelt, mint tiszteletet. Mert azt resteltem elmondani, mennyi fricskát kaptatok a legutóbbi tizenöt évben egy maroknyi gögös nemestől, milyen rút, milyen bosszúlatlan halált haltak védelmezőitek, hogyan torzította el lelketeket a tétlenség és az elbutultság, hiszen még most sem álltok a talpatokra, mikor ellenségeitek a kezetekben vannak, még most is félték tőlük, pedig ők retteghetnének tőletek. De ha százszor így van is, lelkem arra hajt, hogy a klikk hatalmával szembeszálljak. Legalább megpróbállok élni az atyámtól örökölt szabadsággal. Hogy hiába cselekszem-e, vagy haszonnal, az rajtatok múlik, polgárok.

Nem arra buzdítalak én, hogy fegyverrel keljete fel a jogtalanság ellen, miként annyiszor tették őseitek. Nincs szükség erőszakra, nincs szükség kivonulásra. Tulajdon viselkedésük buktatja meg őket. Mikor megölték Ti. Gracchust, akiről azt állították, hogy egyeduralomra tör, a római nép ellen folytattak vizsgálatokat; majd C. Gracchus és M. Fulvius meggyilkolása után szintén a ti soraitokból végeztek ki sokakat a börtönben: szeszélyük vetett véget mindkét vérengzésnek, nem a törvény. Persze »egyeduralomra törekvés« visszaállítani a nép jogait, s »jogos cselekedet« az, amit polgárvér ontása nélkül lehetetlen megtorolni. A korábbi években csöndben dohogtatok a kincstár kifosztása miatt, vagy mert szabad királyok és szabad népek néhány nemesnek fizettek adót, s az övék volt minden dicsőség és minden vagyon. De keveselltek, hogy ilyen gaztetteket büntetlenül vihetek végbe, így végül törvényeinket, méltóságotokat, isteni és emberi jogaitokat ellenségeitek kezére játszották. S még csak nem is szégyellik, nem is bánják: fennhéjázva pöffeszkednek szemetek előtt, főpapi és consuli tisztüket, diadalmeneteiket hánytorgatják; mintha valami megtiszteltetéshez jutottak volna s nem rablósákmányhoz. Pénzen vett szolgák nem viselik el, ha uruk igazságtalanul bánik velük; ti, polgárok, akik uralomra születtetek, egykedvűen tűritek a szolgaságot? Hát kik ezek, akik markukban tartják az államot? Elvetemült, véres kezű, farkasmohóságú, mindenkinél ártalmasabb, mindenkinél dölyfösebb gonosztevők, akiknek becsület, rang, kegyelet, egyáltalán, minden tisztességtelen dolog csak vagyonszerzésre jó. Egy részük attól érzi magát biztonságban, hogy néptribunusokat gyilkolt le, mások attól, hogy igazságtalan pereket folytattak, de a legtöbben attól, hogy vérfürdőt rendeztek köztetek. Egyszerűen minél hitványabbul jártak el, annál nagyobb biztonságban vannak. Féltettek volna gazságuk miatt, de meghunyászkodásotok magára vette a félelmet; őket pedig eggyé forrasztotta, hogy ugyanazt szeretnék, ugyanazt gyűlölik, ugyanazt rettegek. A tisztességesek között ez baráti szövetség, de a gazemberek között klikk. Ha nektek annyi gondotok volna a szabadságra, amennyire ők az uralkodásért lángolnak, bizony az állam sem volna közpréda, mint most, s nem a legelvetemültebbeknek, hanem a legkiválóbbaknak jutnának jóvoltotokból a főhivatalok. Őseitek jogaik kivívására és védettséjük megteremtésére kétszer is kivonultak a városból, és fegyveresen megszállták az Aventinust; ti a szabadságért, amit tőlük kaptatok, nem szoktatok minden erőttökkel harcolni? Annál elkeseredettebben illenék, minél nagyobb szégyen elveszteni a már megszerzett javakat, mint meg sem szerezni.

Azt mondhatná erre valaki: »Hát mit javasolsz?« Büntessük meg azokat, akik az állam ügyét elárulták az ellenségnek. De nem fegyverrel, nem erővel - ezt méltatlanabb volna nektek megcselekedni, mint nekik elszenvadni -, hanem törvényes vizsgálat és Jugurtha tanúvallomása alapján. Mert ha csakugyan megadta magát, engedelmeskedni fog parancsaitoknak, ha viszont fűtyül rájuk, láthatjátok, miféle békekötés vagy meghódolás az, amelyből Jugurthának gaztetteiért büntetlenség, néhány hatalmasnak óriási vagyon, az államnak pedig kár és gyalázat jut. Vagy talán még most sem laktatok jól uraskodásukkal, és a mi korunknál jobban szeretitek azokat az időket, amikor hatalom, tartományok, törvények, jogok, bíraskodás, háború és béke,

egyáltalán, minden isteni-emberi rendelés a kevesek kezében volt, ti pedig, a római nép, akiket ellenség nem győzött le, minden nép urai, megelégedtetek a puszta életetekkel? Mert ugyan ki merte közületek lerázni a szolgaságot? Bár azt hiszem, nincs nagyobb gyalázat egy férfi számára, mint ha bosszulatlanul tűri el a sértést, én mégis nyugodtan elviselném, hogy megbocsásatok a legnagyobb gonosztevőknek is, mivel ők is római polgárok, ha ez az irgalmasság nem fordulhatna vesztetekre. Mert galádságukban nem érik be azzal, hogy garázdálkodásuk büntetlen marad, ha nem veszitek el tőlük a további garázdálkodás lehetőségét; és titeket is örökké nyugtalanítana annak a tudata, hogy szolgálnotok kell, vagy fegyverrel meg kell védenetek szabadságotokat. Mert mit remélhetünk az adott szótól vagy a kibéküléstől? Ők uralkodni akarnak, ti pedig szabadok lenni, ők elkövetni akarják a jogtalanságokat, ti pedig meggátolni: végül is szövetségeseinkkel úgy bánnak, mint az ellenséggel, az ellenséggel úgy, mintha szövetséges volna. Létezik két ilyen eltérő szándék között béke vagy barátság?

Ezért intelkek, buzdítalak benneteket: ne hagyjatok ekkora gazságot büntetlenül. Nem az államkinestárból sikkasztottak, s nem a szövetségesek pénzét rabolták el erővel - ezek is súlyos bűnök, mégis úgy megszoktuk őket, hogy már csak legyintünk rájuk. De most a legádázabb ellenségnek árulták el a senatus tekintélyét, elárulták a ti hatalmatokat; itthon és a háborúban árucikk lett az állam java. Ha ezt nem vizsgáljuk ki, ha nem állunk bosszút a vétkesekben, mi marad más hátra, mint hogy a tettesek alattvalóiként éljünk tovább? Mert büntetlenül önkényesen cselekedni annyi, mint királyként uralkodni. Nem is arra buzdítalak titeket, polgárok, hogy jobban örüljete bármely polgártársatok jogtalan, mint igazságos tettének; hanem arra, hogy ha a rossznak megbocsátok, a jókat dönthetitek romlásba. Egyébként is sokkal előnyösebb az államra, ha a jótett merül feledésbe, s nem a rossz: a jó csak ellustul, ha nem törődsz vele, a rossz viszont gonoszabbá válik. S ha jogtalanság nem történik, nemigen szorulunk orvoslásra.”

32. Ilyen és hasonló beszédek tartva Memmius rávette a népet, hogy küldjék Jugurthához L. Cassius akkori praetort, s ő bánatlanságát szavatolva hozza el Rómába: így a király vallomása alapján könnyebben napvilágra derül Scaurus vétke és a többieké, akiket vesztegetési pénz elfogadásának vádjával törvénybe idéztek.

Míg Rómában ez zajlott, Numidiában az ott hagyott, Bestia kinevezte alvezérek, parancsnokuk példáját követve, számtalan aljas gáztettet követtek el. Némelyek arannyal megvesztegetve visszaadták az elefántokat Jugurthának, mások szökevényeket adtak el neki; volt, aki békés földeket fosztogatott; akkora erővel szállta meg szívüket a kapzsiság, mint valami senyvesztő nyavalya. Cassius praetor pedig, miután C. Memmius az egész nemesség megdöbbenésére keresztülvitte törvényjavaslatát, Jugurthához utazott, és a megrettent, rossz lelkiismerete miatt önbizalmát veszített királyt rávette, hogy ha már meghódolt a római népnek, ne az erejét, inkább a könnyörületességet igyekezzék kipróbálni. Bánatlanságára személyesen is szavát adta, s ezt Jugurtha nem tartotta kevesebbnek, mint az államét: ilyen jó hírben állt akkor Cassius.

33. Jugurtha tehát királyi díszait a lehető legszánalmasabb öltözetre cserélve, Cassiusszal Rómába érkezett. Mindazonáltal lelki erejét megőrizte, s miután felbuztatták azok, akiknek tekintélye vagy elvetemültsége segítette valamennyi fent említett gáztette végrehajtásában, nagy pénzen megvásárolta C. Baebius néptribunust, hogy az ő arcátlansága védje meg minden törvényes büntetés vagy másfajta bánalom ellen. C. Memmius népgyűlést hívott össze: a nép ellenségesen állt szemben a királlyal, s egy részük bilincsbe akarta veretni, más részük pedig, ha csak fel nem tárja cinkostársait, az ősi szokás szerint mint ellenséget halálra íteltette volna. Memmius azonban méltóságukkal törődött, nem pedig haragjukkal: lecsöndesítette a háborgást, lecsillapította az indulatokat, végül is kimondta, hogy ő a maga részéről nem engedi

megszegni az állam adott szavát. Mihelyt csend lett, előállították Jugurthát; Memmius felsorolta Rómában és Numidiában művelt gaztetteit, előszámlálta az atyja és testvérei ellen elkövetett bűnöket. Tudja jól a római nép, kik voltak ezekben a támogatói és kik a bűnrészesei; mégis most inkább tőle akar biztos adatokat hallani. Ha megmondja az igazat, reménykedhet a római nép szavában és kegyelmében; ha elhallgatja, szövetségeseit nem menti meg, de reményeivel együtt magát is elveszejtí.

34. Mikor Memmius befejezte beszédét és Jugurthát válaszra szólították fel, C. Baebius néptribunus, akinek megvesztegetéséről már szóltunk, hallgatást parancsolt a királynak. S bár a népgyűlésen részt vevő tömeg iszonyú haragra gerjedt, és ordítva, vicsorogva, sőt tettelegességgel is fenyegette, és minden más módon, amire csak az indulat ráveszi az embert, végül mégis az arcátlanság győzött. A kijátszott nép szétszéledt a gyűlésről, Jugurtha, Bestia és mindenki, akit a vizsgálat nyugtalanított, csak még magabiztosabb lett.

35. Volt abban az időben Rómában egy Massiva nevű numida, Gulussa fia, Masinissa unokája. Mivel a királyok meghasonlásakor szembekerült Jugurthával, Cirta feladása és Adherbal megölése után elmenekült hazájából. Ezt Sp. Albinus, aki Bestia után a következő évben Q. Minucius Rufusszal együtt viselte a consuli hivatalt, rávette, hogy kérje magának a senatustól Numidia királyságát, minthogy Masinissa törzséből való, Jugurtha pedig gaztettei miatt rettegésben és a gyűlölet gyűrűjében él. A háborúra vágyó consul szította a parazsat, és nem hagyta a tüzet elaludni. Neki jutott Numidia provincia, Minuciusnak pedig Macedonia. Massiva sűrögni kezdett. Jugurtha nem talált elég támogatásra barátainál, minthogy egyeseket a lelkiismeret-furdalás, másokat a félelem gátolta, vagy az, hogy rossz hírbe kerültek. Így Bomilcarnak, rokonának, leghívebb bizalmasának parancsolta meg, béreljen pénzen orgyilkosokat, ahogy már sokszor megtette, s a legnagyobb titokban, de ha ez nem menne, bármilyen módon öljék meg Massivát. Bomilcar sietve teljesítette a király parancsát, s az ilyen mesteriségben jártas emberekkel kifigyeltette Massiva útjait, járás-keletését; minden helyet, időt, ahol és amikor megfordult, felderített. Ahol aztán a legjobb alkalom kínálkozott, lest vetett neki. Egyik bérgyilkosa kissé óvatlanul támadta meg Massivát: lekasabolta ugyan, de elfogták, s többek, kivált Albinus consul bátorítására vallomást tett. Inkább a méltányosság és igazság nevében, mint a nemzetközi jog alapján emeltek vádat Bomilcar ellen, minthogy azt kísérte, aki Rómába az állam szavatosságára érkezett. De Jugurtha, noha ez a bűn is rábizonyult, nem szűnt meg kapálózni az igazság ellen, csak mikor észrevette, hogy a tette okozta felháborodás már olyan nagy, hogy nem elég hozzá pénze és befolyása. Így hát - bár a korábbi tárgyaláson barátaiból ötven kezeset állított - inkább trónjával törődött, és nem a kezesekkel, és Bomilcart titkon Numidiába küldte; attól tartott, ha őt kivégzik, a többi hívét megszállja a félelem és nem fog neki engedelmeskedni. Néhány nap múlva ő maga is hazautazott, mert a senatus megparancsolta, hogy távozzék Itáliából. De mikor elhagyta Rómát, állítólag némán sokszor hátratekintett, végül azt mondta: „Eladó város ez, s el is kel hamarosan, ha vevője akad.”

36. Közben kiújult a háború, s Albinus élelmet, zsoldot, s más hadi ellátmányt szállíttatott sietve Afrikába, majd nyomban maga is útra kelt, hogy még a közelgő választógyűlés előtt fegyverrel, vagy a királyt megadásra bírva, vagy bármilyen módon véget vessen a háborúnak. Jugurtha viszont húzta az időt, és erre egyre újabb és újabb okokat talált; megadást ígért, s aztán félelmet színlelt, visszavonult a nyomában járó consul elöl s nem sokkal ezután, nehogy az övéi elcsüggedjenek, ő nyomult előre; így hol a háború, hol a béke halogatásával játszott ki a consult. Egyesek úgy vélték, Albinusnak bizonyára van fogalma a király szándékairól, s nem hitték, hogy a gyors kezdet után csak a tehetetlenség nyújtja így a háborút, nem pedig az árulás. De miután eljárt az idő s elérkezett a népgyűlés napja, Albinus visszatért Rómába s praetorként Aulus testvérét hagyta a táborban.

37. Ekkoriban a római állam rendjét alaposan felkavarta a tribunusok viszálykodása. P. Lucullus és L. Annius néptribunusok mindenáron meg akarták hosszabbítani megbízatásukat, hiába ellenkeztek hivataltársaik, s ez a viszálykodás egész évben akadályozta a választógyűlés összehívását. A késlekedés arra a reményre bátorította Aulust - mint fentebb említettük, ő maradt praetorként a táborban -, hogy vagy befejezi a háborút, vagy seregével ráijeszt a királyra s pénzt csikar ki tőle. Katonáit január havában a téli szállásról hadjáratra indította, s erőltetett menetben, kemény télben érkezett Suthul város alá: itt volt a király kincstára. Ámbár a zord idő s a hely kedvező fekvése miatt sem bevenni, sem ostromgyűrűbe zárni nem volt képes (mert a meredek hegyoromra rakott falak körüli iszapos síkságot a téli esők elmoscsarásították), mégis színleg, hogy a királyt megrettentse, vagy a kincsvágytól elvakulva ostromtetőket készíttetett a város bevételeire, töltést hányatott, s gyors ütemben folytatta az egyéb szükséges előkészületeket.

38. Jugurtha azonban felismerte az alvezér áltevékenységét és tapasztalatlanságát; álnokul szította esztelen hevét. Könyörgő követeket küldözgetett hozzá, maga pedig, mintha ki akarná kerülni, erdős tájakon, ösvényeken vezetgette seregét. Végül is az alku megcsillantásával arra készítette Aulust, hogy hagyja el Suthult, s üldözze őt félreeső vidékeken, mintegy a visszavonuló nyomában járva, így vétke inkább titokban marad. Közben ravasz emberei útján éjjel-nappal puhította a sereget, megvesztegette a centuriókat és a lovasszakaszok vezetőit, hogy egy részük szökjön át hozzá, mások adott jelre hagyják el állásaikat. Miután mindent elgondolása szerint előkészített, az éjszaka sötétjében nagy tömeg numidával váratlanul körülvette Aulus sátrát. A szokatlan zajra felriadnak a római katonák: ezek fegyverükhöz kapnak, azok elbújnak, az egyik rémülködik, a másik bátorítja: mindenféle izgalom, túlerőben az ellenség, az eget sötétbe borítják a felhők és az éjszaka, válságos a helyzet; ki tudná, futni vagy maradni biztosabb-e? De az említett megvesztegetettek közül a ligurok egy zászlóaljja két thrák lovasszakasszal s néhány közkatonával átállt a királyhoz, s a harmadik legió első centuriója a védelmére bízott sáncon át utat nyitott az ellenségnek, ahol a numidák mind beözönlöttek. A mieink csúnyán megfutottak, legtöbbjük eldobálta fegyverét, s a közeli dombra menekült. Csak az éjszaka és a táborban lelt zsákmány tartóztatta fel az ellenséget abban, hogy győzelmet jobban kihasználja. Jugurtha másnap az Aulusszal folytatott tárgyaláson kijelentette, hogy ámbár őt és seregét bekerítette, kiéheztetéssel és fegyverrel végezhetne velük, mégsem feledkezik meg az emberiességről; ha egyezséget köt vele, sértetlenül vonulhatnak el a szégyeniga alatt, de aztán tíz napon belül hagyják el Numidiát. Ámbár ez súlyos és gyalázatos feltétel volt, mégis a király kívánsága szerint valósult meg a béke, mivel a halálfélelmet váltotta fel.

39. Mikor ez Rómában kitudódott, döbönt rémület ülte meg a várost; fájlalták a birodalom dicsőségét, a hadi ügyekhez nem értők a szabadságukért reszkettek; Aulust mindenki szidta (kivált akik gyakran jeleskedtek háborúban), amiért a szabadulást dicstelen úton kereste és nem fegyverrel, noha ott volt a kezében. Albinus consul félt, hogy öccse bűne őt is meggyűlölteti és veszélybe sodorja. Megkérdezte, mi a senatus véleménye a békekötésről, s közben kiegészítette seregét, a szövetségesektől és a latinoktól segélycsapatot rendelt, tehát mindenképpen tevékenykedett. A senatus méltányosan úgy döntött, hogy az ő és a nép parancsa nélkül semmilyen szerződés nem tekinthető érvényesnek. Néhány nap múlva a consul el is utazott Afrikába, de a néptribunusok megakadályozták, hogy a toborzott csapatokat magával vigye, mert a megegyezés szerint az egész hadsereg elhagyta Numidiát és a római tartományban telet. Miután a consul odaérkezett, ámbár feltett szándéka volt Jugurthát üldözni, és csillapítani az öccse keltette felháborodást, ráébredt, hogy a katonák jellemében nemcsak a megfutamodás tett kárt, hanem a fegyelem meglazulása révén a szabadosság és féktelenség is. A helyzethez illően ezért jobbnak látta, ha semmit sem csinál.

40. Közben Rómában C. Mamilius Limetanus néptribunus indítványt terjesztett a nép elé, hogy folytassanak vizsgálatot azok ellen, akiknek tanácsára Jugurtha semmibe vette a senatus határozatait, s akik tőle akár mint követek, akár a hadsereg élén pénzt fogadtak el, akik elefántjait és szőkevényeit kiadták, végül akik békéről-háborúról alkuba bocsátkoztak az ellenséggel. Egyesek bűnük tudatában, mások meg attól félve, hogy a pártok gyűlölködéséből baj keletkezik, titokban próbálták megakadályozni a döntést barátaik, s főleg a latinok s az itáliai szövetségesek útján, minthogy nyíltan nem szegülhettek szembe e javaslattal anélkül, hogy ezzel meg ne vallják: az ilyen s hasonló bűnök tetszenek nekik. De elmondani is hihetetlen, mennyire eltökélt volt a nép, milyen erővel vitte keresztül a javaslatot - inkább a nemesség iránti gyűlöletből, amely ellen éle irányult, mint a közérdeket szem előtt tartva; akkora szenvedély fűtötte a pártokat. A többieket megbénította a rettegés, a nép örömben úszott, a cinkosok elszökdöstek s forrt az egész város, de Bestia említett alvezére, M. Scaurus elérte, hogy a mamiliusi törvényjavaslat értelmében kijelölendő három vizsgálóbiztos közé őt is megválasszák. A vizsgálatot mégis zord szigorral, engesztelhetetlenül folytatták le, hallomásból vett értesülések alapján és a nép szeszélye szerint. Mint gyakran a nemességnek, ez idő tájt a népnek is fejébe szállt az ügyek kedvező fordulata.

41. Egyébként a pártoskodást, klikkezést s minden efféle rossz szokást csak néhány évvel azelőtt szülte Rómában a tétlenség, s mindannak a bősége, amit a halandók a legtöbbre tartanak. Mert Karthago elpusztítása előtt a római nép s a senatus még szelíden, csínján tárgyalta meg egymással az államügyeket; nem versengtek a polgárok a dicsőségért és a hatalomért; az ellenségtől való félelem megőrizte a polgárság jó tulajdonságait. De mihelyt ez a rettegés kiveszett belőlük, helyébe nyomult a jóléttel tenyésző kicsapongás és önteltség. Egyszóval: balszerencsében a nyugalmat kívánták, mikor meg elérték, sanyarúbb és keservesebb lett az, mint a régi balsors. Mert ekkor kezdte a nemesség a maga állami méltóságait, a nép pedig szabadságjogait önkénye szerint felhasználni; ki-ki magának vett, szerzett, rabolt. Két pártra szakadt minden: az államot, amely közöttük volt, kétfelől marcangolták szét. Egyébként a nemesség klikkje volt az erősebb: a nép szétszórt, elaprózódott ereje nagyobb tömege ellenére sem érvényesült annyira. Kevesek önkénye döntött háborúban, békében, övük volt a kincstár, tartományok, hivatalok, dicsőség és diadalmenetek; a népet a katonáskodás és a szegénység sújtotta; a hadizsákmányt a vezérek marták el néhányadmagukkal; közben a katonák szüleit, kisgyermeküket kiverték otthonukból, ha éppen egy hatalmas szomszédságában laktak. S a hatalommal szövetkezett kapzsiság mértéket, korlátokat nem ismerve rohant le, szennyezett be, pusztított el mindent: semmi sem volt neki fontos, semmi sem szent, míg önmagát romlásba nem döntötte. Mert amint akadtak a nemességben olyanok, akik az igazi dicsőséget többre tartották a jogtalan hatalmaskodásnál, megmozdult a város, s a polgárok közt olyan viszály tört ki, mintha a föld indult volna meg.

42. Miután Ti. és C. Gracchus, akiknek ősei a pun és más háborúkban dicsőséget hoztak az államra, a népnek szabadságot követeltek s elkezdték leleplezni maroknyi ember visszaéléseit, a bűnös s épp ezért felháborodott nemesség szembeszállt a Gracchusok tevékenységével, hol a szövetségesek és a latinok, hol a római lovagok segítségével, akiket e szövetség reménye eltávolított a néptől. Előbb Tiberiust mészárolták le, majd néhány évvel utána a helyébe lépő Caiust (az egyik néptribunus volt, a másik a gyarmattelepítő hármasság tagja), M. Fulvius Flaccusszal együtt. Az is igaz, hogy a Gracchusok sem tudták eléggé mérsékelni győzelemvágyukat. De szebb, ha a jó elbukik, mintha gonosz úton győzi le a jogtalanágot. Ezt a győzelmét használta ki kénye szerint a nemesség, sok embert némított el karddal, száműzetéssel, s inkább jövőendő rémuralmát alapozta meg, mint hatalmát. Így pusztultak el sokszor nagy államok is, ha népük egyik része mindenáron le akarta győzni a másikat, s a legyőzötteken kegyetlen bosszút akart állni. De ha a pártküzdelmekről, s az állami köz-

állapotokról szép sorjában, a kérdés fontosságához képest akarnék szólni, előbb kifogynék az időből, mint a mondanivalóból. Ezért visszatérek tárgyamhoz.

43. Aulus alkuja és seregünk csúfos megfutamodása után Metellus és Silanus kijelölt consulok felosztották maguk közt a tartományokat. Numidia a kemény Metellusnak jutott, aki szemben állt ugyan a néppárttal, de pártatlan és feddhetetlen híre volt. Mihelyt hivatalába lépett, úgy gondolkodott, hogy minden egyéb feladata közös tisztársával, ezért az előtte álló háborúra összpontosította figyelmét. Nem bízva a régi seregben, katonákat toborzott, mindenünnen behívta a segéderőket, védő- és támadófegyverekről, lovakról s más hadieszközökről gondoskodott, meg élelelről is bőségesen, egyszóval mindenről, ami egy fordultatos, sok erőforrást igénylő háborúban szükséges szokott lenni. Hogy mindezt sikeresen megoldja, ahhoz hozzájárult a senatus is tekintélyével, a szövetségesek, a latinok és a királyok azzal, hogy önként küldtek segítséget, és végül az egész város minden igyekezetével. Mikor elgondolása szerint mindennel rendben elkészült, Numidiába utazott; a polgárok nagy reményeket fűztek hozzá jó tulajdonságai miatt, főképpen pedig azért, mert pénzzel megközelíthetetlen volt, s ennek előtte éppen a főtisztviselők kapzsisága típorta szét Numidiában a mi hatalmunkat s növelte az ellenségét.

44. De mikor Afrikába ért, Sp. Albinus proconsul egy lusta, gyáva, veszélyt, fáradságot nem tűrő, nagyszájú, de nem nagymerszű hadsereget adott át neki, szövetségesei prédálóját, ellenségei prédáját, parancshoz és fegyelemhez nem szokott társaságot. Az új hadvezérnek több gondot okozott a katonák közt uralkodó rossz szellem, mint amennyi segítséget vagy jót hatalmas sokaságuktól remélhetett. Bár a nyári hadjárat idejét a választógyűlések késedelme megrövidítette, és Metellus gondolta, hogy a polgárok feszülten várják az eredményt, mégis úgy döntött: nem kezdi meg előbb a háborút, csak ha már az ősi fegyelemre kényszerítve munkához szoktatta a katonákat. Albinus ugyanis, megdöbbenve Aulus testvéreinek és seregének vesztén, nem akarta elhagyni tartományunkat, ameddig a nyári hadjáratnak ő volt a fővezére; katonáit többnyire állandó táborban tartotta, s csak a bűz és a takarmányhiány kényszerítette helyváltoztatásra. De sáncot sem ástak, éjjeli őrköt sem állítottak katonai szokás szerint; csapatjelétől mindenki kénye-kedve szerint elkóválygott; a markotányosok és a katonák együtt kószáltak éjjel-nappal, és csatangolásukban földeket pusztítottak, tanyákon ütöttek rajta, erőszakkal barmot, rabszolgát zsákmányoltak, és elcserélték a kereskedőkkel külföldről hozott borért s más ilyesmiért. Aztán az osztott gabonát eladták, kenyeret napról napra vásároltak; egyszóval: ami gyalázatosat csak mondani és elképzelni lehet a henyeségről és elpuhultságról, mind megvolt ebben a hadseregben, sőt annál is több.

45. De biztos forrásból tudom, hogy Metellus e nehézségek közepette is ugyanolyan nagy és bölcs emberként viselkedett, mint az ellenséggel szemben: oly mértéktudóan egyensúlyozott kíméletesség és szigorúság között. Először is a tunyaságot terjesztő szokásokat tiltotta meg parancsban: senki se áruljon a táborban kenyeret vagy főtt ételt, ne kövessék markotányosok a sereget, közkatona ne tartson szolgát vagy málhás állatot sem a táborban, sem a menetelés során; egyebekben is szigorú korlátozásokat rendelt el. Emellett mindennap táborot bontott, keresztül-kasul vonult a vidéken, s ha letáboroztak, éppúgy, mintha ott volna az ellenség, védelmül sáncárkot húzatott, sok pontra állított éjjeli őrséget és alvezéreivel maga ellenőrizte; meneteléskor hol az első, hol az utolsó sorokban, s több ízben középütt bukkant fel, nehogy valaki kilépjen a sorból, s hogy felzárkózzanak a csapatjelek köré, s a katona maga vigye enni-valóját és fegyverét: így aztán megakadályozva és nem megbüntetve a vétket, seregét hamarosan talpra állította.

46. Mihelyt Jugurthának kémei jelentették, mit művel Metellus, s Rómából értesült hozzáférhetetlenségéről, elbizonytalanodott ügye sikerében, és végre valóban eltökélte, hogy megadja

magát. Követeket küldött hát a consulhoz a meghódolás jelképeivel, meghagyva nekik, hogy csak a maga és gyermekei életéért rimánkodjanak, minden egyebet adjanak át a római népnek. De Metellus a korábbi tapasztalatokból már tudta, hogy a numida szószegő, állhatatlan, lázongó jellemű. Ezért a követeket külön-külön sorra vette és óvatosan megkönyvézte, majd miután látta, hogy alkalmasak céljaira, sok ígérettel rávette őket, hogy Jugurthát lehetőleg élve, de ha ez nem sikerülne, halva szolgáltatassák ki neki. Nyilvánosan pedig olyan üzenetet bízott rájuk, amely megfelelt királyuk óhajlásának. Majd néhány nap múlva a harcra kész, küzdeni vágyó hadsereggel benyomult Numidiába, ahol semmi sem árulta el, hogy háború van: a kunyhók tele lakókkal, s földeken nyájak, földművesek; a városokból s a mapáliákból elébük vonultak a király előljárói, és készek voltak gabonát adni, élelmet szállítani, egyáltalán, minden parancsukat teljesíteni. Metellus ennek ellenére éppúgy biztosította menetoszlopait, mintha közelében volna az ellenség; a vidéket messze felderítette, a megadás jeleit csak színelésnek hitte, s csapdára számított. Így a könnyű fegyverzetű zászlóaljakkal meg egy válogatott parittyás- és íjászcsoporttal maga is az elsők között vonult. A sereg végét C. Marius alvezér biztosította lovasaival. A két szárnyra a lovas segédcsoportokat osztotta a legiók tribunusai és a cohorsok tisztjei mellé, hogy a könnyű fegyverzetű gyalogosokkal együtt visszaverjék az ellenség lovasságát, akárhonnán közelítene. Mert Jugurtha annyira ravasz volt, s annyira ismerte a helyi viszonyokat s a hadviselés mesterségét, hogy nem lehetett tudni, mikor veszélyesebb: jelen vagy távol, csatában vagy fegyvernyugvás közben.

47. Nem messze attól az úttól, ahol Metellus vonult, feküdt egy Vaga nevű numidiai városka, az egész ország legforgalmasabb piaca; itt rendszerint számos itáliai származású kereskedő tartózkodott. A consul őrcsoportot helyezett ide ki, hogy kipróbálja, megtűrik-e, de a hely alkalmas fekvése miatt is; azonkívül gabonát és egyéb hadi ellátmányt követelt. Úgy számított, és a helyzet is arra mutatott, hogy a kereskedők nagy száma segítségére lesz a sereg élelmezésében, s a már megszerzett készleteknek is nagyobb biztonságot ad.

Közben Jugurtha egyre sürgetőbben küldözte békéért könyörgő követeit azzal, hogy a maga és gyermekei életén kívül mindent Metellus kezébe ad. Ezeket a consul éppúgy megnyerte az árulásra, mint a korábbiakat, majd hazaküldte őket, a királynak a kívánt békét meg sem tagadta, meg sem ígérte, húzta az időt, s egyre várta, hogy a követek teljesítsék, amit vállaltak.

48. Jugurtha azonban, egyeztetve Metellus szavait és tetteit, észrevette, hogy a consul az ő módszereivel készít kelepécét ellene; ámbár az üzenetek békéről szóltak, a valóságban elkeseredett háború dúlt; legnagyobb városa idegen kézen, földjét felderítette az ellenség, népét elletne bujtotgatják: a szorongató helyzetben elszánta magát a fegyveres összecsapásra. Kikémleltette az ellenség útvonalát, s a vidék kedvező fekvése miatt a győzelemben bizakodva, minden csapatnemből összeszedett annyit, amennyit csak tudott, majd titkos ösvényeken Metellus serege elé került.

Numidiának ezen a részén, amely a felosztáskor Adherbálnak jutott, folyt át dél felől egy Muthul nevű folyó; ettől húszmérföldnyire nyúlt el vele párhuzamosan egy természettől s az emberi művelés hiányától kopár hegység. Közepén egy roppant kiterjedésű dombszerű magaslat, amelyet vadolajfák, mirtuszcseserjék s másfajta száraz, homokos talajon megtelepedő növények borítottak. A közbülső síkság, a folyómellék kivételével, vízszegény pusztaság, bozotos területét nyájak, földművelők népesítették be.

49. E dombháton, amely, mint említettük, az útra merőlegesen húzódott, foglalt állást Jugurtha ritkított csapatsorokban. Elefántjait s a gyalogoscsapatok egy részét Bomilcar parancsnokságára bízta, őt pedig kioktatta, mit tegyen. Maga a hegyhez közelebb helyezkedett el az egész lovassággal és válogatott gyalogosaival. Majd a csapatokat, szakaszokat egyenként felkereste, intette, kérte, hogy emlékezzenek régi vitézségükre és győzelmükre, védjék meg őt és országát

a rómaiak farkasétvágyától; azokkal fognak vívni, akiket már legyőztek és a szégyeniga alatt tereltek, csak a vezérük változott meg, nem a szívkük; ő maga mindenről gondoskodott, amit hadvezér megtehet: magaslaton állította fel őket, hogy a helyzet ismeretében csapjanak össze a felkészületlenekkel, ne úgy, mint kisebbség a túlerővel, gyakorlatlanok a harcban edzettekkel. Várják tehát feszült figyelemmel az adott jelet a rómaiak megtámadására: ez a nap vagy betetőzi minden fáradalmukat és győzelmüket, vagy a legnagyobb nyomorúság nyitánya lesz. Ezután egyenként emlékeztette jótéteményeire azokat, akiket hadi érdemekért pénzzel vagy ranggal jutalmazott, s ezt a többieknek is kilátásba helyezte; egyszóval mindenkit jelleme szerint más-más módszerrel serkentett, hol ígéretéssel, hol fenyegetéssel, hol könyörgéssel. Egyszerre felbukkant az ellenség otltétéről mit sem sejtő Metellus: a hegyről ereszkedett le seregével. Először nemigen tudta mire vélni a szokatlan látványt; mert a numidák lovaikkal a cserjék közt bújtak meg, de az alacsony fák nem takarták el őket egészen; s mégis bizonytalan volt a kép, mert a terep természete és az álcázás miatt őket sem, hadijelvényeiket sem lehetett tisztán kivenni. De hamar felismerte a cselt, és kis időre megállította seregét. Változtatott a rendeken: a jobbszárnyat, amelyet az ellenség fenyegetett, három sor segédcsapattal erősítette meg, a parittyásokat s az íjászokat a gyalogoszakaszok közé osztotta, az egész lovasságot a szárnyakon helyezte el, s néhány, alkalomhoz illő szóval buzdítva katonáit, az eredetileg tervezett útirány szerint, csak fordított felállásban, levezette a sorokat a síkságra.

50. Mikor azonban észrevette, hogy a numidák nyugton maradnak s nem ereszkednek le a dombról, attól tartva, hogy serege a forró évszak és a vízhiány következtében szomjan vész, Rutiliust, alvezérét könnyű fegyverzetű csapatokkal s a lovasság egy részével előreküldte a folyóhoz, hogy táborhelyet foglaljanak. Úgy gondolta, az ellenség sűrűn megismételt, oldalzó támadással fogja feltartóztatni a menetet: minthogy fegyvereiben nem bízhatik, a katonák kifárasztásával és eltikkasztásával próbálkozik. Ezért amint leért a hegyről, a helyzet s a terep kívánta lassúsággal haladt előre, Mariust az arcvonal mögé rendelte, ő pedig a balszárny lovasai között tartózkodott, akik most a menet élén haladtak.

Mikor Jugurtha látta, hogy Metellus sereghajtói túljutottak az ő első sorain, biztosításul mintegy kétezer gyalogosával elfoglalta a hegyet, amelyről Metellus leereszkedett, hogy ha a római sereg netán meghátrálna az ellenfél elől, a hegyet ne tudják menedékkül, később pedig erődként használni. Majd hirtelen jelt adott és megtámadta az ellenséget. A numidák egy része a sereg utóját vágja, mások jobbról-balról rohamozzák meg, elkeseredetten támadják, szorongatják, mindenütt szétzilálják a rómaiak rendjét. Ha ki bátran szembeszegült velük, abból is csúfot úztek ebben a szabálytalan csatában: csak őt sebesítették meg a távolból, s nem nyílt lehetősége a visszavágásra vagy a kézitusára. Mikor a római lovasrajok üldözni kezdték Jugurtha lovasait, azok a király előzetes meghagyása szerint nem felzárkózva, s nem egy helyre vonultak vissza, hanem szétszéledve, ki merre látott. Így ha az ellenséget az üldözéstől nem tudták is elrettenteni, mivel ők voltak túlerőben, szétugrasztották és hátulról vagy oldalról kerítették be; ha pedig a dombon kellett inkább futni, mint a síkon, a numidáknak begyakorlott lovai könnyen vergődtek át a bozótton, a mieinket akadályozta a mostoha, szokatlan terep.

51. Váltakozó, bizonytalan, rút és szánalmas képet nyújtott a küzdelem. Bajtársaitól elszakítva a rómaiak egy része menekült, más része üldözött; nem ügyeltek a csapatjelekre, sem soraikra; kit hol ért a veszedelem, ott állt meg és szállt vele szembe; összekeveredett kard és kopja, ló és ember, ellenség és római; semmi sem folyt terv vagy parancs szerint, mindent a véletlen irányított. Már a nap nagy része elmúlt, de a csata kimenetele még kétséges volt. Végül mikor a harc és a hőség mindenkit kimerített, Metellus, látva, hogy a numidák lendülete megcsappan, lassanként egybeterelte katonáit, helyreállította a csatasorokat és négy római cohorsot állított szembe az ellenség gyalogosaival, akik többségükben fáradtan heverték a domdolda-

lon. Egyszersmind kérte, buzdította katonáit, hogy ne csüggedjenek, ne hagyják, hogy a megfutamodó ellenség győzzön: nincs azoknak táboruk, sem semmilyen erődjük, ahová visszahúzódjanak; minden a fegyvereken múlik. De közben Jugurtha sem maradt tétlen. Körbejárt, bátorította katonáit, újrakezdte a küzdelmet, és válogatott embereivel maga is mindent megpróbált: övéinek segítségére sietett, rajtaütött az ellenségen, ahol megingott, akik pedig szilárdan helytálltak, azokat messziről támadva tartóztatta fel.

52. Így mérkőzött egymással a két nagyszerű hadvezér: egyenlő képességekkel, de egyenlőtlen feltételek között. Metellusnak a terep nem kedvezett, de derék katonái voltak; Jugurtha mindenben előnyös helyzetben volt, katonáit kivéve. A végén a rómaiak, látva, hogy nincs hová menekülniük, s az ellenség nem nyújt alkalmat az összecsapásra - különben is már esteledett -, parancsra a szemközti dombra vonultak fel. A numidák, mikor elvesztették ezt az állásukat, szétszóródtak és megfutottak; csak néhány esett el, a legtöbbjüket gyorsasága és az ellenség számára ismeretlen vidék megoltalmazta.

Eközben Bomilcar, akire - mint említettük - Jugurtha az elefántokat s a gyalogság egy részét bízta, mikor Rutilius elhaladt mellette, lassan levezette övéit a síkságra, s míg az alvezér sietve igyekezett a folyóhoz, ahová előreküldték, higgadtan, a helyzetnek megfelelően, elrendezte sorait, s nem mulasztotta el felderíteni, hol és mit művel az ellenség. Miután pedig értesült róla, hogy Rutilius letelepedett és semmitől sem tart, Jugurtháék csatájának lármája pedig nőttön-nőtt, attól tartott, hogy az alvezér felismeri a helyzetet, és szorongatott társai segítségére siet. Ezért csatarendjét, amelyet katonái vitézségében nem bízva összetömörített, most szélteben kinyújtotta, hogy elzárja az utat az ellenség elől, s Rutilius táborára rontott.

53. A rómaiak egyszerre hatalmas porfelleget vettek észre, mert a kilátást eltakarta a bozóttal benőtt mező. Először azt hitték, szél veri fel a kiszáradt földet, majd mikor látták, hogy nem változik, s úgy mozog, mint a csatasor, sőt egyre jobban közeledik, felismerték a helyzetet, sietve fegyvert ragadtak s a parancs szerint a tábor előtt álltak fel. Mikor a két sereg egymáshoz közel ért, hatalmas csatakiáltással csaptak össze. A numidák csak addig tartottak ki, amíg az elefántok segítségére számíthattak. Mikor észrevették, hogy a fák ágai akadályozzák mozgásukat, szétszóródnak s az ellenség bekeríti őket, futásnak eredtek, s a legtöbben fegyverüket eldobálva a domb mögött, vagy a leszálló éjszaka leple alatt ép bőrrel elmenekültek. Négy elefántot elfogtak, a többi negyvenet megölték. Noha az út, a táborverés és a csata elcsigázta és kimerítette a rómaiakat, amikor Metellus a vártnál tovább maradt távol, hadifelszerelésben, készenlétben vonultak elébe, mert a numidák ravaszsága semmi lankadást, semmi lazítást nem engedett meg. Már nem volt messze egymástól a két sereg, s a sötét éjszakában először arra következtettek a zajból, hogy ellenség közelít: kölcsönösen félelmet és zavart keltettek egymásban, s tévedésből már csaknem megtörtént a szerencsétlenség, de a mindkét részről előreküldött lovasok felderítették a helyzetet. Gyorsan örömré fordul a félelem: a katonák vidáman szölongatják egymást, mesélik és hallgatják az eseményeket, s mindenki az egekig dicséri a maga hőstetteit. Hiszen így vagyunk mi, emberek: a győzelemkor a gyáva is dicsekedhet, a vesztes ügy a bátrakat is lefokozza.

54. Metellus négy napig időzött a táborban; gonddal ápolta a sebesülteket, a csatában jeleskedőknek katonai kitüntetést adott, valamennyiüket megdicsérte a gyűlésben és köszönetet mondott nekik; biztatta őket, hogy a további, könnyebb harcokban is ugyanilyen bátorságot tanúsítsanak: a győzelmet már kiharcolták, ezentúl csak a zsákmányért küzdenek. Közben azonban az átállott numidákat és más erre alkalmas embereket felderítésre küldte: hol lehet, mit csinál Jugurtha, kevesedmagával van-e, vagy sereg élén, s hogyan viseli vereségét. Jugurtha egy erdős, természetből védett vidékre vonult vissza, s oda gyűjtött egy nagyobb lélekszámú, de eltompult és gyöngye sereget, amely inkább értett a földhöz és az állatokhoz,

mint a háborúhoz. Azért történt ez így, mert a királyi lovasságon kívül a futás után egy numida sem követte királyát; kit hova vitt a lelke, oda ment, s ezt még csak nem is tartják katonai vétségnek, ez náluk a szokás.

Metellus látta, hogy Jugurtha lelke még mindig elszánt, folytatná a háborút, és rá tudná kényszeríteni a maga harcmódját; küzdelmük viszont így egyenlőtlen, s amazok vereség esetén kevesebbet vesztenének, mint amennyit ők nyernének a győzelemmel. Feltette hát magában, hogy nem csatákban, nem hadi rendben, hanem más eszközökkel visel háborút. Numidia leg-gazdagabb vidékére vonult, földeket pusztított, számos hevenyészve megerősített vagy véd-telen váracskát és városkát foglalt el és gyújtott fel, leöldöste a férfinépet, s minden egyebet zsákmányul vetett katonáinak. Ezzel akkora félelmet ébresztett, hogy rengeteg túszt adtak a rómaiaknak, gabonával és más élelemmel fölösen ellátták őket. Ahová csak kellett, római helyőrséget állítottak. Mindez sokkal jobban megrettentette a királyt, mint az, hogy a csatában megfutottak; hiszen minden reményét a hátrálásba vetette, és most üldözni kényszerült; kedvező állásait nem tudta megvédeni, s most hátrányosabból kellett háborúskodnia. Mégis a lehetőségekhez képest a legjobb tervet választotta: serege nagy részét ott hagyta, ahol állomásozott, ő pedig válogatott lovasaival követte Metellust, s éjszaka, úttalan utakon járva észrevétlenül, váratlanul megtámadta a táborból elszéledt rómaiakat. A legtöbben fegyvertele-nül hullottak el, sokan fogságba estek, épen egy sem menekült, s a numidák a kapott parancs szerint gyorsan elvonultak a közeli dombokra, mielőtt a táborból segítség jött volna.

55. Közben Rómában roppant örömet keltettek a Metellusról kapott hírek: hogy ő és serege az ősi erkölcs szerint viselkedett, a kedvezőtlen fekvésű vidéken is győzött vitézségük, hatalmuk-ban az ellenség földje, s az Albinus tehetetlensége miatt felfuvalkodott Jugurthát arra kény-szerítették, hogy megmenekülését a sivatagtól vagy a futástól remélje. A senatus a sikeres vállalkozás miatt hálaünnepet rendelt a halhatatlan isteneknek; a korábban aggodalmas és a háború kimeneteléért nyugtalankodó polgárság örömben úszott, Metellus hírneve fennen ragyogott. Ő meg annál buzgóbban tört a győzelemre, minden módon siettetett, de vigyázott, hogy sehol se nyújtson az ellenségnek alkalmat a támadásra, és eszében tartotta, hogy a dicső-ségnek irigység jár a nyomában. Így minél nagyobb lett a híre, annál óvatosabban viselkedett, s Jugurtha orvtámadása óta nem járt szabadjára eresztett sereggel zsákmányolni; ha gabonára vagy takarmányra volt szüksége, egész lovassága fedezte a csapatokat. A sereg egyik részét ő vezette, a többieket Marius. A földeket pedig inkább tűzzel emésztették, mint fosztogatással. Két, egymástól nem messzire eső helyen vertek tábor; ha erőre volt szükség, valamennyien együtt voltak; egyébként külön működtek, hogy minél nagyobb területen meneküljenek előlük és rettegjenek tőlük. Jugurtha a dombokon át követte őket, kereste az alkalmat a csatára; amerre értesülései alapján az ellenséget várhatta, megsemmisítette a takarmányt és be-szennyezte a gyér számú vízforrást; hol Metellus, hol Marius előtt bukkant fel, nekirontott a sereghajtóknak, s nyomban visszavonult a dombra, most ezeket, most azokat ijesztgette, csatát sem kezdett, nyugton sem maradt, ha csak gátohlhatta valamiben az ellenséget.

56. A római hadvezér látta, hogy az ellenség fondorlatosan fárasztja ki, s nem nyújt lehetősé- get az ütközetre. Elhatározta: megostromolja a Zama nevű nagy várost, ennek az országrész- nek legfőbb erősségét. Úgy számított, hogy Jugurtha nyilván az ostromlottak segítségére jön, s itt majd csatába bocsátkozik vele. Ámde amaz megtudta a szökevényektől, mi készül ellene, és erőltetett menetben Metellus elébe vágott. Biztatta a városlakókat a falak védelmére, segít- ségül adta nekik a szökevényeket, akik a királyi csapatok legmegbízhatóbb részét alkották, minthogy immár nem volt több lehetőségük az elpártolásra; azt is megígérte, hogy idejében ott lesz ő is seregével. Így elrendezve a dolgokat, visszavonult a lehető legbiztosabb rejtekhelyre. Nemsokára arról értesült, hogy Mariust ütközben néhány cohortsszal Siccába küldték takar- mányt szerezni. Ez a város pártolt el elsőnek a királytól balszerencsés csatája után. Válogatott

lovasokkal éjszaka ide igyekezett, s a kapun éppen kilépő rómaiakkal összecsapott, közben fennhangon biztatta a siccaiakat, hogy kerítsék be hátulról a cohorsokat, a sors nyújt nekik alkalmat a dicső tetre; ha megteszik, félelem nélkül élhetnek valamennyien, ő a trónján, maguk pedig szabadságukban. És ha Marius nem sietteti a támadást és a kijutást a városból, a siccaiaknak legalábbis nagy része bizony megszegi hitét: ennyire ingatagok a numidák. De Jugurtha csak egy ideig tartotta kézben katonáit; mikor az ellenség nagyobb erővel szorította őket, némi veszteséggel szétfutottak.

57. Marius Zamához ért. Ez a síkságon fekvő város nem természetes, hanem mesterséges erősség volt, semmilyen fontos felszerelésben nem szenvedett hiányt, zsúfolva fegyverrel, katonával. Metellus minden körülményt figyelembe véve tette meg az előkészületeket; seregével bekerítette az egész városfalat; alvezéreinek megszabta, ki melyik ponton támadjon. Mikor felhangzik a csatajel, mindenfelől egyszerre óriási láрма harsan föl. A numidák nem ijednek meg, feszülten és harcra készen, mozdulatlanul várnak; kezdődik a csata. A rómaiak -ki-ki fegyverneme szerint - távolról támadnak parittyagolyókkal és -kövekkel, mások közelebb nyomulnak, és a falat ássák alá, vagy ostromlétrán sziklákat hengerítenek a közelben levőkre, karót, dárdát, szurkos-kénköves égő gyantát dobálnak rájuk. De még a távolabb maradokat sem védte meg eléggé nyúl szívük: a legtöbbet megsebeztek a hajítógépből vagy kézből feléjük röpített lövedékek. Vitézre és gyávára egyforma veszély, de nem egyforma hírnév várt.

58. Míg Zamánál így vívtak, Jugurtha váratlanul nagy csapattal ütött rajta az ellenség táborán, mivel az örök nem figyeltek, s mindenre inkább számítottak, mint ellenséges megrohanásra. Betört a kapun. A mieinket megriasztotta a nem várt támadás, ki-ki a maga módján próbált védekezni: ez futott, az fegyvert ragadott; rengeteg volt a sebesült és a halott. Az egész tömegből csupán negyvenen nem feledték el római voltukat, és csoportba verődve a többinél valamivel magasabb pontot foglaltak el, s innen a túlerő sem tudta elkergetni őket. Visszadobták a rájuk vetett dárdákat, s mivel kevesebben voltak, a sokaságra célozva ritkábban hibáztak. Mikor pedig a numidák közelebb nyomultak, akkor adtak igazán példát vitézségből, s lecsapva rájuk vágták, szórták szét, kergették meg őket. Ezalatt Metellus a tomboló csata közben hátulról meghallotta az ellenség zaját. Megfordította lovát, és észrevette, hogy menekülő katonák futnak felé, ami azt jelentette, hogy az ő emberei. Erre sietve a táborba küldte egész lovasságát, valamint a szövetséges cohorsokkal C. Mariust, akit könnyezve kért barátságukra és az állam üdvére, ne engedje, hogy a győztes hadseregen valami gyalázat száradjon, s az ellenség bosszúlatlanul kerekedjen. Az gyorsan teljesítette a parancsot, Jugurtha viszont fennakadt a tábor körüli erősítéseken, katonái átbotlottak a sáncokon, vagy a szűk utakon szaladgálva egymást akadályozták. Végül nagy veszteséggel vonult védett helyre. Metellus félbehagyta a csatát, s mikor leszállt az éjszaka, seregével visszafordult a táborba.

59. A következő napon, mielőtt ostromra indult, egész lovasságát a tábor előtt arra az oldalra küldte gyakorolni, amerről a király érkezését várták, a kapukat s környéküket szétszórtatta a tribunusok között, ő pedig a város alá vonult, s mint az előző nap, megostromolta a falat. Közben Jugurtha rejtekhelyéről váratlanul a mieinkre rontott: a közelebb állók az első percekben megrémültek, megzavarodtak, de a többi hamar segítségükre sietett. A numidák nem is tudtak volna sokáig ellenállni, ha egybegyűlt lovasaik és gyalogosaik mindjárt az összecsapáskor nem rendeztek volna nagy mérsárlást. A gyalogosokra számítva nem a szokásos módon vívtak lovasscsatát, előbb rohamozva, majd hátrálva, hanem szembefordították lovukat, megtámadták, összezavarták és felforgatták a római csatasort. Csaknem legyőztek bennünket könnyűgyalogságuk segítségével.

60. Ugyanekkor Zamánál nagy hévvel folyt a harc. Ahol alvezér vagy tribunus irányított, ott volt a legelkeseredettebb a küzdelem; a katonák leginkább csak magukban bíztak. A város-

lakók sem maradtak el mögöttük; vívtak, sűrögtek mindenfelé, és azon igyekeztek, hogy az ellenséget megsebesítsék, nem pedig hogy magukat fedezzék. Egy lármába olvadt a bátorítás, örömdítás és a jajszó, a fegyvercsörgés az egeket verte, mindkétfelől fegyverek röpdöstek. Amint az ellenség lendülete egy kissé alábbhagyott, a falak védői izgatottan figyelték a távoli lovascsatát. Aszerint, ahogy Jugurtha ügye fordult, úgy mutatkozott meg rajtuk az öröm vagy a szorongás, s mintha csak hallhatnák vagy láthatnák az övéik, jeleket adtak, buzdítottak, kezükkel integettek, vagy egész testükkel előrelendültek, ide-oda hajladoztak, mintha fegyvereket kerülnének ki vagy hajítanának el. Észrevette ezt Marius - mert azon az oldalon ő vezette a harcot -, s készakarva lagymatagabban kezdett vívni, elbizonytalanodást színlelt; hagyta, hogy a numidák zavartalanul szemléljék a király harcát. Ezek teljesen belefelejtkeztek az övéikért való szorongásba, s ekkor váratlanul nagy erővel megrohamozta a falat. Az ostromlétrákon felhatoló katonák szinte már elérték a tetőt, de ekkor odarohantak a városlakók, követ, tüzet s minden egyéb lövedéket hajigáltak rájuk. A mieink előbb ellenálltak; aztán, hogy az ostromlétrák egyre-másra letöredeztek, a felülállók földre zuhantak, s a többiek menekültek, ahogy tudtak, néhányan épen, nagy részük sebekkel borítva. Végül mindkét csatát félbeszakította az éjszaka.

61. Mikor Metellus látta, hogy terve meghiúsult, a várost sem lehet bevenni, Jugurtha is csak lesből, vagy a neki kedvező helyen bocsátkozik harcba, s már elmúlt a nyár, otthagya Zamát, és helyőrséget telepített azokba a hozzá pártolt városokba, amelyeknek fekvése vagy falai elég védelmet nyújtottak. Seregét télire tartományunknak Numidiával szomszédos területén szállásolta el. De ezt az időt sem töltötte, mint mások, tétlenséggel vagy mulatozással, hanem - minthogy a fegyverekkel vívott háború nemigen haladt előre - a királynak saját barátai révén készült kelepccét állítani, s az ő hitszegésüket próbálta meg fegyverül használni. Így hát sok ígéretessel Bomilcart környékezte meg (aki Jugurthával volt Rómában, és annak ellenére, hogy túszokat adtak, megszökött a Massiva megölése miatt folytatott eljárás elől), mert neki éppen a nagy barátság adott lehetőséget a nagy árulásra. Azt mindjárt el is érte, hogy Bomilcar titokban tárgyalni jöjjön hozzá; így a szavát adta, hogy ha Jugurthát élve vagy halva kiszolgáltatja neki, a senatus biztosítja büntetlenségét, és minden tulajdonát meghagyja. Könnyen beleegyezésre bírta a numidát, mert az álnok jellemű volt s egyébként is attól tartott, hogy ha a rómaiakkal békét kötnek, a feltételek alapján kivégeztetik.

62. Bomilcar, mihelyt alkalom adódott rá, a rettegő és sorsát sirató Jugurthához sietett. Intette, könnyek közt kérte: gondoskodjék valahára magáról, gyermekeiről és a jobb sorsra érdemes numida népről. Minden csatában legyőzték, földjeit feldúlták, számtalan a fogoly, számtalan a halott, az ország gazdagsága tönkretéve; már elég sokszor kísértette meg katonái vitézségét és a szerencsét; vigyázzon, nehogy a numidák maguk döntsenek sorsukról, ha tovább habozik. Ilyen és hasonló érvekkel rávette a királyt a meghódulásra. Követek mentek a római hadvezérhez, azzal az üzenettel, hogy Jugurtha aláveti magát parancsainak, s magát és országát minden feltétel nélkül kegyelmére bízva. Metellus a téli táborból tüstént összehívatta a senatus-rendbélieket, velük és más alkalmasnak talált személyekkel tanácsot tartott, ősi szokás szerint, a tanács határozata alapján Jugurthától a követek útján kétszázezer font ezüstöt követelt, továbbá valamennyi elefántját s bizonyos számú lovat és fegyvert. Miután mindezt késedelem nélkül megkapta, elrendelte, hogy megkötözve vezessék elé a szökevényeket. Nagy részüket a parancsnak megfelelően vissza is hozták; néhányan a meghódulás előszelére Bocchus királyhoz menekültek Mauretaniába.

Jugurthát tehát megfosztották fegyvereitől, embereitől és vagyonától, de mikor Tisidiumba idézték meghódulásra, ismét meggondolta magát, mert rossz lelkiismerete miatt megrettent a tetteiért kijáró büntetéstől. Sok napon át tépelődött, s hol belefáradva a balszerencsébe mindent jobbnak ítelt a háborúnál, hol meg azon rágódott, micsoda súlyos bukás a trónról

szolgaságba kerülni; s végül is, miután annyi erőforrását hiába vesztegette el, újakezdte a háborút. Rómában közben határozatot hozott a senatus a tartományok kiosztásáról: Numidiát Metellusnak ítélte.

63. Ekkoriban történt, hogy Uticában a jóspap C. Mariusnak, mikor könyörgő áldozattal járult az istenek elé, ragyogó és csodálatos pályafutást jövendölt: a továbbiakban az istenekben bízva valósítsa meg szíve szándékát, próbáljon minél többször szerencsét, minden sikerülni fog neki. Marius már korábban is hevesen vágyott a consuli hivatalra, s ehhez csak a messze visszanyúló családfája hiányzott, azon kívül minden tulajdonsága megvolt: szorgalom, derekasság, nagy katonai tudás; háborúban rettenthetetlen, békében mértékletes volt, a kicsapongások s a gazdagság vágyát legyőzte, csak a dicsőségre szomjazott.

Arpinumban született és ott nevelkedett egész gyermekkorában. Mikor katonakorba került, hadi szolgálatban edzette magát, nem a görögös ékesszólásban vagy a nagyvárosi piperkőködésben. Így a hasznos foglalatosságok közepette hamar megérett tiszta jelleme. Mikor tehát először kérte a néptől a katonai tribunusi tisztet, minden tribus rászavazott; arcról ugyan nem ismerték, de hírből annál inkább. E hivatal után másikat, majd ismét másikat szerzett, s minden tisztségében úgy járt el, hogy magasabbra tartsák méltónak. De ez a mindaddig kiváló férfi - mert később becsvágya romlásba vitte - korábban nem mertte megpályázni a consulságot. A többi hivatalt a nép osztotta, a consulatust viszont a nemesek adogatták egymás közt kézről kézre. Új ember nem lehetett oly nevezetes, nem vihetett végbe oly kiváló tetteket, hogy méltatlannak ne tartották volna erre a hivatalra, mintha csak beszennyezné.

64. Mikor azonban Marius megértette, hogy a jóspap szavai ugyanarra céloznak, amire lelke vágya bátorította, Metellustól szabadságot kért, hogy pályázhassék. Bár Metellus bőviben volt erényeknek, dicsőségnek s minden kívánatos tulajdonságnak, veleszületett a lenéző gög, a nemesség közös hibája. Így először megütközve a szokatlan kérésen, csodálkozott szándékán, s szinte barátian intette Mariust, ne csináljon örültségeket, ne kapaszkodjon sorsa fölé; mindenki nem kívánhat egyformán mindent, meg kellene elégednie a maga sorsával; egyszóval vigyázzon, ne kérjen a római néptől olyasmit, amit joggal megtagadhatnak tőle. De ilyen és hasonló érveivel nem tudta eltéríteni Mariust tervétől, ezért végül azt felelte: mihelyt a közügyek engedik, megadja, amit kért tőle. De állítólag később gyakran mondta Marius sürgetésére: ne siessen a távozással, éppen eléggé idejében lesz, ha a consulatust az ő fiával együtt kéri. A körülbelül húszesztendős fiú ekkor apja oldalán katonáskodott. Ez aztán Mariust hevesen feltűzelte mind az áhított hivatalra, mind Metellus ellen. Vágy és harag, a legrosszabb tanácsadók fenekedtek benne; nem szalasztott el egyetlen szót vagy tettet sem, amely népszerűségét növelhette. A téli táborban parancsnoksága alá rendelt katonákat lazább gyeplőre fogta, mint korábban; a kereskedők előtt, akik tömegével éltek Uticában, a háború vezetéséről egyszerre vádaskodva s dicsekedve szólott: ha a sereg felét neki engednék át, néhány napon belül láncra verné Jugurthát, a hadvezér szándékosan húzza az időt, mert hiú, királyi gögijében nagyon is élvezzi a vezérséget. S ők mindezt annál inkább készpénznek vették, mert a hosszú háború megrendítette vagyoni helyzetüket, és a kapzsiságnak semmi sincs elég hamar.

65. Seregünkben tartózkodott ekkor egy Gauda nevű numida, Mastanabal fia, Masinissa unokája, akit Micipsa végrendeletében másodrendbéli örökösének tett meg: súlyos beteg volt, s ezért elméje is kissé fogyatékos. Azt követelte, hogy székét a Metellusé mellé állítsák, mintha király volna, később pedig, hogy egy római lovascsapatot rendeljen ki őrizetére. A consul mindkét kérést megtagadta: a megtisztelést azért, mert csak olyanoknak jár, akiket a római nép királynak ismert el, az őrseget azért, mert megalázó volna a római lovasokra, ha egy numidát kellene csatlósáiként kísérniük. Gaudát, amint ezen rágódott, felkereste Marius és

felbátorította, hogy megalázásáért az ő segítségével vegyen elégtételt a hadvezéren. Hízlegő szavakkal fokozta a betegségek miatt nem ép lelkű ember önbizalmát: király ő, nagy ember, Masinissa unokája; ha Jugurthát elfogják vagy megölik, nyomban rászáll Numidia uralma; s ez nagyon is hamar megtörténhet, ha consulként órá bizzák a háborút. Így hát Gauda is, a római lovagok is, katonák és kereskedők egyaránt - egyesek Marius, de a legtöbben a béke reményének ösztönzésére - kemény szavakkal írtak hozzátartozóiknak Rómába Metellusról a háborúval kapcsolatban, és Mariust követelték hadvezérnek. Marius consulságát így igen sokan támogatták megtisztelő ajánlásukkal. S éppen ebben az időben a nép, kihasználva a vereséget, amely a nemességet a Mamilius-törvénnyel érte, új embereket igyekezett tisztségre emelni. Így minden Marius útját egyengette.

66. Közben Jugurtha, miután a meghódolás tervét elvetette, újrakezdte a háborút. Nagy gonddal és sietséggel készült fel rá, sereget gyűjtött, az elpártolt városokat fenyegetéssel vagy jutalom ígéretével igyekezett visszanyerni, megerősítette állásait; védő- és támadóegységeket, s mindent, amit a béke reményében elvesztett, újrakészíttetett vagy vásárolt. Magához csábította a római rabszolgákat, s még a helyőrség tagjait is pénzzel kísértette meg; egyszóval semmit sem hagyott érintetlen nyugalomban, eget-földet megmozgatott. Így aztán Vagában, ahová Metellus Jugurtha békeajánlatának megérkezésekor azonnal helyőrséget telepített, összeesküvést szöttek a városi előljárók, mert belefáradtak a király siránkozásaiba, s szívük mélyén sohasem idegenedtek el tőle. Hiszen a tömeg - általában, s különösen a numidáké - ingatag jellemű, lázongó és pártütő, felforgatásra vágyik, ellensége a békés nyugalomnak. Miután egymás között mindenben megállapodtak, harmadnapra tűzték ki a terv kivitelét, mert ez Afrika-szerte megült ünnepnap volt, s vidám mulatságot ígért, nem pedig retteget. Mikor eljött az idő, a centuriókat, a katonai tribunosokat, s magát a városparancsnokot, T. Turpilius Silanust külön-külön meghívták otthonukba. Turpiliuson kívül mindannyiukat lekaszabták lakoma közben, majd az ünnepnapon szabadjára eresztett, fegyvertelenül kószáló katonákat támadták meg. Ugyanezt tette a városi nép is: egy részüket az előkelők bujtogatták fel, mások saját hajlamukat követték. Nem tudták ugyan, mi történik és miért, de maga a kavargás és a zendülés kedvükre volt.

67. A római katonák a váratlan ijedségtől megzavarodtak, nem tudták, mihez kapjanak leginkább: ide-oda futkostak. A fellegvárat, ahol csapatjeleik és pajzsaik voltak, az ellenséges őrség vágta el, a menekülés útját a már korábban bezárt kapuk. Asszonyok és gyerekek kövekkel s más kezük ügyébe eső tárgyakkal versenyt hajigálták őket a háztetőkről. Így nem kerülhették ki a kettős veszedelmet, s e messze földön legbátrabb katonák nem tudtak ellenállni a leggyengébb népségnek: bosszúlatlanul hullottak derekak és hitványak, bátrak és gyávák. Ebben az iszonyú helyzetben a minden oldalról lezárt városból valamennyi itáliai közül egyedül Turpilius parancsnok menekült meg épen a numidák vérengzése elől. Hogy ez az ellenség irgalmából, alku fejében, vagy véletlenül történt-e, nemigen tudjuk; szerintem mindenképpen becstelen és aljas ember volt, mert ekkora bajban hitvány élete fontosabb volt számára, mint a csorbíthatatlan hírnév.

68. Mikor Metellus értesült a vagai eseményekről, fájdalmában egy ideig félrevonult az emberek elől. Rosszkedve csakhamar dühvel vegyült, s már nagy gondosan készülődött a sérelem megtorlására. A vele együtt telet legióval s annyi numida lovassal, amennyit csak össze tudott szedni, alkonyatkor poggyász nélkül útra kelt, és másnap kilenc óra felé egy domboktól övezett síkságra ért. A hosszú meneteléstől fáradt s már-már minden további parancsot megtagadni kész katonáknak itt elmondta, hogy Vaga város onnét csak ezerlépésnyire van, s úgy illik hozzájuk, hogy háborgás nélkül viseljék el a hátralevő fáradságot, amíg hősies s mégis szerencsétlenül járt polgártársaikért bosszút nem állnak; egyszersmind bőséges zsákmánnyal is kecsegtette őket. Mikor így lelket öntött beléjük, kiadta a parancsot, hogy a

lovasok menjenek legelő, széles sorokban, majd összetömörülve a gyalogság, és rejtsek el a csapatjeleket.

69. Mihelyt a vagaiak észrevették, hogy sereg tart feléjük, előbb azt hitték - ami igaz is volt -, hogy Metellus jön, s bezárták a kapukat; majd miután látták, hogy nem dülják a földeket s legelő numidák lovagolnak, Jugurtha seregének gondolták őket, s nagy örömmel vonultak elébük. Erre váratlanul megfűjták a csatakürtöket, s a lovasság-gyalogság vágta a városból kiözönlő tömeget; egyesek a kapukhoz rohantak, mások a tornyokat foglalták el: a harag és a zsákmány reménye legyőzte a fáradságukat. Csak két napig örvendhetek hát a vagaiak hitszegésüknek; a nagy, gazdag város teljes egészében a bosszú és a harácsolás prédája lett. Turpilius városparancsnokot - említettük, hogy az egész római helyőrségből egyedül ő menekült meg - maga Metellus hallgatta ki; nem sikerült tisztáznia magát, így elítélték, megkorbácsolták és kivégezték, mert latin polgár volt.

70. Ugyanez idő tájt vált gyanússá Jugurthának Bomilcar, akinek ösztönzésére már-már meghódolt, de aztán félelmében visszakozott. Bomilcar is gyanakodott a királyra és lázadást tervezett ellene, cselet akart neki vetni, amelyben fennakad, s éjjel-nappal ezen járt az esze. Végül is mindent számításba véve szövetségesévé tette Nabdalsát, egy vagyonos nemest, aki tekintélyes és népszerű volt népe körében. Többnyire a királyétól különálló sereget vezetett, és ő hajtott végre mindent, amihez Jugurtha fáradsága vagy fontosabb elfoglaltsága miatt nem jutott hozzá: ez volt hírnevének és vagyonának forrása. Megállapodtak hát a cselvetés napjában, s abban, hogy a többi majd a helyzetnek megfelelően rögtönözve intézik. Nabdalsa elutazott seregéhez, melyet Jugurtha parancsa szerint a rómaiak téli táborai közé helyezett el, hogy az ellenség ne dülhassa büntetlenül a földeket. De megdöbbenette a gaztett szörnyüségé, és nem jelent meg a megbeszélte időben, így félelme megakadályozta a terv kivitelét. Bomilcar szerette volna véghezvinni, amibe belekezdett, de aggasztotta társa félelme, hogy majd megmásítja régebbi elhatározását. Ezért hűséges embereivel levelet küldött hozzá, amelyben gyávasággal és tehetetlenséggel vádolta, tanúul hívta az isteneket, akikre megesküdtek, és intette, hogy ne cserélje el a Metellustól ígért jutalmat a pusztulásra: Jugurthának már vége, csak arról van szó, hogy az ő érdemük lesz-e az elpusztítása vagy Metellusé, ezért gondolkozzék, hogy jutalmat akar-e inkább, vagy kínhalált.

71. Mikor ezt a levelet meghozták, Nabdalsa éppen kimerülten feküdt ágyán. Bomilcar soraira előbb gondok rohanták meg, szorongás tört rá, majd pedig, mint gyakran a gyötrődő lélekre, az álom. Volt egy numida, hű és kedves embere: minden tervébe beavatta, a legutóbbit kivéve. Ez meghallotta, hogy levelet hoztak, és szokás szerint azt hitte, szükség van szolgálatára vagy tanácsára; bement a sátorba, amelyben Nabdalsa aludt, felvette a párnájára ejtett levelet és elolvasta, majd az árulás hírével sietve a királyhoz indult. Nabdalsa nemsokára fölébredt, s mikor nem találta a levelet, és megtudta, mi történt, először megpróbálta üldözőbe venni a feljelentőt, mikor pedig ez nem sikerült, Jugurthát kereste fel, hogy kiengesztelje: elmondta, hogy hűtlenné vált bizalmasa csak megelőzte abban, amit maga is tenni készült; könnyezve kérte barátságukra és korábbi hűséges tetteire, ne gyanúsítsa őt ekkora bűnnel.

72. A király erre kegyesen válaszolt, noha szívében másképp érzett. Miután Bomilcart sok társával, akik az árulásban szövetségesének bizonyultak, megölette, elnyomta haragját, nehogy a dologból meghasonlás támadjon. De ettől fogva egyetlen nyugodt éjszakája, nappala nem volt: nem bízott már semmilyen vidékben, emberben vagy alkalomban, ellenségeitől, polgártársaitól egyformán félt, tekintetét ide-oda kapta, minden mocnásra összeresztett, mindig másutt éjszakázott, gyakran a királyi méltóságot is megcsúfolva, álmából felriadva fegyvereihez kapott és lármát csapott: a rettegéstől szinte eszét vesztette.

73. Metellus a szökevényektől értesült Bomilcar sorsáról és az összeesküvés leleplezéséről, és nyomban minden előkészületet megtett a háborúra, mintha újonnan tört volna ki. Mariust, aki hazautazása ügyében zaklatta, s amúgy is kelletlen és sértődött volt, nemigen találta hasznavehetőnek, ezért hazaküldte. Rómában a nép a Metellusról és Mariusról szóló leveleket olvasva készséggel elhitte, amit mindkettőjükről megtudott. A hadvezérnek azelőtt díszére szolgált nemessége, most gyűlöletet ébresztett iránta; a másiknak pedig növelte népszerűségét alacsony származása. Mindkettőben inkább pártállását, mint jó vagy rossz tulajdonságait mérlegelték. Azonkívül lázító magistratusok izgatták fel a tömeget, Metellust minden népgyűlésen halálra vádolták, Marius jó tulajdonságait az egekig magasztalták. Végül annyira feltűzelték a népet, hogy a kézművesek és földművelők, akiknek vagyona és hitele kezük munkájában áll, otthagyták munkájukat és Mariushoz tódultak, megválasztását fontosabbnak tartották mindennapi szükségleteiknél. S így a nemesség megdöbbenésére sok-sok idő után új embert jelöltek consuli hivatalra. Azután pedig T. Manlius Mancinus népröbök megkérdezte a népet, ki folytassa a háborút Jugurtha ellen, s a nagy többség Mariusra szavazott. A senatus korábban ugyan már Metellus mellett döntött, de ez meghiúsult.

74. Jugurtha ez idő tájt elvesztvén barátait - többnyire maga gyilkoltatta meg őket, mások pedig rettegésükben a rómaihoz, illetve Bocchus királyhoz szöktek -, minthogy segítőársak nélkül nem viselhetett háborút, és a régiék hűtlensége után veszélyesnek vélte újak hűségét kipróbálni, bizonytalanságban, kétségek között töltötte napjait. Semmiféle helyzet, terv, ember nem volt eléggé kedvére; útvonalát és a parancsnokokat minden áldott nap váltogatta, hol szembevonult az ellenséggel, hol a pusztaságba vette útját; egyszer a menekülésben reménykedett, máskor a fegyverekben; még azt sem tudta, miben bízhat kevésbé: népe bátorságában-e vagy hűségében. Így bármibe kezdett, az visszájára fordult. Míg így tétovázással töltötte napjait, egyszerre feltűnt Metellus serege. Jugurtha, amennyire az idő engedte, felkészítette és felállította a numidákat, majd összecsaptak. Ahol a király részt vett a csatában, ott valameddig harcoltak is, de az összes többi katonáját az első roham szétszórta és megfutamította. A rómaiak tekintélyes számú csapatjelet és fegyvert kerítettek hatalmukba, de kevés ellenséget, mert a numidákat szinte minden csatában jobban védte meg a lábuk, mint a fegyverük.

75. Erre a vereségre Jugurtha még inkább elvesztette önbizalmát, és a szökevényekkel meg a lovasság egy részével a sivatagba, majd Thalába vonult, egy nagy, gazdag városba, ahol legtöbb kincsét őrizte és fiainak fényes udvart tartott. Metellus rövidesen értesült erről, s noha tudta, hogy Thala és a legközelebbi folyó között ötvenmér földnyi vízszegény sivatag terül el, abban a reményben, hogy a háború befejeződik, ha ezt a várost beveszi, nekivágott az áthatolhatatlan vidéknek, s így magát a természetet próbálta meg legyőzni. Tíznapig gabonán kívül minden rakományt leparancsolt az igásmarhákról, azonkívül csak tömlőket s más víztartályokat vitetett velük. Aztán behajtatott a mezőkről annyi szelíd barmot, amennyit csak tudott, és megrakatta őket mindenféle edénnyel, főleg a numidák kunyhóiból összeszedett faedényekkel. Elrendelte továbbá, hogy a vidék lakói, akik a király megfutamodása után meghódoltak neki, minél több vizet hordjanak össze, s kitűzte a helyet és napot, ahol készen álljanak. Ő pedig abból a folyóból mert vízzel terhelte meg marháit, amelyről említettük, hogy a városhoz a legközelebb esett; így felszerelve indult el Thalába. Mikor odaért, ahová a numidákat parancsolt, tábort vert és körülsáncoltatta; erre, mint mondják, az égből hirtelen akkora eső zúdult alá, ami magában is bőségesen elég lett volna az egész seregnek. De az élelem is jóval több volt a vártnál, mert a numidák - mint általában a frissen meghódoltak - túlbuzgón teljesítették kötelezettségeiket. A katonák egyébként vallási ösztönzésből főleg az esővízzel éltek, s az esemény nagyban növelte bátorságukat, mert arra következtettek belőle, hogy a halhatatlan isteneknek gondja van rájuk. Jugurtha várakozása ellenére már másnap Thalához értek. A város lakók, akik azt hitték, hogy a mostoha vidék védelmet nyújt nekik, elhűltek a szokatlan és

nagy vállalkozáson, de csak annál buzgóbban készülődtek az ostromra. Ugyanezt tették a mieink is.

76. Ám a király úgy vélte, hogy Metellusnak már semmi sem lehetetlen, hiszen akaraterejével minden védő- és támadófegyvert, kedvezőtlen helyet és alkalmat legyőzött, s még a másoknak parancsoló természetet is legyűrte. Így azután gyermekeivel és kincse jó részével éjjel menekült a városból. Azután sem időzött egy helyen tovább egy napnál vagy egy éjszakánál: azt mímelte, hogy dolgai sürgetik, pedig az árulástól félt, s úgy gondolta, elkerülheti a gyors helyváltoztatással, mert az ilyen tervet a tétlenség s az alkalom érleli.

Metellus viszont, mikor látta a csatára felkészült városlakókat, a mesterséges és természetes módon megerősített várost, sáncárokkal vétette körül a falakat. Majd a két legalkalmasabb ponton ostromtetőket állíttatott föl, töltést hányatott, és a töltésre tornyokat rakatott, hogy fedezze a munkát s a munkásokat. A másik oldalon a városlakók is sietve készülődtek; egyszóval mindkét fél megtett minden tőle telhetőt. Végül a rómaiak sok győtrő erőfeszítés és csata után negyven nap múlva csak a várost vették be, de a zsákmányolást a szökevények teljesen megghiúsították. Látván ugyanis, hogy a falakat törik a kosok, és helyzetük reménytelen, aranyat, ezüstöt, s amit csak a legbecsesebbnek tartottak, behordták a királyi lakba. Ott előbb teleítették, teleették, majd pedig a kincsekkel s a házzal együtt elégették magukat - így önként lakoltak azzal a büntetéssel, amitől vereségükben félhettek.

77. Thala bevételével egy időben érkeztek követek Leptis városból Metellushoz, s arra kérték, küldjön oda helyőrséget és városparancsnokot: egy bizonyos Hamilcar, pártütő nemes, lázadásra készül, és az előljárók hatalma meg a törvények is tehetetlenek vele szemben. Ha nem siet, végveszélybe dönti őket, a római nép szövetségeseit. A leptisiek ugyanis már a Jugurtha-féle háború kezdetén folyamodtak Bestia consulnál, majd Rómában baráti szövetségért. Mikor ezt kieszközölték, mindig becsületesek és hívek maradtak, és buzgón teljesítették Bestia, Albinus és Metellus minden rendeletét. Így könnyen megkapták a hadvezértől, amit kértek. Négy liguriai cohorsot küldött oda C. Annius parancsnoksága alatt.

78. Leptis városát a sidóniak alapították. A hagyomány szerint polgárháború miatt menekültek hajón erre a vidékre. A város a két Syrtis között fekszik, nevük egyúttal pontos leírásuk: két nagyságra különböző, de természetre egyforma öböl Afrikának szinte a legszélén, a szárazföldhöz közelebb eső részük nagyon mély, a távolabbi a véletlen szeszélye szerint egyszer mély, másszor sekély. Mikor ugyanis a tenger feltornyosul és a szelek felkorbácsolják, iszapot, fövenyt és hatalmas sziklát hurcolnak a hullámok. Így a hely arculata is változik a viharokkal, s e sodrásról kapta nevét a két öböl. A lakosok összeházasodtak a numidákkal, de ez csak nyelvüket változtatta meg, törvényeik, szokásaik többsége sidóni maradt; annál könnyebben tartották meg ezeket, mert távol éltek a királyi udvartól. Köztük és Numidia sűrűbben lakott része között nagy sivatag terül el.

79. Ha már a leptisiekkel kapcsolatban erre a tájra jutottunk, érdemes megemlékezni két karthagói csodálatos hőstettéről: a hely juttatta eszembe. Mikor még a karthagóiak uralkodtak Afrika legnagyobb részén, a cyrénéiek is hatalmasok és gazdagok voltak. A két nép között egyhangú, homokos föld terült el, sem folyó, sem hegyvidék nem jelölte a határt. Ezért aztán folytonosan háborúskodtak. Mindkét fél csapatait, hajóhadát gyakran szétverte és megkergette a másik, s ugyancsak felőrölték egymást, végül már attól félték, hogy a kimerült győzteseket és legyőzötteket megtámadja egy harmadik. Fegyverszünetet kötöttek, s megegyeztek, hogy egy kijelölt napon otthonról követek induljanak el: ahol aztán szembetalálkoznak, az legyen mindkét nép közös határa. Karthagóból két testvért küldtek, a Philaenusokat; sietve haladtak útjukon. A cyrénéiek lassabban mentek - lomhaságból-e, vagy véletlenül, nem tudom. De ezen a vidéken a vihar éppúgy feltartóztathatja az embert, mint a tengeren. Mert ha e kopár, sík

tájakon szél támad és a földről felkavarja a homokot, nagy erővel csapja az utas szemébe, szájába, így szinte megvakul, és csak lassan tud haladni. Mikor a cyréniek észrevették, hogy valamennyire lemaradtak, és féltek, hogy otthon megbüntetik őket a kudarcért, megvádolták a karthagóiakat, hogy korábban indultak el hazulról, és felborították az egyezséget; egyszóval semmiképp sem akartak vesztesen elvonulni. Mikor pedig a punok egy más, de méltányos ajánlatot kívántak tőlük, a görögök szabad választást engedtek nekik: vagy élve eltemettetik magukat azon a helyen, amelyet népük határául szeretnének, vagy ők mennek ugyanezzel a feltétellel odáig, ameddig akarnak. A Philaenusok beleegyeztek az alkuba, és életüket áldozták országukért: elevenen temették el őket. Két oltárt szenteltek ezen a helyen a karthagóiak ezért a Philaenus testvéreknek, és otthon más tiszteletadást is elrendeltek emlékükre. De visszatértek tárgyamhoz.

80. Thala elvesztése után Jugurtha már nem érezte magát elég erősnek Metellusszal szemben. Széles pusztaságon át kevesedmagával a gaetulusokhoz utazott, egy vad és műveletlen törzshöz, amely ekkor nem ismerte a római nevet. Nagy tömegüket egybeterelte és lassanként hozzászoktatta őket a sorakozáshoz, a hadijelek követéséhez, a parancs teljesítéséhez, s más katonai feladatokhoz. Aztán Bocchus király híveit csábította nagy ajándékokkal és még nagyobb ígéretekkel a maga oldalára; segítségükkel felkereste és rábeszélte a királyt, hogy vegye fel a harcot a rómaiakkal. Bocchus ebbe azért is könnyen s készségesen egyezett bele, mert a háború elején követeket küldött Rómába frigyet és barátságot kérni, s ezt a háború kezdetén nagyon is kívánatos megegyezést megakadályozta néhány kapzsiságtól elvakult római, aki szokása szerint becses és becsstelent egyformán áruba bocsátott. Azonkívül Jugurtha leánya már korábban Bocchus felesége lett. Csakhogy az ilyen köteléket sem a numidák, sem a maurusok nem tartják szorosnak, mert náluk egy férfi vagyona szerint minél több feleséget vesz magának - egyesek tízet, mások még többet, a király pedig már annál is többet: így szíve megoszlik a sok nő között: egyiküket sem tekinti élettársának, valamennyit egyformán lebecsüli.

81. A két sereg tehát összetalálkozott egy mindkét félnek tetsző helyen. Miután hűséget fogadtak egymásnak, Jugurtha szónoklattal lelkesítette fel Bocchust: a rómaiak igazságtalanok, mohóságuk feneketlen, minden nép közös ellenségei; ugyanazért háborúskodnak Bocchusszal, mint vele és más népekkel, vagyis uralomvágyból, mert minden birodalomra fenekednek; most ő a rómaiak ellensége, nemrég a karthagóiak, meg Perses király, azután majd mindig az, aki a leghatalmasabbnak látszik. Ilyesféle szavakat váltva megállapodtak, hogy Cirta városába veszik útjukat, mert Metellus ott helyezte el a zsákmányt, foglyait és málhait. Jugurtha tehát úgy számított, megéri a fáradságot, ha a várost elfoglalják - ha pedig a római vezér segítségére siet övéinek, csatában ütköznek meg vele. Ravaszul azon igyekezett, hogy Bocchus mielőbb megszegje a rómaiakkal kötött békéjét, nehogy, ha a dolog elhúzódik, a háború helyett másra határozza el magát.

82. Mikor a hadvezér értesült a királyok szövetségéről, nem nyújtott vaktában, akármilyen vidéken lehetőséget a harcra, ahogyan többször is megtette Jugurtha legyőzése után. Nem messze Cirtától megerősített táborral várta a királyokat; jobbnak vélte előbb kiismerni az új ellenséget, a maurusokat, s aztán megfelelő időben bocsátkozni harcba. Közben megtudta egy római levélből, hogy Numidia provinciát Marius kapta meg (consullá választásáról már azelőtt értesült). Felháborodásában túlmént a tisztesség és becsület határán: könnyeit se tartotta vissza, nyelvét se fékezte, s ez a más tekintetben kiváló férfi nagyon kevés lelkierőt tanúsított, mikor méltatlanság érte. Ezt aztán egyesek gögre magyarázták, mások szerint jó természetét a megszegyenyítés lobbantotta lánggra, sokan úgy vélték: szinte kezéből ragadták ki a már megszerzett győzelmet. Én viszont jól tudom, hogy inkább gyötörte a Mariust ért megtiszteltetés,

mint a rajta esett sérelem, és nem vette volna annyira a szívére, ha a tőle elvett tartományt másnak adják, nem pedig Mariusnak.

83. Így hát az elkeseredéstől kedvét veszítve (meg ostobaságnak is tűnt, hogy saját kockázatára más ügyével bajlódjék), követeket küldött Bocchushoz azzal a felszólítással, hogy ok nélkül ne válják a római nép ellenségévé; itt a jó alkalom frigyét s szövetséget kötni, s ez jobb, mint a háború; ha bízik is erejében, nem kellene bizonytalanra cserélnie a biztosat. Könnyű elkezdni a háborút, de nagyon bajos abbahagyni, nem ugyanannak van hatalmában a kezdet és a vég; belefogni akárki tud, még a gyáva is, de vége csak akkor lesz, mikor a győztes akarja. Ezért gondoljon magára és országára, szerencsés helyzetében ne keveredjék bele Jugurtha veszített ügyébe. Mire a király elég mértékletesen válaszolt: ő békét óhajt, de szánja Jugurtha sorsát; ha az ő számára is hasonló lehetőséget nyújtana, mindenben megegyezhetnének. Erre ismét a hadvezér küldött üzenetet válaszul Bocchus feltételeire, az pedig egyes dolgokat elfogadott, másokat megtagadott. Így mindkét részről sűrű üzenetváltással telt az idő, és Metellus akarata szerint a háború vér nélkül húzódott.

84. Mariusnak, akit - mint említettük - a nép szenvedélyes támogatásával consullá választottak, a népgyűlés Numidiát rendelte tartományul. Korábban is ellensége volt a nemességnek, most azonban még nagyobb erővel, engesztelhetetlenül kezdte üldözni, s hol egyenként, hol egyetemben sértegette őket; azt mondogatta, hogy a consulságot győzelmi zsákmányként szerezte meg tőlük, s más egyébbel is kérkedett, ami a nemességnek rosszul esett. Legfőbb gondja azonban a háborús szükségletek előteremtése volt. A legiókat kiegészítette, a szövetséges népektől és királyoktól segédcsapatokat rendelt, behívta Latiumból a legvitézebbeket, akiket nagyrészt a csatákból, kisebb részben hírből ismert, és ígéretésekkel a kiszolgált katonákat is rávette, hogy útra keljenek vele. A senatus nem mert semmiben ellene szegülni, ámbar nem rokonszenvezett vele. A kiegészítést egyébként örömmel szavazta meg abban a hiszemben, hogy a köznép nem szívesen katonáskodik, s így Marius vagy a háborúhoz szükséges katonákat vesztí el, vagy a nép hajlandóságát. De ez a remény meghiúsult, akkora vágy lobogott a legtöbb emberben, hogy Máriusszal mehessen. Szíve mélyén mindenki azt gondolta, hogy zsákmánnyal dúsan, győztesen tér majd haza, s más effélét; s nem kevésbé fokozta lelkesedésüket beszédével Marius. Mert miután minden követelését megszavazták és nekiállt sereget toborozni, népgyűlést hívott össze, hogy szokásához híven a népet buzdítsa és a nemességet ingerelje. Ott ilyen beszédet tartott:

85. „Jól tudom, polgárok, hogy a legtöbben nem ugyanolyan eszközökkel nyerték el tőletek a hatalmat, mint amilyenekkel megszerzése után viselték: addig szorgalmasak, hajbókolók, szerények voltak, azután meg semmittevással és fennhéjázással töltik napjaikat. De én másképp gondolkozom: mert amennyivel több az egész állam a consuli vagy praetori hivatalnál, annyival nagyobb gonddal kell az államot igazgatni, mint hivatalokra pályázni. Azt sem felejtsem el, mekkora feladatot vállaltam magamra, amikor elfogadtam tőletek ezt a kitüntetést. Háborút viselni s közben kímélni az államkincstárat, katonáskodásra készíteni azokat, akiket nem akarunk megbántani, otthon és külföldön mindenről gondoskodni, s mindezt gyűlölködés, ellenállás, pártoskodás közepette - keservesebb, mint gondolnátok. Azonfelül ha mások botlanak is, ősi nemességük, elődeik hőstettei, egyenes és oldalági rokonságuk vagyona, clienseik tömege mind védelmükre kél: nekem minden reményem magamban van, s csak erényemben és feddhetetlenségemben bízhatom, mert egyebekben gyöngy lábon állok. És megértem, polgárok, hogy mindenki szeme rám szegeződik, hogy az igazak s a jók kedvelnek - hiszen jól végzett munkám az államnak van hasznára -, a nemesség pedig támadási felületet keres. Annál jobban össze kell szednem minden erőmet, hogy titeket ingoványra ne vigyelek, ők viszont csalódjanak. Gyermekkoromtól fogva mind a mai napig úgy éltem, hogy minden fáradsághoz és veszélyhez hozzászoktam. Tevékenységemet, amelyet kitüntető bizalmatok

előtt ingyen folytattam, most sem szándékozom abbahagyni, polgárok, miután megkaptam a jutalmát. Nehéz mérsékelni magukat hatalomra jutva azoknak, akik megpályázásakor csak színlelték a becsületességet; de én minden időmet tisztos tevékenységgel töltöttem, s a helyes cselekedet szokásommá, majd természetemmé vált.

Rám bíztátok a Jugurtha elleni háború folytatását, s ezt nagyon nehezményezte a nemesség. Kérlek, fontoljátok meg alaposan, nem lenne-e jobb megváltoztatni a döntéseket, nem kellen-e erre vagy más ilyen feladatra a nemesek csoportjából küldenetek valakit, egy törzsökös, sok ős képmását őrző, de nem katonaviselt nemesembert. Az aztán ekkora feladattal a vállán, de teljesen tapasztalatlanul ide-oda fog kapkodni, elhamarkodva cselekszik, s végül úgyis a népből vesz valakit maga mellé tanácsadóul. Legtöbbször úgy esett, hogy akire a hadvezérséget ruháztátok, más hadvezért keresett magának. Azután meg, polgárok, jól tudom én, hogy akik consullá választásuk után kezdték az ősök tetteit és a görög hadászati munkákat olvasgatni, fordítva cselekedtek, mint kellett volna, mert igaz, hogy előbb lesz valaki consullá, s aztán viselkedik consulként, de a valóságban ez fordítva van. Hasonlíttatok most össze, polgárok, ezeket a gögös nemeseket velem, az új emberrel. Amit ők hallani vagy olvasni szoktak, én azt részben tapasztaltam, részben magam is megtettem. Amit ők könyvekből tanultak, azt én a harcmezőn. Ítéljétek meg ti, a szavak vagy a tettek érnek-e többet, ők lenézik új ember voltomat, én az ő gyávaságukat; nekem alacsony sorsomat lehet a szememre vetni, nekik gazságaikat. Azt hiszem, természetre mindenki egyenlő, de aki a legvitézesebb, az a legnemesebb is. Ha meg lehetne kérdezni Albinus vagy Bestia apjától, engem nemzettek volna-e szívesebben, vagy őket, mit gondoltok, mit felelnének? Csakis azt, hogy ők a lehető legkiválóbb gyermeket akarták. S ha a nemeseknek joguk van engem lenézni, nézzék le őseiket is, mert azok is érdemekkel szereztek nemességüket, mint én. Irigylik tisztségemet: irigyeljük hát munkámat, feddhetetlenségemet, a veszedelmeket, amelyeket átéltem, hiszen velük szereztem a tisztséget. Ezek a gögtől megrontott emberek úgy viselkednek, mintha megvetnék a tőletek kapott tisztségeket, de azért mégis pályáznak rájuk, ráadásul úgy, mintha tisztességesen éltek volna. Aztán csalódnak, mert egymással ellentétes dolgokat várnak el: a tétlenség gyönyörét és az érdem jutalmát. S amikor elóttetek vagy a senatusban szólásra emelkednek, a leghosszasabban őseiket magasztalják: kiválóbbnak hiszik magukat, ha az ő hőstetteikkel dicsekednek. Pedig fordítva van. Mert minél derekábban éltek amazok, annyival gyalázatosabb emezek tunyasága. És valójában így is van: az ősök dicsősége mintegy lámpás az utódoknak - sem a jót, sem a rosszat nem hagyja homályban. Rám nem süt ez a fény, bevallom; de ami sokkal jelesebb, saját tetteimről szólhatok. Lássátok csak, milyen igazságtalanok ők. Amit mások érdeméből önmaguknak tulajdonítanak, azt nem hagyják meg nekem a magam érdeméből: persze, mert nem őrzöm ősök képmásait és nemességem új keletű. Pedig bizony jobb új nemességet szerezni, mint az öröklöttet sárba rántani.

Hiszen azt is jól tudom, hogy ha válaszra méltatnának, csak úgy folya belőlük az ékes szavú, formás beszéd. De mivel e tőletek kapott magas megtiszteltetés révén velem együtt minduntalan titeket is becsmérelnék, nem akartam hallgatni, nehogy a szerénységet rossz lelkiismeretnek tartsák. Mert őszintén szólva, engem semmilyen szóbeszéd sem sérthet. Ha igaz, csak jót mondhat rólam, ha hazug, egész életem a cáfolata. De minthogy a ti döntéseketek vádolják, amivel a legfőbb tisztséget és a legnagyobb feladatot róttátok rám, fontoljátok meg újra meg újra, nem kell-e megbánnotok. Biztosítékul nem mutathatom fel őseim képét, diadalmeneteit, consuli rangját, de ha kell, mutathatok lándzsákat, zászlót, kitüntetések, más hadijutalmat, no meg sebhelyeket a mellemen. Ez az én arcképcsarnokom, ez a nemességem, nem örökségképpen szállt rám, mint a nemesekre, magam szereztem sok fáradsággal és veszedelemmel. Az én beszédem nem formás: nem sokat törődöm vele; kiviláglik az érdem magában is. Nekik művészetre van szükségük, hogy gazzetteiket szónoklatokkal elleplezzék.

Görög irodalmat sem tanultam: nem volt nagy kedvem hozzá, hiszen tudósait sem tette derekabbakká. Hanem tanultam olyasmit, ami sokkal fontosabb államunknak: ellenséget vágni, őrséget állni, a gyalázon kívül semmitől sem félni, egyformán tűrni telet-nyarat, földön hálni, nélkülözést és fáradtságot együtt elviselni. Ilyen tanítással buzdítom katonáimat, s nem fogom őket szoros gyepelőre, magam pedig lazára, nem osztom magamnak a dicsőséget, nekik pedig a munkát. Ez a hasznos, ez az egész polgárság érdekét néző vezérség.

Mert ha te magad kényelemben élsz, a sereget pedig kemény büntetésekkel sanyargatod, akkor uruk vagy, nem hadvezérük. Ezen a módon cselekedtek őseitek, így tették nagygyá magukat is, az államot is. Rájuk hivatkozik a nemesség, bár erkölcsi egészen mások, s megvet bennünket, akik az őseik nyomában járunk; a tisztségeket nem érdem szerint, hanem szinte adósságként követeli tőletek. Pedig nagyon tévednek kevélységükben. Mindent rájuk hagytak őseik, amit lehetett: gazdagságot, képmásokat, dicső emléküket; de érdemet nem hagytak, nem is hagyhattak, mert egyedül ez az, amit nem lehet ajándékba adni vagy kapni.

Azt mondják, fukar vagyok és faragatlan, mert nemigen értek lakomák rendezéséhez, egy színeszem sincs, s nem fizetem jobban szakácsomat, mint majorosomat. Ezt szívesen elismerem, polgárok. Mert apámtól s más tiszteleltre méltó férfiaktól úgy tanultam, hogy a pipere asszonyokhoz illik, férfiakhoz viszont a munka. A derék embernek többre kell tartania a dicsőséget, mint a gazdagságot, díszére fegyvere válik, s nem lakása berendezése. Tegyük hát csak tetszésük szerint, ami kedvükre való. Szeretkezzenek, vedeljenek, úgy töltsék öregségüket, ahogy fiatalságukat: lakomákkal, áldozzanak csak hasuknak és legrútabb testrészükhöz; az izzadságot, port és más effélét hagyják csak nekünk, mert mi nagyobb örömet találunk ezekben, mint a vendégeskedésben. Csakhogy még sincs ez így. Mert ha ezek az ocsmány emberek gyalázatosságaikkal már beszennyezték magukat, felkerekednek, hogy elrabolják a jók jutalmát. Így, bármennyire méltánytalan is, a dőzsölés és a tétlenség - e két legrosszabb tulajdonosság - élvezőinek semmit sem árt, de az ártatlan államnak vesztét okozza.

Most, hogy megfeleltem nekik - ahogy a magam jelleme, s nem ahogy az ő hitványságuk kívánta -, valamit hadd szóljak az államügyekről. Először is Numidia felől legyetek nyugodtak, polgárok. Mert ami eddig Jugurthát védelmezte - kapzsiság, ügyetlenség, nemesi gög -, az nincs már jelen többé. A sereg pedig kiismeri már magát a vidéken, és szavamra, vitézebb, mint amilyen szerencsés. Nagy része ugyanis a vezérek kapzsisága vagy meggondolatlansága miatt pusztult el. Éppen ezért ti, akik katonasorban vagytok, küzdjetek velem együtt, tegyétek magatokévá az állam ügyét, ne retentsen el senkit mások szerencsétlensége vagy a vezérek gögje. Ott leszek veletek a menetelésben, csatában én is: tanácsadótok, bajtársatok, mindenben sorstársatok leszek. Most az istenek segítségével valóban minden beérett: győzelem, zsákmány, dicsőség. S ha ez még csak a kétes távolban csillan is fel, kötelessége az igaz embernek, hogy megsegítse hazáját. Senkit sem tett halhatatlanná a gyávaság, egy szülő sem kívánt gyermekének örökkévalóságot, inkább azt, hogy igaz és becsületes életet éljen. Mondanék többet is, polgárok, ha a nyúl szívűekbe a szavak vitézséget öntenének; mert a bátraknak, azt hiszem, eleget beszéltem.”

86. Ilyesféle szónoklatot tartott Marius, s látva, hogy a nép fellelkesedett, sietve felrakatta a hajókra az élelmet, zsoldot, fegyvereket, más kellékeket, s velük küldte A. Manlius alvezért. Maga pedig katonákat toborzott, nem az ősök módján, vagyonosztályok szerint, hanem önkéntes alapon, többnyire a nincstelenekből: egyesek szerint jobbak híján, mások szerint becsvágya miatt, mert ez a réteg ünnepelte és tette nagygyá, s a hatalomra pályáznak a legszegényebb hajtja legjobban malmára a vizet: nem félti a magát, hiszen nincs semmije, s mindent tisztességesnek tart, amiért megfizetnek.

Így hát Marius a megszavazottnál valamivel nagyobb számú sereggel utazott Afrikába, és hajója néhány nap múlva Uticába ért. P. Rutilius alvezér adta át neki a hadsereget, mert Metellus elmenekült Marius szeme elől, hogy ne kelljen látnia azt, aminek hírére sem tudta elviselni.

87. A consul kiegészített legióval és segédcsapataival egy termékeny, dús zsákmányt ígérő földre vonult, s amit onnan szereztek, mind katonáinak ajándékozta. Majd megtámadták a természettől s férfierőtől alig védett váracskákat és városokat, sok - egyébként jelentéktelen - csatát vívtak meg erre-arra. Az újoncok félelem nélkül vettek részt a harcban, látták, hogy a menekülőket elfogják vagy megölik, s aki a legbátrabb, annak van a legkevesebb félnivalója; fegyverrel meg lehet védeni a szabadságot, hazát, szülőket, mindent - s dicsőséget és gazdagságot lehet szerezni. Így az újak nemsokára összeforrtak a régiekkel, s a vitézségben egyenlőkké váltak velük.

Mikor a királyok tudomást szereztek Marius megérkezéséről, szétváltak, és nehezen megközelíthető vidékekre vonultak. Ez Jugurtha ötlete volt, azt remélte ugyanis, az ellenség csakhamar szétszóródik és meg lehet támadni, mert a rómaiak - éppúgy, mint más - óvatlanabbak és fegyelmetlenebbek lesznek, ha félelmük elmúlik.

88. Metellus közben megérkezett Rómába, s várakozása ellenére nagy örömmel fogadták: az áskálódás ellene megszűnt, s egyformán kedves lett a népnek és az atyáknak.

Marius pedig serényen és okosan éppúgy ügyelt az övéi, mint az ellenség viselkedésére. Tanulmányozta, mi volna előnyös vagy káros mindkét félnek, kikémlelte a királyok útvonalát, elébe vágott terveiknek s kelepccéiknek, a maga oldalán semmilyen mulasztást nem tűrt, azoknak semmilyen fogódzót nem hagyott. Így a gaetulusokat és Jugurthát, akik útközben szövetségeseinket fosztogatták, sűrűn megtámadta, szétszórta seregüket, s nem messze Cirta városától magával a királlyal is eldobáltatta fegyvereit. De miután felismerte, hogy mindez csak dicsőséget terem, de nem vet véget a háborúnak, elhatározta, hogy azokat a városokat, amelyek haderejükénél vagy fekvésükénél fogva az ellenségnek leginkább támaszai, neki pedig leginkább kárára lehetnek, egyenként bekeríti; így Jugurtha vagy túri és fedezék nélkül marad, vagy megütközik vele. Bocchus közben sűrűn küldözgette hozzá követeit: barátságot akar kötni a római néppel, s az ő részéről semmilyen ellenséges megnyilvánulástól ne tartson. Kétszínűsködött-e csupán, hogy váratlanul annál erősebben támadja meg a rómaiakat, vagy jellemtelenségből ingadozott béke és háború között - ki tudná megmondani?

89. De a consul, miként elhatározta, megtámadta a megerősített városokat és várakat; erővel, fenyegetéssel vagy jutalom ígéréssel elhódította őket az ellenségtől. Előbb csak kisebb vállalkozásokba fogott; azt hitte, Jugurtha az övéi védelmében majd összecsap vele. De mikor meghallotta, hogy a király távoli vidéken van és más dolgok kötik le figyelmét, elérkezettnek látta az időt a nagyobb és kockázatosabb támadásra.

A rengeteg sivatagból emelkedett ki egy jelentős, gazdag város: Capsa. Alapítójának a libyai Herculest tartják. Polgárai Jugurthának nem adóztak, hosszú gyeplőre voltak engedve, s ezért megbízható híveinek számítottak. Az ellenségtől nemcsak falak, fegyverek s katonák védték, hanem sokkal inkább mostoha környezete. Mert közvetlen környékén kívül kopár, műveletlen, vízszegény vidék övezte, amely kígyóktól nyüzsgött, s ezeknek ádázságát - mint a többi vadállatot - megsokszorozta az élelemhiány. Az amúgy is veszélyes kígyókat leginkább a szomjúság mérgesíti fel. Marius szíve égett a vágytól, hogy elfoglalja a várost: nemcsak hadászati fontossága miatt, hanem azért is, mert nehéz feladatnak látszott. Metellus nagy dicsőséget aratott a hasonló fekvésű és erősségű Thala város bevételeivel. Thalánál azonban a falaktól nem messze akadt néhány forrás; a capsaiaknak csak egyetlen ki nem apadó forrásuk volt, az is a városfalakon belül; egyebekben esővízzel éltek. Ezt ott és Afrika minden tengertől távol

eső, elmaradottabb vidékén viszonylag könnyen viselték el, mert a numidák többnyire tejjel és vadhússal táplálkoztak, s nem igényelték a sót és más étvágygerjesztőket; az étel-ital éhségük és szomjúságuk csillapítására szolgált, nem dőzsölésre és inyenckedésre.

90. Miután tehát a consul mindent felderített, azt hiszem, az istenekbe vetette bizodalját, mert ekkora nehézségekkel szemben nem tudott mindent előre kitervelni; még a gabonahiány is megpróbáltatások elé állította, mert a numidák inkább állatokat legeltettek, mint földet műveltek, s a termést a király parancsára behordták az erősségekbe, a föld pedig ebben az időszakban, a nyár legvégén szikkadt tarló volt csupán. Mégis, a körülményekhez képest elég bölcs előrelátással rendezett el mindent. Az előző napokban zsákmányolt marhákat mind a segédcapatok lovasaival tereltette. A. Manlius alvezért könnyű fegyverzetű csapatokkal Laris városába küldte (itt tartották a zsoldot és az élelmet), s azt mondta, néhány nap múlva ő is odaérkezik, útközben pedig a vidéket fosztogatja. Így szándékát eltitkolva a Tanais folyó felé tartott.

91. Útközben mindennap egyenlően kiosztotta seregében a marhákat századok, szakaszok szerint, és a bőrökből tömlőket készíttetett. Enyhítette a gabonahiányt, s egyúttal mindenki tudtán kívül szert tett arra, aminek nemsokára hasznát vehette. Végül is a hatodik napon, mikor a folyóhoz érkezett, nagy rakás tömlő volt készen. Ott hevenyészve megerősített tábort ütöttek, s a katonáknak enni adatott; majd megparancsolta, készüljenek fel rá, hogy napnyugtával minden málhájukat letéve kivonulnak, csak vízzel szereljék fel magukat és az igásállatokat. Mikor eljött az ideje, kivonultak a táborból, egész éjjel meneteltek, s csak reggel telepedtek le; ugyanezt tették a következő éjjel, majd a harmadik éjszaka jóval hajnal előtt érkeztek egy Capsától csupán kétmérföldnyire eső dombos vidékre, s ott amennyire észrevétlenül csak lehetett, meghúzódott csapataival. Amint feljött a nap s a numidák ellenséges támadástól nem tartva kirajzottak a városból, Marius hirtelen az egész lovasságot s a leggyorsabb gyalogosokat futólépésben Capsa alá indította, megszállta a kapukat, majd maga is utánuk sietett, nyitva tartotta a szemét, nem engedte prédálni katonáit. Mikor a városlakók észrevették, mi történt, a helyzet reménytelensége, a rémület ereje, a váratlan csapás, s ráadásul az, hogy a polgárok egy része a falakon kívül az ellenség kezébe került, arra készítette őket, hogy megadják magukat. A várost felperzselték, a numida férfinépet leölték, mindenki mást rabszolgának hurcoltak el, a zsákmányt felosztották a katonák között. Ezt a háborús szokásokkal ellenkező szörnyűséget nem a consul kapzsiságából vagy elvetemültségéből követték el, hanem mert a hely Jugurthának nagyon kedvező volt, nekünk nehezen megközelíthető, lakói pedig ingatagok, hitszegők, s annak előtte semmilyen kedvezéssel vagy fenyegetéssel nem lehetett őket kordában tartani.

92. Korábban is nagy volt és híres Marius, de hogy minden veszteség nélkül hajtott végre ekkora fegyvertényt, még nagyobb és híresebb lett. Még amit nem körültekintően szervezett, azt is érdemének tudták be; a nem túl szigorúan fogott s meggazdagodott katonák az egekig magasztalták, a numidák úgy rettegték tőle, mintha nem is halandó lett volna: végül is mindenki, szövetséges és ellenség is azt hitte: vagy isteni lélek lakozik benne, vagy isteni sugallatra cselekszik. Mihelyt ez a vállalkozása sikerült, a consul más városok ellen indult; néhányat a numidák ellenállását letörve elfoglalt, több várost pedig, amely a capsaiak kegyetlen sorsának hírére kiürült, felgyújtott; gyász és vér áradt mindenfelé. Végül, miután sok helységet kerített hatalmába, többnyire vérveszteség nélkül, más vállalkozásba fogott: ez nem volt ugyanolyan keserves, mint a capsai, bár nem sokkal könnyebb.

Nem messze a Muluccha folyótól, amely Jugurtha és Bocchus országát elválasztotta, a síkság közepén egy hatalmas sziklás hegy emelkedett; csak egy kicsi erőd fért el rajta; egyetlen szűk ösvényen lehetett megközelíteni, s a hegy természettől annyira meredek, mintha csak

szándékkal, mesterségesen faragták volna ilyenre. Minthogy a király itt őrizte kincseit, Marius minden erejét latba vetve el akarta foglalni az erődöt. Ebben azonban a véletlen segítette, és nem az okosság. A városkában elegendő katona és fegyver volt, gabonában bővelkedtek, és volt egy vízforrásuk. A töltésekkel, tornyokkal és más ostromgépekkel megközelíthetetlen várba rendkívül keskeny ösvény vezetett, ezért a jobbról-balról keskenyebbre vágott ostromtetőket hiába tolták föl nagy veszélyek között, mert mikor kissé előbbre nyomultak, parázssal-kövekkel tették tönkre őket. A katonák a meredek terepen nem tudtak megállni a védőművek előtt, sem az ostromtetők között: a legjobbak hullottak-sebesültek, a többiekben nőtt a félelem.

93. Marius sok időt és fáradságot elvesztegetett, s már nyugtalanul azon töprengett, hagyjon-e fel vállalkozásával, minthogy hiábavaló, vagy várja a jó szerencsét, amely már sokszor sikerhez segítette. Sok éjt-napot töltött el így tépelődve. Egyszer azután a liguriai segédc csapatok egy közkatona kiment a táborból vízért, s nem messze a várnak a hadműveletekkel szemközti oldalától a sziklák között mászó csigákat vett észre. Egyiket a másik után szedegette fel, s a gyűjtögetés hevében lassacskán feljutott majdnem a hegy tetejére. Mikor rádöbent a hely teljes elhagyatottságára, a nehéz feladat megoldásának mélyen emberi vágya lett úrrá rajta. Történetesen azon a helyen egy tölgy kapaszkodott meg a sziklák között, egy kissé előredőlt, de meggömbülve ismét felnyúlt a magasba, ahová minden élőlényt vonz a természet. Ennek ágaiba, illetve a kiálló sziklákba kapaszkodva a liguriai feljutott a városka síkjára, minthogy a numidák valamennyien a harcosokat segítették serényen. A liguriai mindent felderített, amit az elkövetkezőkben hasznosnak vélt, majd ugyanúgy visszatért: mégsem cél nélkül, ahogy felmászott, hanem mindent kipuhatolva, körülfürkészsze. Mariushoz sietett, elmondta, mi történt, biztatta, hogy azon a részen támadja meg a várat, ahol ő kúszott fel, s a veszélyes úton vezetőnek ajánlkozott. Marius néhány emberét elküldte a liguriaival, hogy győzödjenek meg, kivihető-e, amivel biztatta őket. Azok pedig jellemüknek megfelelően jelentették nehéznek vagy könnyűnek a vállalkozást; a consul kedvét valamennyire mégis felélesztették. Így aztán kiválasztotta a trombitások és kürtösök közül az öt legjobb futót, fedezékül csapatokat adott melléjük és négy centuriót, megparancsolta, hogy engedelmeskedjenek a liguriainak, és a vállalkozást a következő napra tűzte ki.

94. Mikor az utasítás szerint eljött az ideje, a liguriai mindent előkészítve és elrendezve a megbeszélte helyre vonult. Akik a felmászásra vállalkoztak, vezetőjük útmutatására megváltoztatták fegyverzetüket és külsejüket. Fedetlen fővel, mezítláb mentek, hogy könnyebben nézhessenek szét és kúszhassanak fel a sziklákon, hátukra vetve a kard és a pajzs, ez utóbbi numidiai bőrpajzs volt, amely könnyű és nem zörög annyira, ha odaütődik valamihez. A liguriai ment elől, kötelet vetett a sziklákra és a kiálló vén gyökerekre: a katonák ebbe kapaszkodva könnyebben kúsztak fel; a szokatlan úttól elbátortalanodottakat kezével is húzta. Ahol a hegyoldal meredekebbé vált, egyenként küldte fel őket maga előtt fegyvertelenül, maga pedig az ő fegyvereikkel kúszott utánuk; ahol úgy látszott, hogy szinte lehetetlen feljutni, ott legelőbb ő próbálta meg, majd többször ugyanott fel- és lemászva bátorította a többieket, azután helyet adott nekik. Nagy sokára, alaposan kifáradva feljutottak a várba. Ezen a részen elhagyatottan állt, mert mindenki az ellenséggel szembenező oldalon tartózkodott, mint máskor is. Mikor Marius a hírvivőktől megtudta, hogyan teljesítette a liguriai feladatát, ámbár addig is egész nap csatával kötötte le a numidákat, újra buzdítani kezdte katonáit, majd kiment a védőtetők alól, mozgó pajzstetők alatt nyomult előre és messziről rettentgette az ellenséget hajítógépekkel, íjászokkal és parittyásokkal. A numidák azelőtt már többször is felfordítottak és felgyújtottak védőtetőket, s nem vonultak fedezékbe a várfalak mögé, hanem a fal előtt küzdöttek éjjel-nappal; gyalázták Rómát, Mariust örültséggel vádolták, a római katonákat Jugurtha rabszolgaságával fenyegették: fejükbe szálltak a sikereik. Római és ellenség mind

harcba vetette magát s megfeszített erővel küzdött - az a dicsőségért és hatalomért, ez az életéért -, s ekkor hátulról hirtelen felhangzottak a csatakürtök. Először a kíváncsiságból előretolakodó asszonyok és gyerekek eredtek futásnak, aztán aki a fal közelében állt, végül mind, fegyveresek, fegyvertelenek: erre a rómaiak még hevesebben kezdtek támadni, szanaszét szórták a numidákat; a legtöbbet éppen csak megsebesítették, majd az elesettek testén ágazolva, dicsőségre szomjasan kapaszkodtak fel a falra, s egyik sem töltött időt fosztogatással. Marius meggondolatlanságát így jóvátette a véletlen, s hibájával dicsőséget aratott.

95. Míg ez a vállalkozás folyt, megérkezett nagy lovassággal a táborba L. Sulla quaestor. Őt azért hagyták Rómában, hogy Latiumból és a szövetségeseiktől összeszedje a lovasokat.

Mivel előadásomban ehhez a nagy emberhez érkeztem, helyénvaló, hogy jelleméről, neveltetéséről mondjak valamit. Hiszen másutt nem fogok Sulláról írni, és L. Sisenna, aki valamennyi történetíró közül a leggondosabban és legalaposabban dolgozta fel ezeket az eseményeket, úgy tetszik, nem beszélt egészen őszintén. Sulla patricius-nemzetségből származó nemes volt, de családjának fénye az elődök lomhasága miatt már csaknem kihuny. A görög és latin irodalomban egyaránt kitűnően tájékozott ifjú lelke nagyra tört, szerette ugyan az élvezeteket, de a dicsőséget még jobban. Szabad idejében gyönyörökre vadászott, de az élvezet sohasem akadályozta kötelességei végzésében; feleségével azonban tisztességesebben bánhatott volna. Ékesszóló volt, fortélyos, könnyen barátkozó; hihetetlen zárkózottsággal tudta elleplezni szándékait. Sok mindennel pazarul bánt, de leginkább a pénzzel. A polgárháborúban aratott győzelméig senkinek sem volt nála több szerencséje, de sikerei sosem múlták felül érdemeit, s nem lehetett eldönteni: bátrabb-e, vagy szerencsésebb. Később azonban olyasmiket követett el, amikről restellek beszélni.

96. Miután tehát - mint említettük - Sulla Afrikába, Marius táborába érkezett lovasaival, bár addig tapasztalatlan és képzetlen volt a hadviselésben, rövid időn belül ügyesebb lett mindenkinél.

A katonákhoz szívélyes hangon beszélt, soknak tett szívességet, aki megkérte rá, másoknak magától is, de maga nemigen fogadott el semmit, s ha mégis, hamarabb adta vissza, mint a kölcsönt; senkitől sem kért vissza adósságot, inkább azon fáradozott, hogy minél többen tartozzanak neki. Tréfálkozott s komoly szót váltott a legalacsonyabb rendűekkel is, gyakran részt vett munkájukban, a menetelésben, éjjeli őrészen, s közben nem kezdte ki a consul vagy más tekintélyek jó hírét a törtéteők szokása szerint. Csak nem tűrte el, hogy eszével vagy tetteivel bárki is túltegyen rajta: legtöbbjüket ő múlta felül. Ilyen tulajdonságai és viselkedése miatt Marius és a katonák hamarosan nagyon megkedvelték.

97. Jugurtha pedig, miután Capsa városát s más fontos megerősített helységeket, valamint sok kincsét elvesztette, követeket küldött Bocchushoz: minél előbb vezesse Numidiába csapatait, itt az idő az összecsapásra. Mikor azonban észrevette, hogy emez tétovázik, s a háború és béke lehetőségei közt ingadozik, ismét megvesztegette környezetét - mint korábban -, a maurusnak pedig Numidia harmadrészét ígérte, ha a rómaiakat kiverik Afrikából, vagy ha a háború úgy végződik be, hogy érintetlenül hagyja határait. Ez elég csábító jutalom volt, s Bocchus hatalmas sereggel csatlakozott Jugurthához. A két sereg egyesült erővel támadta meg napszállta felé Mariust, aki már téli táborába vonult vissza. Úgy számítottak, hogy a közelgő éjszaka védelmükre lesz, ha vereséget szenvednek, s ha győznek, akkor sincs hátrányukra, mert a vidéket jól ismerik, a rómaiaknak viszont mindkét esetben megnehezíti a dolgát a sötétség. Mire a consul több felől értesült az ellenség közeledtéről, az már ott is volt; s mielőtt a sereg felsorakozhatott vagy málhait felszedhette, mielőtt bármilyen csatajelet vagy parancsot kaphatott volna, a maurus és gaetulus lovasok - nem csatasorban, nem valamilyen szabályos hadrendben, hanem csoportokban, ahogy véletlenül összeverődtek - rárohantak a mieinkre. Ezeket

a váratlan ijedelem valamennyire megriasztotta, mégsem felejtkeztek meg a vitézségről: volt, aki fegyveréhez kapott, volt, aki az éppen fegyvert ragadókat védte az ellenségtől, más részük nyeregbe ugrott s úgy szállt szembe az ellenséggel. Az ütközet inkább útonállók elleni harchoz hasonlított, mint csatához. Hadijelek, csatarend sehol, lovasok és gyalogosok összevissza, az egyik hátrál, a másikat kaszabolják, sokan elkeseredetten rárohannak az ellenségre, ezeket meg hátulról kerítik be; nem védte őket sem a vitézség, sem a fegyver nem nyújtott védelmet, mert az ellenség túlerőben volt, s mindenfelől özönlött. Végül a rómaiak, újoncok és a háborúban már tapasztalt régiek, ahogy a hely vagy véletlen összerelte őket, kört képeztek, és így minden oldalról egyszerre fedezve és rendezett állásban feltartóztatták az ellenséget.

98. Marius ebben a súlyos helyzetben sem vesztette el a fejét, éppoly kevésbé esett kétségbe, mint bármikor; mindenfelé portyázott lovasszakaszával, melyet nem bizalmasaiból, hanem a legbátrabbakból szervezett; hol a küzdők segítségére sietett, hol az ellenség legsűrűjébe rontott, karjelekkel irányította katonáit, ha már a nagy felfordulásban parancsot osztani nem tudott. A nap végéhez ért, s a barbárok még egy tapodtat sem hátráltak, sőt a királyok utasítása szerint még hevesebben támadtak, abban a reményben, hogy az éjszaka nekik fog kedvezni. Akkor Marius a helyzethez illő tervet eszelt ki, s elfoglalt két egymással szomszédos dombot, hogy az övéinek legyen hova visszavonulni. Az egyik kicsi a táborveréshez, de bővizű forrás volt rajta, a másik pedig azért alkalmas a célra, mert nagy része meredeken nyúlt a magasba és kevés megerősítést igényelt. Marius utasította Sullát, hogy a víznél ő éjszakázzon lovasaival, maga pedig lassanként összeszedte szétszórt katonáit - az ellenség is ugyanúgy szanaszét harcolt -, majd futólépésben valamennyit felvezette a dombra. A királyokat a nehéz terep kénytelen-kelletlen visszaretentette a csatától, de mégsem engedték, hogy csapataik messzebbre vonuljanak; szétszórt tömegben a két domb körül telepedtek le. Mindenfelé tábortüzet gyújtottak, s barbár szokás szerint csaknem az egész éjszakát átmulatták, ujjongtak, kurjongattak, s a vezéreket győzelmi mámor fogta el, amiért nem futottak meg. De a rómaiak a sötétségből és a magasból mindent jól láttak, s önbizalmat merítettek belőle.

99. Marius az ellenség meggondolatlanságán felbátorodva parancsot adott, hogy síri csöndben maradjanak, kürtjeleket se adjanak, amint éjjeli őrségen szokták. Virradat felé az ellenség kifáradt és álomba merült. Ekkor Marius az örökkel, majd a zászlóaljok, szakaszok, legiók trombitásaival hirtelen egyszerre csatajelet fúvat, a katonáknak pedig megparancsolja, hogy csatakiáltással törjenek ki a kapukon. A maurusokat és a gaetulusokat felriasztotta az ismeretlen szörnyű zaj, képtelenek voltak futni vagy fegyvert fogni, egyáltalán, csinálni vagy kitalálni valamit: a hangos ordítás, a védtelenség, a szorongató rómaiak, a kavarodás mindannyiukat tébollyal határos rettegésbe kergette.

Végre is a rómaiak szétszórtak, megfutamítottak mindenkit, a legtöbb fegyvert és hadi jelvényt tulajdonukba kerítették; többen pusztultak el ebben a csatában, mint valamennyi előzőben, mert az álom s a váratlan riadalom bénává tette őket a futásra.

100. Ezután Marius folytatta megkezdett útját a téli szállásra, mert úgy határozott, hogy az élelmezés miatt a tengerparti városokban fog időzni. A győzelemtől nem lett hanyag vagy elbizakodott, hanem úgy vonult ütközetre kész menetoszlopban, mintha csak látásnyira volna az ellenségtől. Sulla a lovassággal a jobb szélen, bal oldalon A. Manlius a parittyásokkal és az íjászokkal, azonfelül a liguriai cohorsok is az ő gondjaira voltak bízva. Előre és hátra Marius tribunusokat állított könnyű fegyverzetű szakaszokkal. A legkevésbé kímélt s a vidéket legjobban ismerő szökevények az ellenség útvonalát derítették fel. Maga a consul úgy gondoskodott mindenről, mintha senkire se rótt volna feladatot, mindenütt jelen volt, dicsért-szidott érdem szerint. Ő is fegyverben vonult, harcra készen, s a katonákat is erre kényszerítette. S

ahogy az útra, úgy vigyázott a tábor megerősítésére is: őrségbe a legiókból küldött csapatokat a kapukhoz, a tábor elé pedig lovasokat a segédcsapatokból, másokat a sáncokon emelt bástyákra állított; az éjjeli őrségeket személyesen ellenőrizte, nem annyira bizalmatlanságból - teljesítik-e parancsait -, mint inkább azért, hogy a katonák szívesebben tűrjék a hadvezérrel közös fáradaimakat. S valóban, Marius akkor s a Jugurtha-felé háború más szakaszaiban is inkább a katonai becsület felkeltésével, mint büntetéssel fegyelmezte seregét. Sokan azt mondják, törtetésből tette, mások szerint neki a gyermekkorától megszokott edzett életmód, és más egyéb, ami a többieknek keserves, élvezetet okozott; csakhogy az állam ügyét ugyanolyan jól és dicsőséggel szolgálta, mintha a legkíméletlenebb parancsnoki szigorúsággal tette volna.

101. Végre a negyedik napon, nem messze Cirta városától, egyszerre mindenfelől előbukantak felderítői: nyilván nem volt már messze az ellenség. De mivel különböző irányból tértek vissza s mind ugyanazt jelentették, a consul nem tudván, hogyan állítsa fel a csatarendet, semmit sem változtatott a sorokon, mindenre felkészülve egy helyben várakozott. Így Jugurthát megcsalta reménye, mert csapatait négyfelé osztotta, úgy számítva, hogy valamelyik majd csak az ellenség hátába kerül. Közben Sulla, akit legelőször ért el az ellenség, bátorítva katonáit, sűrűn felzárkózott, zárt lovasszakaszokkal támadt a maurusokra, a többiek pedig helyükön maradtak, a messziről repített lövedékek ellen védték testüket s kaszabolták azt, aki a kezükbe került. A lovascsata közben Bocchus a római sereg utóját támadta meg a gyalogosokkal, akiket fia, Volux vezetett, de mivel elmaradtak az úton, az előbbi csatában nem vettek részt. Marius az első sorokban küzdött, mert Jugurtha is ott volt legtöbb emberével. Majd a numida értesült Bocchusék megérkezéséről, s titokban néhányadmagával gyalogosaink felé tartott. Itt latinul kiabálta - mert Numantiában megtanult latinul -, hogy a mieink hiába harcolnak, az imént ölte meg Mariust saját kezével, s közben vértől csepegő kardját villogtatta: a harc során vérezte össze, mikor gyalogosainkat kaszabolta nagy hévvel. Meghallották ezt a katonák, s inkább az eset szörnyűsége, mint a hír valósága rettentette meg őket; a barbárok pedig ugyanakkor fellelkesedtek, s hevesebben támadtak a megdöbbsent rómaiakra. Ezek már kis híján megfutamodtak, mikor Sulla lekaszabolva a vele szembeállókát, visszafordult s oldalról nekirontott a maurusoknak. Bocchus nyomban megfutott. Jugurthát viszont, aki tartóztatni akarta övéit s learatni a már szinte megszerzett győzelmet, lovasok vették körül. Jobbra-balra hullott valamennyi embere, de neki sikerült az ellenség dárdái elől félrehajolva egyedül kitörnie. Közben Marius megszalasztotta az ellenséges lovasságot, s az övéi segítségére sietett, mert meghallotta, hogy már menekülőben vannak. Végül is teljesen szétszórták az ellenséget. Borzalmas látványt nyújtott a messzi síkság: üldözés, futás, gyilkolás, fogságba hurcolás; lovak, katonák holtteste, sok sebesült menekülni sem tud, megnyugodni sem, felemelkedik s nyomban összeroskad; egyszóval amerre a szem lát, egymás hegyén-hátán fegyverek, dárdák, hullák, s alattuk vérben ázik a föld.

102. Ezek után a consul immár kétségtelenül győztesként érkezett Cirta városába, ahová eredetileg vette útját. Öt nappal a barbárok második balsikerű csatája után követek jöttek Bocchustól, s a király nevében arra kérték Mariust, hogy két legbizalmasabb hívét küldje hozzá, mert a maga s a római nép érdekében szeretne velük tárgyalni, ő nyomban útnak indította L. Sullát és A. Manliust. Ámbár az ő hívására mentek, mégis jónak látták, hogy olyan beszédet tartsanak a király előtt, amellyel ellenséges hajlamait megfordítják, vagy békevágyát hevesebben felszítják. Így aztán Sulla, akinek nem kora, hanem szónoki tehetsége miatt engedte át Manlius a szót, ilyesfajta rövid beszédet mondott: „Bocchus király, nagy örömmel tölt el bennünket, hogy téged, a kiváló férfiút arra intenek az istenek: végre-valahára inkább a békét válaszd, mint a háborút, s érdemeidet ne szennyezd be a legelvetemültebb ember, Jugurtha szövetségével; különben arra a keserves feladatra kényszerülnénk, hogy egyformán toroljuk meg tévedésedet s az ő gazságait. Pedig a római nép már hatalma kezdetén is

szívesebben szerzett barátokat, mint szolgákat, mert úgy ítélte, biztonságosabb az uralom azok fölött, akik önként akarják, mint akiket kényszerítenek. Neked pedig mi sem előnyösebb a mi barátságunknál; először is, mert távol vagyunk egymástól, és sérelemre nagyon kevés alkalom nyílik, de előnyökre mégis ugyanakkora, mintha közelethez volnánk; aztán mert alattvalónk untig elég van, de barátokban mi sem bővelkedünk, s a világon soha senki sem bővelkedhet eléggé. Bár mindjárt az elején is így gondolkodtál volna! A római néptől bizony már idáig is sokkal több jót kaptál volna, mint amennyi rosszat most kiálltál. De minthogy az emberi sorsot többnyire a vakszerencse kormányozza, amelynek jóvoltából megtapasztalhattad erőnket és kegyelmünket is, most, hogy engedi, siess s haladj a megkezdett úton. Bőven van rá alkalmad, hogy szolgálataiddal könnyen feledtesd botlásodat. Végül is azt véd mélyen a szívedbe, hogy a római népet jótéteményekben senki sem múlta még fölül. Mert hogy háborúban mire képes, azt már jól tudod.”

Erre Bocchus szelíd jóindulattal, hibáját néhány szóval mentegetve válaszolt: nem ellenséges indulatból, hanem országa védelmében fogott fegyvert. Mert Numidiának az a része, ahonnan Jugurthát erővel kiűzte, a háború jogán az övé lett, és nem tűrhette, hogy Marius feldúlja. Különben is, midőn korábban Rómába követeket küldött, elutasították barátságát. De ami elmúlt, elmúlt, s ha Marius lehetőséget ad rá, követeket fog küldeni a senatushoz. - Ám amint erre alkalmat kapott, a barbár király szívét ismét elfordították barátai, akiket Jugurtha - értesülve Sulla és Manlius követségéről s félve a következményektől - ajándékokkal megvesztegetett.

103. Marius közben a téli szálláson telepítette le seregét, és a könnyű fegyverzetű cohorsokkal s a lovasság egy részével a sivatagba indult, hogy megostromolja a királyi erődöt, amelynek őrségét Jugurtha csupa szökevényből szervezte meg. Bocchus viszont újra kiválasztott ötöt legbizalmasabb híveiből, akiknek hűségét megtapasztalta, s képességeit a legtöbbre becsülte (talán mert végiggondolta, mit hozott neki az előbbi két csata, talán mert más barátai, akiket Jugurtha elmulasztott megvesztegetni, intették); Mariushoz, majd pedig, ha ez jönnek látja, Rómába küldte őket, felhatalmazta a tárgyalásra, s arra, hogy bármilyen módon zárják le a háborút. A követek haladéktalanul elindultak a rómaiak téli táborába, de útközben gaetulus rablók ütöttek rajtuk s kirabolták őket: reszketve, csúfos állapotban menekültek Sullához, akit a hadjáratra indult consul helyetteseként hagyott ott. Sulla nem megbízhatatlan ellenségként bánt velük - ahogy érdemelték -, hanem illően és nyájasan fogadta őket. Ebből a barbárok arra következtettek, hogy hamis a hír a rómaiak kapzsiságáról, Sullát pedig bőkezűsége miatt barátjuknak hitték. Mert sokan még akkor sem tudták, mit jelent az: ajándékokkal elhalmozni valakit; a bőkezűség mögött nem képzeltek hátsó gondolatot, minden adományt a jóindulat jelének vettek. Így hát átadták a quaestornak Bocchus üzenetét, egyszerre mind kérték, legyen pártfogójuk és tanácsadójuk; elősorolták királyuk hatalmát, hűségét, nagyságát s mindent, amit hasznosnak vagy a jóindulat megnyerésére alkalmasnak hittek. Sulla pedig mindent megígért, és kioktatta őket, miképpen szóljanak Marius, majd pedig a senatus előtt. Ezután a követek mintegy negyven napig várakoztak ott.

104. Mikor Marius dolgavégezetlenül visszatért Cirtába, értesült a követek ott-tartózkodásáról; magához hívatta őket és Sullát, továbbá L. Bellienus praetort Uticából, azonkívül mindenünnen a senator-rendbélieket. Velük együtt hallgatta meg Bocchus üzenetét. A consul engedélyezte a követeknek a római utazást, de arra az időre fegyverszünetet követelt. Ezt Sulla s a legtöbben helyeselték, néhányan keményebb választ ajánlottak, minthogy nem ismerték a változó és ingatag, folyton az ellenkező végre hajló emberi szívet. A maurusok, miután minden kívánságuk teljesült, hárman utaztak Rómába Cn. Octavius Ruso vezetésével, aki quaestori rangban szállította Afrikába a zsoldot; ketten visszatértek a királyhoz. Tőlük aztán Bocchus örömmel értesült a történekről s különösen Sulla jóindulatáról. Mikor pedig a

követek Rómában bocsánatot kértek királyuk botlásáért és azért, hogy Jugurtha hibájából rossz útra tévedt, majd a rómaiak baráti szövetségéért folyamodtak, ezt a választ kapták:

„A római senatus és nép a jó szolgálatokra és a sérelmekre egyformán emlékezni szokott. Minthogy Bocchus megbánta hibáját, bocsánatot nyer; a szövetség és a barátság megkötésére akkor kerül majd sor, ha kiérdemelte.”

105. Bocchus mihelyt erről tudomást szerzett, levélben kérte Mariust, hogy küldje hozzá Sullát, s az ő belátása szerint rendezzék el közös dolgaikat. Sulla el is ment egy lovascsapat és a baleári parittyások védelme alatt. Mentek még vele íjászok is, továbbá egy paelignus cohors könnyű fegyverzetben, hogy gyorsabban tehessék meg az utat, és megfelelően védve is legyenek az ellenség könnyű fegyvereivel szemben. A menetelés ötödik napján váratlanul Volux, Bocchus fia tűnt fel a nyílt mezőn vagy ezer lovassal; mivel csak összevissza, rendezetlenül vonultak, Sullában meg a többi katonában azt az érzést keltették, hogy sokkal többen vannak s ellenséges szándékkal közelednek. Így hát mindenki készültségbe helyezkedett, fegyverét vizsgálta, próbálgatta; volt ugyan egy kis félelem is bennük, de nagyobb a remény, hiszen győztesek álltak szemben azokkal, akiket oly sokszor vertek meg. Közben a felderítésre előreküldött lovasok a szembejövők békés szándékáról adtak hírt, s ez igaz is volt.

106. Volux odalovagolt és a quaestorhoz fordult; elmondta, hogy apja, Bocchus küldte őket fogadásukra és védelmük biztosítására. Majd ezen s a következő napon mitől sem tartva együtt haladtak. Miután tábort vertek és bealkonyodott, a maurus hirtelen tétova arckifejezéssel, rettegve Sullához futott, és jelentette: kémeitől megtudta, hogy Jugurtha a közelben van. Egyben kérte, rábeszélte, hogy az éjszaka leple alatt meneküljön vele együtt. Sulla azonban ezt kereken visszautasította, eszébe sincs megijedni az annyiszor megvert numidától, eléggé bízik katonái vitézségében; még ha a biztos halál leselkedik rá, akkor is inkább itt marad, mintsem elárulja azokat, akiket vezérel, s csúfos futással kímélje kétes hosszúságú s tán nem-sokára betegségben elfogyó életét. Voluxnak azt a tanácsát azonban megfogadta, hogy éjszaka vonuljanak tovább; elrendelte, hogy katonái vacsorázzanak meg, rakjanak minél több tüzet, majd az első őrváltás idején csöndben vonuljanak ki a táborból. Már mindannyian kimerültek az éjjeli menettől, mikor Sulla végre napkeltekor kicövekelte az új táborhelyet: ekkor a maurus lovasok jelentik, hogy Jugurtha előttük körülbelül kétezer lépésnyire telepedett le. Ahogy ez a hír elterjedt, roppant félelem szállta meg a mieinket. Azt hitték, Volux áruló és kelepccébe estek. Voltak, akik tetteleg akartak bosszút állni rajta, hogy ezt az aljasságot ne ússza meg büntetlenül.

107. Noha Sulla maga is így vélekedett, megtiltotta, hogy a maurust bántsák. Arra biztatta övéit, hogy szedjék össze magukat: azelőtt is sokszor sikeresen vette fel a harcot néhány bátor ember a túlerővel szemben, s minél kevésbé kímélik magukat a csatában, annál nagyobb biztonságban lesznek; nem illik a fegyveres kéznek a fegyvertelen láb segítségét várni, s odáig jutni a félelemben, hogy védtelen és vak hátunkat fordítsuk az ellenségnek. Ezután a nagy Jupitert hívta esdve tanúul Bocchus bűnére és hitszegésére, s Voluxot, mint ellenséget ki-parancsolta a táborból. Az könnyezve kérte, ne higgye bűnösnek: nem cselvetésnek estek áldozatul, hanem Jugurtha ravaszságának: útjukról nyilván kémei tettek jelentést. Különbén nincs sok katonája, azonkívül jövője, hatalma Bocchustól függ, s nem hiszi, hogy Jugurtha el merne követni valamit, ha ő, Bocchus fia is jelen van tanúként. Ezért a legokosabbnak látszik, ha nyíltan átmennek Jugurtha táborán; maurusait vagy előreküldi, vagy otthagyja, s ő egyedül megy majd Sullával. A kényszerhelyzetben elfogadták javaslatát, s nyomban elindultak; olyan váratlanul bukkantak fel, hogy sértetlenül vonultak el az elképedt és habozó Jugurtha mellett. Majd néhány nap múlva elérkeztek útjuk céljához.

108. Bocchusszal ott sülve-főve együtt volt egy Aspar nevű numida. Jugurtha küldte szószólójának s hogy álnokul kipuhatolja Bocchus szándékait, miután meghallotta, hogy Sullát odahívták. Azonkívül ott tartózkodott Dabar, Massugrada fia, Masinissa nemzetségéből - anyai ágon egyébként alacsonyabb származású, mert anyját ágyas szülte; ezt a maurus sok jó tulajdonságáért igen kedvelte és szerette. Már régóta tapasztalta, hogy híve a rómaiaknak s most sietve Sullához küldte ezzel az üzenettel: kész megtenni, amit a római nép kíván; a tárgyalás napját és idejét ő válassza meg; ne tartson Jugurtha követétől, mert ő készakarva mindenben változatlan kapcsolatokat tart fenn vele, hogy annál bátrabban intézhessék közös ügyüket, másként nem óhatná meg Jugurtha kelepccéitől. Ám én úgy tudom, Bocchus nem a nyíltan vallott okokból, hanem inkább afféle pun becsületességéből hitegette a béke reményével egy időben a rómaiakat és a numidákat; erősen hányta-vetette lelke mélyén: Jugurthát árulja el a rómaiaknak, vagy inkább amannak Sullát; hajlandósága ellenünk, félelme mellénk állította.

109. Sulla azt válaszolta, hogy Aspar jelenlétében nem beszél sokat, a többit majd titokban, ha senki sincs ott, vagy legfeljebb igen kevés tanú előtt. Egyúttal kioktatta, mit válaszoljanak majd neki. Miután kívánságának megfelelően összeültek, előadta: azért küldte a consul, hogy megtudakolja, Bocchus a békét választja-e, vagy a háborút. Akkor a király Sulla előzetes utasítása alapján felszólította, hogy jöjjön vissza tíz nap múlva, s akkor majd megadja a választ, mert eddig még nem tudott dönteni. Ezután mindketten visszatértek a táborukba. De késő éjszaka, már hajnal felé, Bocchus titokban magához hívatta Sullát. Mindkét fél csak hűséges tolmácsot vitt magával, közvetítőnek pedig Dabart, ezt a feddhetetlen, mindkettejük szíve szerint való férfiút. S a király nyomban a tárgyra tért:

110. „Sohasem hittem volna, hogy én, e földterületnek mindenki közül, akit csak ismerek, legnagyobb királya, egy magánembernek hálával tartózhassam. És istenemre, Sulla, mielőtt megismertelek, sok embernek nyújtottam segítséget kérésükre vagy a magam jószántából - én pedig senkire se szorultam rá. Hogy ez most másképp történt, mások fájlalnák, de én örülök neki. Ez egyszer szükségem lett valakire, s ennek méltó ára a te barátságod, amelynél semmi sem kedvesebb előttem. Próbáld ki hát: fegyvert, katonát, pénzt, amit csak szíved áhít, végy csak el, használj fel; s ameddig élsz, ne hidd, hogy majd leróttam hálámat irántad, mert én örökké törlesztetlennek érzem; tehát semmit sem kívánhatsz hiába, ha én tudomást szerzek róla. Mert úgy tartom, kisebb szégyen egy királynak, ha fegyverrel győzik le, mint ha nagylelkűségben.

Ami pedig államotokat illeti, melynek szószólójaként küldtek ide, hallgasd meg röviden a következőket. Háborút a római nép ellen sohasem kezdtem, s amit kezdtek, sohasem pártoltam; de fegyveresek ellen fegyverrel biztosítottam határait. Abba hagyom ezt is, ha néktek úgy tetszik. Viseljétek háborút Jugurthával belátástok szerint. Én a Muluccha folyót, amely engem Micipsától elhatárolt, nem fogom átlépni, és azt sem engedem, hogy Jugurtha átkeljen rajta. Ha ezenkívül még valami hozzám és hozzád méltót kérsz, nem fogom elutasítani.”

111. Erre a beszédre Sulla a maga személyét illetően röviden és szerényen válaszolt, a békét s a közös ügyeket alaposan tárgyalta. Végül is kinyilvánította a királynak, hogy amit ígért, azzal nem kötelezte hálára a római szenatust és a népet, minthogy a rómaiak fegyveres fölényben vannak; olyasmint kell cselekednie, ami félreérthetetlenül inkább az ő érdekükben áll, mint a magáéban. Könnyű ez, hiszen a kezében van Jugurtha. Ha kiadja a rómaiaknak, felette lekötelezi őket, egyszerre megszerzi a baráti szövetséget, s Numidiának azt a részét, amelyet most magának követel. A király előbb makacsul vonakodott: rokonságukra, szomszédságukra, szövetségükre hivatkozott; aztán fél is, hogy árulása elfordítja tőle népe szívét, mert az szereti Jugurthát és gyűlöli a rómaiakat. Végül is hosszas unszolásra beadta derekát, és megígérte, hogy mindent megtesz Sulla akaratának megfelelően. Mindenben megállapodtak, ami a béke-

kötés látszatához a legmegfelelőbbnek látszott, mert a háborúban kimerült Numidia erre vágyott leginkább. Így felállítva a kelepcét, elváltak.

112. Másnap a király hívatta Aspart, Jugurtha követét, és kijelentette, hogy Dabar közvetítésével megtudta Sullától: tárgyalások útján az egész háborúnak véget lehetne vetni, ezért kérje ki királya véleményét. Amaz vidáman utazott Jugurtha táborába. Miután pedig Jugurtha mindenről kioktatta, nagy sietve nyolcadnapra visszatért Bocchushoz. Jelentette, hogy Jugurtha minden kívánságot szívesen teljesít, de Mariusban nemigen bízik; korábban többször is meghíúsult a római hadvezérekkel megbeszélte béke. Ha egyébként Bocchus mindkettejüknek jót és biztos békét akar, legyen rajta, hogy a béketárgyalás ürügyén mindhárman együttes megbeszélésre jöjjenek össze s ott adja ki neki Sullát. Ha egy ilyen jelentékeny ember esnék hatalmába, akkor válhatna valóra a békekötés a senatus vagy a nép határozatából: mert azt nem fogják hagyni, hogy egy nemesember, aki nem a saját gyávaságából, hanem éppen az államérdek miatt került fogságba, az ellenség kezében maradjon.

113. Ezt a maurus sokáig latolgatta magában, végül ráállott - hogy cselből vagy valójában is habozott-e, nem tudom eldönteni. De amilyen önkényes a királyi akarat, olyan ingatag is többnyire, gyakran ellentmond magának. Végül is megállapodtak a béketárgyalás időpontjában és a helyszínben; Bocchus hol Sullát, hol Jugurtha követét hívatta magához, szívélyesen fogadta őket, s mindkettőnek ugyanazt ígérte. Így mind a ketten derűsek voltak, telve reménnyel.

De azon az éjszakán, amely a tárgyalásra kitűzött napot megelőzte, a maurus magához hívatta barátait, majd egyszerre megváltoztatva szándékát, mindenkit újra elküldött; mondják, sokat küzdött magával, arckifejezése, tekintete ugyanúgy változott, mint indulatai, s így szótlanul is elárulta, mi ment végbe a szívében. Végül mégis Sullát hívatta magához s az ő javaslata alapján a numidának vetett tört. Majd mikor feljött a nap, s hírül vette, hogy Jugurtha nincsen már messze, néhány barátjával és quaestorunkkal tiszteletadást színlelve elébe vonult a leshelyekről jól szemmel tartható dombra. A megállapodás szerint ugyanoda tartott a numida is, több fegyvertelen kísérelével. Hirtelen, adott jelre a leshelyekről mindenünnen rárohantak, kíséretét levágták, Jugurthát megkötözve átadták Sullának, aki Mariushoz vitte...

114. Ugyanebben az időben balul ütött ki Q. Caepio és Cn. Manlius vezéreink harca a gallusok ellen. Ettől egész Itálián rémület futott végig. Innét kezdve egészen napjainkig úgy tartják a rómaiak, hogy vitézségük előtt minden ledől, a gallusok az egyedüliek, akikkel nem a dicsőségért, hanem létükért kell küzdeniük. Ám miután jelentették, hogy véget ért Numidiában a háború és Jugurthát megkötözve hozzák Rómába, Mariust távollétében consullá választották, s tartományul Galliát ítelték neki oda. Január első napján mint consul tartott dicsőséges diadalmenetet. Akkoriban benne testesült meg az állam minden reménye és hatalma.

KORUNK TÖRTÉNETE LEVELEK ÉS SZÓNOKLATOK

Lepidus consul beszéde a római néphez

Irgalmasságotok és tisztességetek, polgárok, amely minden más népek fölött nagyra és híressé tett benneteket, ébreszti bennem a legsúlyosabb aggodalmat L. Sulla zsarnok uralma miatt. Félő, hogy amit elvetemültségének ítélték, azt másokról nem feltételezték, s így áldozatul estek neki - éppen mert minden reményét a bűnös hitszegésbe veti, s nem érzi magát másként biztonságban, csak ha rettegésektől felbátorítva még gonoszabban és becstelenebben viselkedik, azért, hogy rabszolgaságotok nyomorúsága kiölje belőletek a szabadság gondolatát. De az is félő, hogy ha elgondolkoztatok sorsotokról, inkább a börtönök megmentésével törődtek majd, mint a bosszúállással. Nem győzöm eléggé csodálni cinkosait, az eleik dicső példáival ékeskedő, fényes nevű férfiakat, akik még a rabszolgaságot is vállalják, csak hogy ennek fejében uralkodhassanak rajtatok, és mindkettőt inkább görbe úton, semmint szabadon, törvényesen akarják művelni. Hát a Brutusok, Aemiliusok, Lutatiusok jeles sarjadéka arra született, hogy amit őseik érdeme megteremtett, tönkregygye? Ugyan mi mást védelmeztek meg azok Pyrrhustól, Hannibaltól, Philippustól és Antiochustól, ha nem a szabadságot, otthonunkat, s azt, hogy csak törvényeinknek tartozunk engedelmességgel? S ez a balog Romulus mindezen úgy terpeszkedik, mintha idegenektől rabolt zsákmány volna; nem elégedett meg annyi sereg, consul és más főember pusztulásával, akiket a háború végzete elemésztett; most, noha a kedvező sorsfordulat a haragot többnyire irgalommá változtatja, még kegyetlenebb. Sőt, amire emberemlékezet óta nem volt példa, büntetéseket agyal ki a még meg nem születettek is: bizonyosabb a jogfosztottságuk, mint az, hogy megszülettek. S ami a legvisszásabb: förtelmes gonoszsága mindaddig védelmet nyújtott neki, mert annyira féltetek a még súlyosabb szolgálortól, hogy nem mertétek visszakövetelni szabadságotokat.

Cselekedni kell és felkelni ellene, polgárok: ne ő bitorolja, amit ti szereztek. Ne habozzatok tovább, s ne imákban kérjetelek segítséget. Talán csak nem abban reménykedtek, hogy Sulla már szégyelli és unja zsarnokságát, s amit gazságával megkaparintott, arról önnön veszedelmére majd önként lemond? Ő már odáig jutott, hogy dicsőséges csak az, ami biztos, és uralma megtartására minden eszközt tisztességesnek lát. Így vált semmivé a békességgel és visszavonultsággal társult szabadság, pedig sok derék ember szívesebben választotta, mint a fáradalmakkal járó tisztségeket. A mi időnkben szolgálni kell vagy uralkodni, a félelmet érezni vagy ébreszteni, polgárok. Mit mondjak még? Miféle emberi végzés érvényes még, miféle isteni rendelés szeplőtelen? A római nép korábban népeket kormányzott; most ki van forgatva hatalmából, dicsőségéből, jogaiból, léte feltételeiből, mélyen megalázták, s még annyi enivalója sincs, amennyit a rabszolgáknak szoktak odalökni. Polgárjogot adtatok szövetségeseinknek és Latium nagy részének sok kiváló tettükért: egy ember megfosztotta őket ettől, s ártatlan kisemberek szülőházát gazsága jutalmául néhány pribék foglalta el. Törvény, bíraskodás, államkincstár, tartományaink, királyok egy ember kezében, az ő kénye dönt polgárok életéről és haláláról. Láttatok állat módjára feláldozott embereket, polgárvérrel beszennyezett sírokat. Lehet-e más választása egy férfinak, mint megszüntetni a jogtiprást vagy hősi halált halni? Hiszen mindegyikünknek ugyanazt a véget szabta ki a természet, még ha vaspáncél védi is, s a kikerülhetetlen halált csak az asszonylelkű várja tétlenül.

Hanem én lázító vagyok, állítja Sulla, mert a felfordulásokból eredt haszonért neheztelek; háborúra vágyom, mert a béke jogait követelem vissza. Bizony-bizony, hatalmatok csak akkor lesz teljes s eléggé biztonságos, ha a picenumi Vettius és Cornelius írnok mások jogos szerzeményeit fecsérelheti, ha helyeslitek az ártatlanokra kincseik miatt rótt száműzetéseket s vagyonekobzásokat, nagy hírű emberek megkínzását, azt, hogy a város a sok meneküléstől és gyilkosságtól elnéptelenedett, s hogy mint cimber zsákmányt árulják s ajándékozzák szerencsétlen polgárok javait. Szememre veti: nekem is vannak derék emberektől elkobzott birtokaim. Hiszen épp ez a legnagyobb bűne: sem én, sem más nem lehetett biztonságban, ha tisztességesen cselekszik. Mégis, mindazt, amit akkor félelmemben megvásároltam, ugyanazért a pénzért visszaadom, noha jog szerint ura vagyok, és nincs szándékom túrni a polgárok fosztogatását. Éppen elég volt, amit mérgünket lenyelve elviseltünk: hogy római hadseregek egymással ütköztek meg és idegenek helyett egymás ellen fordították fegyverüket. Legyen vége minden bűnnek, gyalázatnak; de ezeket Sulla annyira nem bánta meg, hogy elkövetésüket dicsőségnek számítja, s ha lehetne, még mohóbban tenné, mint azelőtt.

Már nem is az aggaszt, mint vélekedtek róla, hanem hogy meddig merészkedtek: amíg egyikőtök a másiktól várja a kezdeményezést, kifogja a szelet a vitorlátokból - nem széteső, megingott erejével, hanem közönyösségetek miatt, amely eltűri, hogy tovább prédáljon és annyira bizonyuljon szerencsefiának, amennyire vakmerő. Mert szennyes pribékjein kívül ki akar egyet vele, ki nem változtatna meg mindent a győztes kivételével? Talán a katonák, akiknek vérén Tarula és Scirtus, e két hitvány szolga, a gazdagságát szerezte? Vagy akiknek mellőzéssel kapta egyre-másra a hivatalokat Fufidius, ez az ocsmány cseléd, ez a szégyenfolt minden tisztességen? Nagyon bízom a győztes hadseregben, mert annyi seb és küzdelem árán nem nyert mást, csak zsarnokot. Vagy talán az őseik alapította tribunusi hatalom megsemmisítéséért nyúltak fegyverhez, hogy önmaguk kezéből csavarják ki a jogokat és az igazságszolgáltatást? Valóban nagyszerű bére a mocsarakba, erdőbe telepített embereknek, ha látják: gyalázat és gyűlölet jut nekik, jutalom csak kevés kiváltságosnak. De hát miért jár-kél akkora kísérettel, mért fújja fel magát? Mert szerencséje bámulatos módon lepelbe burkolja bűneit, de ha megrendül majd, ugyanannyira megvetik, amennyire rettegtek tőle. Vagy talán az egyetértés és béke megteremtésének ürügyén? Így nevezgeti ugyanis gabságait s a római vér ontását. S azt állítja, nem áll helyre másképp az állam s nem lesz másképp vége a háborúnak, csak ha a földekről végleg elűzik a köznépet, ha a polgárokat kíméletlenül fosztogatják, ha az övé marad a legmagasabb törvénykezés és bíraskodás, amely azelőtt a római nép joga volt. Ha ezt ti békének és rendnek értelmezitek, helyeseljétek csak az állam felforgatását és bukását, bólinsatok igent a rátok kényszerített törvényekre, fogadjátok el a nyugalmas szolgaságot és adjatok példát az utókornak, hogyan kell vérontásokot fizetségeként elveszejteni az államot. Én ugyan e magas polcon mindent megtettem, amit őseim neve, méltóságom és biztonságom megkívánt, de nem állt szándékomban magánvagyonomat halmozni, fontosabbnak tartottam a veszélyes szabadságot a nyugalmas szolgaságnál. Ha ezt helyeslitek, polgárok, rajta, s az istenek segítségével kövessétek M. Aemilius consult mint vezéreteket és támaszotokat, s szerezzétek vissza szabadságotokat!”

L. Philippus beszéde a senatusban

„De szeretném, atyák és összeírtak, ha államunk nyugalomba jutna, vagy a veszedelmekben mindenki elszántan védelmére kelne, s végül is a rút vállalkozás visszaütne a kezdeményezőkre! Ám ellenkezőleg, lázongásokkal kavartak fel mindent, még hozzá azok, akiknek ezt inkább meggátolniuk illett volna; azt kell tenniük a jóknak és bölcsseknek is, amit a legaljasab-

bak, a legostobábbak tanácsoltak. Ámbár ti gyűlölitek a háborút, mégis fegyvert kell fognotok, mert Lepidusnak úgy tetszik; hacsak nem akar valaki békében maradni s közben elszenvedni e háborút. Hatalmas istenek, akik még mindig oltalmazták ezt a maga iránt közönyös várost! M. Aemilius, a söpredék legalja - nem tudom, gonoszság van-e több benne vagy gyávaság -, sereget toboroz a szabadságetiprására; azelőtt megvetették s most rettegnek tőle; ti csak morogtok, húzódoztok, inkább várjátok szavaktól, jósigéktől a békét, mintsem megvédenétek, s nem értitek meg, hogy az erőtlen határozatok titeket méltóságotoktól fosztanak meg, őt félelmétől. És jogosan, hiszen rablásaival consuli hivatalt, lázításával hadsereget és tartományt nyert. Mit kapott volna jó tettekért, ha bűneit ekkora díjakkal jutalmazták? S talán bizony hálás azoknak, akik a végsőkig követek küldésére, békés egyetértésére s más effélére szavaztak? Sőt, megvetést arattak, az államhoz méltatlannak bizonyultak s prédának tekintik őket, mivel a békét félelmükben kérik vissza - ahogy félelmükben veszítették is el.

Én bizony már az elején, mikor láttam, hogy Etruriában összeesküvést szőnek, a száműzötteket visszahívják, az államvagyonot elajándékozgatva tékozzolják, úgy véltem: gyorsan cselekedni kell, és néhányadmagammal Catulus javaslatára hajlottam. De azok, akik az Aemilius nemzetség jótetteit magasztalják, s azt állították: irgalmassága révén növekedett a római nép nagysága, még akkor is tagadták, hogy Lepidus támadásra lendül, mikor magánkezdeményezésből fegyvert fogott a szabadság elnyomására; mindenki a maga boldogulását vagy oltalmát kereste, s lehetlenné tette a közös döntést. Pedig akkor Lepidus csak haramia volt tábori szolgák és néhány orgyilkos élén, akik közül senki sem cserélte volna fel az életét egynapi zsoldért. Most pedig tartományi helytartó, olyan hatalommal, amelyet nem vásárolt, hanem töletek kapott, s idáig még neki jog szerint engedelmességgel tartozó alvezérekkel; köréje gyűlt minden rendű és rangú aljas ember; tüzelik őket ágrólszakadtságuk és vágyaik, bujtogatják bűneik, nyugalmat a lázadásban lelnek, a békében csak zűrzavart. Felkelést felkelésre, háborút háborúra lobbantanak, hajdan Saturninus, majd Sulpicius, aztán Marius és Damaspus, most pedig Lepidus csatlósai. Hozzá még Etruria, s minden parazsa a háborúnak felángolóban, Hispaniában fegyveres mozgolódás, Mithridatés pedig adófizetőink határán áll - belőlük tartottuk fenn magunkat idáig -, lesi a háború napját; a birodalom felforgatására csak egy alkalmas vezér hiányzik. Ezért kérek, könyörgök nektek, atyák és összeírtak, legyetek éberek, s ne tűrjétek, hogy bűnös garázdálkodása mint veszetség fertőzze meg az egészségeket. Mert ahol a gonoszokat megjutalmazták, ott kevesen szoktak önként jók maradni.

Vagy megvárjátok, amíg ismét megjelenik seregével és tűzzel-vassal támadja a várost? Mert ez a helyzet, amit most ő teremtett, sokkal közelebb áll a polgárháborúhoz, mint a békés egyetértéshez. Nem a rajta vagy másokon esett sérelmek miatt kelt fel valamennyi isteni és emberi rendelés ellen - ahogy színleli -, hanem a törvények és a szabadság felforgatására. Mert űzi-hajtja nagyravágyása és a rettegés bűnei miatt: tanácstalanul, nyugtalanul hol ide, hol oda kapkod; fél a békétől, gyűlöl a háborút, látja, hogy kerülnie kell a dőzsölést és szabadosságot, és közben visszaél közönyötökkel. Én sem tudom eléggé eldönteni, félelemnek, gyávaságnak vagy esztelenségnek nevezem-e, hogy látszólag mindegyikötök el akarja kerülni ezt a bajt, mint a villámcsapást, de meggátolni senki sem próbálja.

És kérek, vegyétek tekintetbe, mennyire felfordult a természet rendje is. Azelőtt a közösség elleni támadást titokban, elhárítását nyíltan készítették elő, s ezért a jók könnyen fölébe kerekedtek a rosszaknak; most a békés egyetértést kavariják fel nyíltan s védik titokban. Akinek csak tetszik, fegyverbe öltözik, ti meg félelembe bújtok. Mire vártok? Csak nem szégyelltek vagy restelltek helyesen cselekedni? Vagy Lepidus rendeletei hatnak így rátok? Azt hangoztatja, vissza akarja adni mindenkinek a magáét, közben megtartja a másét; eltörli a háborúban hozott törvényeket, közben magának a fegyver s a kényszer az eszköze; megerősíti a polgárjogot, közben tagadja, hogy elvette; s hogy éppen az egyetértés végett állítja vissza a

néptribunusi hatalmat, minden viszály forrását. Te leghitványabb, legszemérmertlenebb ember, te törödsz a polgárok nyomorúságával és siralmas helyzetével? Házadban nincs is egyéb, csak amit fegyverrel vagy törvénytelenességgel szereztél. Második consulságodra pályázol, mintha az elsőt letetted volna, háborúval keresed az egyetértést, amelyet háborúval forgatsz fel; minket elárulsz, amazokhoz hűtlen vagy, minden derék ember ellensége, te! Hogy nem szégyelled magad sem az istenek, sem az emberek előtt, akiket hitszegéssel és hamis esküvel sértettél meg! De ha egyszer már ilyen vagy, maradj meg szándékodban és állj csak fegyverben, erre biztatlak; nehogy a felkelés halasztgatásával rettegésben tarts minket, te, aki maga vagy a nyugtalanság. Sem a tartományok, sem a törvények, sem védő isteneink nem tűrnek meg téged polgártársunknak. Haladj a megkezdett úton, hogy minél hamarabb megkapd, amit megérdemelsz.

Ti pedig, atyák és összeírtak, meddig tűritek még habozásokkal az állam kiszolgáltatottságát, meddig szavaltok csupán a fegyverekkel szemben? Katonát szednek ellenetekre, pénzt csikarnak ki a kincstárból s magánosoktól, helyőrséget vonnak ki és helyeznek el, önkény hoz törvényeket, miközben ti követségeket és határozatokat készíttetek elő. Herculesre, amennyivel sóvárabban kéritek a békét, annyival keményebb lesz a háború, s Lepidus felfogja, hogy inkább a félelem, mint a jog és méltányosság tartja hatalmon. Mert aki azt állítja: gyűlöli a zavargásokat és a polgárvér ontását s ezért nem ad fegyvert a kezetekbe, noha Lepidus fegyverben áll, az azt javasolja: tűrjétek inkább a legyőzöttekre mért sorsot, noha megvolna a lehetőségek rá, hogy ti mérjétek ezt Lepidusra. Így benneteket békére beszél rá, őt meg háborúra. Hát ha ez tetszik, ha olyan bénultság veri bilincsbe lelketeket, hogy - feledve Cinna bűneit, akinek visszatérte e városba oltotta ki a senatusi rend fényét - nyugodtan rábízátok magatokat, feleségeket és gyermekeiteket Lepidusra, mi szükség határozatokra, mire jó Catulus segítsége? Hiszen ő vagy akár más tisztességes ember is hiába töri magát az állam javáért. Tegyétek, ami tetszik, szerezzétek meg magatoknak Cethegus és más árulók támogatását, akik a rablást-gyűjtogatást szeretnék újra rendszeresíteni és újra csapatokat felfegyverezni otthonaink istenei ellen. De ha a szabadság és igazság mellett vagytok inkább, hírnevetekhez méltón döntsetek, szítsátok a merészséget a bátor férfiakban. Veletek az új hadsereg, meg a kiszolgált katonák települései, az egész nemesség, a legjobb vezérek: bátraké a szerencse, s a mi tunyaságunk következményei hamar eloszlanak.

Ezért azt javaslom, minthogy Lepidus a maga kényéből a söpredékkal és az állam ellenségeivel, e rend akarata ellenére felszerelt hadsereget vezet a város felé, Ap. Claudius interrex Q. Catulus proconsullal s a többi katonai parancsnokkal védje meg a várost, s azon legyen, hogy az államot baj ne érje.”

C. Cotta beszéde a római néphez

Néhány nap múlva Cotta gyászruhában, végtelen szomorúsággal, amiért a nép az áhított ragaszkodás helyett elfordult tőle, ilyen beszédet tartott a népgyűlésben:

„Polgárok, sok veszéllyel néztem szembe háborúban és békében, sok megpróbáltatással. Volt, amit elviseltem, volt, amit az istenek segítségével s a magam erejéből elhárítottam; közben sohasem volt kisebb a bátorságom a feladatnál, készségem a rám bízott munkánál; a jó és a balsors nem a jellememet, hanem csak helyzetemet változtatta meg. Ám e mostani nyomorúságban a szerencsével együtt minden elhagyott. Ráadásul az öregség, ami önmagában is súlyos teher, megkettőzi a gondokat: életem alkonyán, én szerencsétlen, még a tisztas halálban sem reménykedhetem. Mert ha árulótok vagyok, s bár kétszer születtem polgárává, semmire sem

becsülöm hazámat, a honi isteneket és e legfelsőbb hatalmat, miféle kínzatást érdelek ezért életemben, miféle büntetést halálom után? Ha egyszer vétkem meghalad minden ismert alvilági büntetést!

Kora ifjúságom óta mint magánember s mint tisztségviselő, szemetek láttára cselekedtem; akinek szavamra, tanácsaimra, pénzemre volt szüksége, rendelkezhetett velem; sosem forgattam ravaszul a szót, képességeimet nem állítottam a gonosz szolgálatába; ámbár az egyes emberek barátságára szenvedélyesen törekedtem, az állam érdekében hatalmas ellenségeket szereztem magamnak. S mikor az állammal együtt engem is legyőztek, mikor minden segítségtől megfosztva még rosszabbat várhattam, ti, polgárok, visszaadtátok nekem hazámat, honi isteneimet, együtt a legmagasabb méltósággal. E jószágotokért akkor sem lehetnék elég hálás, ha külön-külön bármelyiktekért életemet áldoznám. Csakhogy ez képtelenség, mert életről és halálról a természet dönt; hogy gyalázat nélkül, feddhetetlenül őrizzük meg a polgárok között hírnevünket és vagyonunkat, azt ajándékba kapjuk s így is fogadjuk. Consullá választottatok, polgárok, mikor az államot kívül-belül súlyos bajok terhelik. Mert hadvezéreink Hispaniában zsoldot, katonát, fegyvert, gabonát követelnek, és erre a helyzet kényszeríti őket, minthogy a szövetségesek elpártolása miatt és mert Sertorius a hegyvidéken át gyorsan vonul vissza, sem megütközni, sem a szükségletekről gondoskodni nem tudnak: Kisázsiaiában és Ciliciában Mithridatés nagyra nőtt hatalma miatt tartunk sereget, Macedonia tele van ellenséggel, csakúgy, mint Itália s a tartományok partvidéke. Közben pedig a csekély s a háborúk miatt bizonytalan adójövedelmek alig fedezik egy részét kiadásainknak; ezért szállítjuk az élelmet is kisebb hajóhaddal, mint azelőtt. Ha ezt a mi álnokságunk vagy tehetetlenségünk okozta, rajta, ahogy haragotok diktálja, vegyetek elégtételt; ha viszont közös sorsunk lett kegyetlenebb, mi szükség hozzátok, hozzánk s az államérdekhez méltatlan eszközökre?

Én magam, akinek élete immár a halálba hajlik, nem könyörgök bocsánatért, ha ez valamennyit elvesz a rátok szakadt bajokból; testi lételemet később sem végezhetném be tisztességesebben, mint a ti üdvötkre. Itt vagyok hát én, Cotta consul, s teszem, amit gyakran megtettek őseink kemény háborúban: felajánlom s feláldozom magam az államért. Hogy azután kire bízátok, fontoljátok meg alaposan; mert ezt a tisztséget egyetlen jóra való ember sem kívánja majd, ha a sors vagy a tenger csapásaiért s a mások viselte háborúért kell felelnie, vagy rút halállal vesznie. Csak arra emlékezzetek szívetekben, hogy nem bűn vagy kapzsiság miatt buktam el, hanem viszonzásul a legfőbb megtiszteltetésért, a magam akaratából áldoztam fel életemet.

Kérlek benneteket, polgárok, magatokra s az ősök dicsőségére, tűrjétek el a bajokat, és gondoljatok az állam javára. Sok gonddal jár a főhatalom, mérhetetlen sok fáradozással, s ezek alól hiába akarok kibújni, hiába kívánjátok vissza a béke gazdagságát, ha minden tartományt, országot, tengert és földet feldúltak vagy kimerítették a háborúk.”

Cn. Pompeius levele a senatushoz

„Ha ellenetek, hazám és honi isteneim ellen annyi fáradságot és veszélyt vállaltam volna, ahányszor kora ifjúságomtól kezdve vezetésemmel szétszórtuk legelvetemültebb ellenségeinket s megmentettük a ti lelketeket, akkor sem járhattatok volna el távollétemben másként ellenem, mint ahogy most teszitek, atyák és összeírtak. Hiszen életkoromat megelőzve vetettek egy jobb sorsra érdemes hadsereggel együtt egy ádáz háborúba, s ha rajtatok áll, éhséggel - e legnyomorúságosabb halállal - emésztetek el. Hát ebben a reményben küldte fiait a római nép a háborúba? Ez a jutalma a sebeknek, az államért ahányszor ontott vérnek? Belefáradtam a

levélírásba, a követek küldözgetésébe, minden meglévő és remélhető vagyonomat elköltöttem, s közben töletek három év alatt alig egy évre elegendő költséget kaptam. A halhatatlan istenekre, vajon azt hiszitek, be tudom tölteni egy kincstár szerepét, vagy hogy egy hadsereg ellehet gabona és zsold nélkül?

Mindenesetre beismerem, hogy e háborúba nagyobb kedvvel, mint megfontoltsággal indultam el, hiszen töletek pusztán a főhatalom címét kaptam, de negyven nap alatt felállítottam a sereget, és a már Itália nyakát szorongató ellenséget elűztem az Alpokból Hispaniába. Az Alpokon át egy másik, a Hannibálénál nekünk alkalmasabb utat nyitottam meg. Visszafoglaltam Galliát, a Pireneusokat, Lacetaniát, az indigesek földjét, visszavertem a sokszoros túlerőben lévő, győztes Sertorius első támadását újonc katonáimmal, a telet nem városokban s nem hivatalhajhászással töltöttem, hanem táborban, a legádázabb ellenség gyűrűjében. Minek soroljam fel ütközeteimet, téli hadjárataimat, a romba döntött vagy visszafoglalt városokat? Hiszen a tények többet érnek, mint a szavak. A Sucrónál elfoglalt ellenséges tábor, a Turia folyó menti csata, a seregével és Valentia városával együtt megsemmisített ellenséges vezér, C. Herennius sorsa eléggé ismert előttetek. És mindezért, hálás atyák, nyomorral és éhínséggel fizettek.

Egyforma feltételek jutottak tehát az én seregemnek s az ellenségének: zsoldot egyik sem kap, akármelyik győztesen vonulhat be Itáliába. Intellek és kérlek hát benneteket, vegyétek ezt figyelembe, s ne kényszerítsetek, hogy szükségből magam gondoskodjam magamról. Az innenső Hispaniát, amelyet nem tart megszállva az ellenség, részben mi dúltuk romhalmazzá, részben Sertorius - a tengerparti városokat kivéve: ezek meg csak költséget s terhet jelentenek nekünk. Gallia tavaly ellátta Metellus seregét zsolddal és gabonával, most a rossz termés miatt maga is alig tengődik. Én nemcsak családi vagyonomat, hanem hitelemet is kimerítettem. Csak ti maradtatok: ha nem siettek segítségünkre, megjósolhatom, hogy hadseregünk akaratom ellenére átvonul Itáliába, s vele oda tevődik át az egész hispaniai is.”

Ezt a levelet a következő év elején olvasták fel a senatusban. Az atyáktól kijelölt consulok pedig felosztották maguk közt a tartományokat: Cotta kapta az innenső Galliát, Ciliciát Octavius. Majd a következő consulok, L. Lucullus és M. Cotta, akiket Pompeius levele s üzenetei mélyen megdöbbsentettek, részben a legfőbb államérdeket figyelembe véve, részben azért, hogy el ne veszítsék dicsőségüket s méltóságukat, ha a hadsereget Itáliába visszavonják, minden lehető eszközzel zsoldot s kiegészítő csapatokat szereztek; ebben különösen a nemesség támogatta őket, melynek többségében ekkor már az indulat szavakra, a szó tettekre lobbant.

Macer néptribunus beszéde a néphez

„Ha kicsinek tartanátok, polgárok, a különbséget az őseitektől rátok hagyott jogok s a Sullától rátok szabott szolgaság között, hosszasan kellene szólnom, hogy elmagyarázzam, milyen sérelmek miatt és hányszor vonult külön az atyáktól fegyvert fogva a nép, s hogy minden joga védelmezőjéül hogyan tett szert a néptribunusokra. Most csak az a feladatom, hogy buzdítsalak benneteket, és elsőnek induljak el azon az úton, amelyen véleményem szerint visszaszerezhetjük a szabadságot. Az sem kerüli el figyelmemet, milyen erős az a nemesség, amelynek uralmát most egymagamban, erőtllenül, egy hivatali hatalom pusztá látszatának birtokában megtörni próbálom, mennyivel nagyobb biztonságban van a kártékonyak klikkje, mint a magukra hagyott ártatlanok. Irántatok való bizalmam legyőzi félelmemet, és úgy dön-

töttem: előbbre való, ha a bátor ember a szabadságért küzdve vállalja az ütközet kockázatát, mintha egyáltalán nem küzdene.

Mégis, a jogaitok védelmére választott többi tisztségviselő minden erejét és hatalmát önérdékből, számításból, haszonlesésből ellenetek fordítja, s úgy tartja: jobb pénzért vétkezni, mint ingyen helyesen cselekedni. Így aztán mindenki belenyugodott már a kevesek uralmába, akik háborús ürügyekkel megkaparintották az államkincstárat, a hadsereget, az országokat és tartományokat, s fellegvárat emeltek a töledek zsákmányolt javakból, miközben ti, a többség, barmok módjára adjátok magatokat egyesek tulajdonába és haszonélvezetébe, kiforgatva mindabból, amit őseitek rátok hagytak; vagy talán ahogy hajdan védelmezőiteket, most uraitokat választjátok meg szavazataitokkal? Most hát mindenki azokhoz pártolt, de ha visszanyeritek, ami a tiétek, nyomban hozzátok pártol a többség. Kevés embernek van mersze kiállni az igazsága mellett, a többi a hatalmasokhoz szít.

Kételkedtek talán, hogy utatokat állhatja akármi, ha egy szívvel-lélekkel ugyanarra tartotok? Hiszen még lomha tehetetlenségetektől is rettegnek. Vagy talán nem félelemből állította vissza C. Cotta consul, pártjuk belső embere a néptribunusok némely jogait? S bár L. Siciniust, mikor először mert szót ejteni a tribunusi hatalomról, eltették láb alól - hiába morgolódtatok -, mégis előbb ijesztette meg őket a ti felháborodásotok, mint ahogy ti megundorodtatok volna az ő jogtiprásuktól. Nem győzők ezen eleget csodálkozni, polgárok; mert jól láttátok, hogy a reménykedés hiábavaló. Mikor meghalt Sulla, aki e förtelmes rabszolgasággal sújtott benneteket, azt hittétek, vége a bajnak; s még bőszebb dúvad, Catulus lépett a helyébe. Brutus és Mamercus consulsága alatt felkelés ütötte fel fejét, ezután C. Curio zsarnokoskodott egészen addig, amíg elpusztult egy ártatlan tribunus. Láttátok, mekkora indulattal rontott tavaly Lucullus L. Quintiusra; ma pedig rám acsarkodnak féktelenül. De mindezt teljesen hiábavaló lett volna felidézni, ha ők előbb akarnának véget vetni zsarnokságuknak, mint ti szolgágotoknak; különösen mert e polgárviszályok címkéje mindig más volt, de a küzdelem voltaképp mindkét részről azért folyt, hogy ki uralkodjék rajtatok. Így a többi viszály féktelenedésből, gyűlöletből vagy kapzsiságból kigyulladt lángja hamar elhamvadt; egyetlen dolog volt, amiért szüntelenül küzdött mindkét fél, s amit végül is elragadtak töledek: a tribunusi hatalom, melyet őseitek a szabadság fegyveréül kovácsoltak. Ezért intelek, kérlek benneteket, vigyázzatok, nehogy gyávaságból, a dolgok nevét cserélgetve, a rabszolgaságot nyugalomnak nevezzétek el. Mert ezt sem lesz módotok élvezni, ha az igaz tisztességet a gázság legyőzte - legfeljebb ha végképp beletörődök bármibe. Most résen vannak, és ha nem sikerül győznötök, szorosabb gyepelőre fognak, minthogy minden elnyomás annál biztosabb, minél súlyosabb.

»Mit javasolsz hát?« - veti közbe valaki közületek. Először is rázzátok le mindannyian az eddigi szokásokat, hogy serény nyelvvel és gyáva szívvel éltek, és a népgyűlésről kilépve már nem emlékeztek a szabadságra. Nem hívlak fel benneteket olyan férfias tettekre, amilyenekkel őseitek kivívták a néptribunusi hatalmat, a korábban csak patriciusokat megillető hatalomban való osztozást, a patriciusi jóváhagyástól független választásokat, de minthogy kezetekben van minden erő, polgárok, s a most más érdekében eltűrt parancsok teljesítése vagy nem teljesítése kétségtelenül rajtatok áll, vajon Juppiterre, vagy más isten tanácsára vártok? A consulok korlátlan hatalmi szavát s az atyák határozatait magatok szentesítitek azzal, hogy engedelmeskedtek nekik, polgárok, s önként siettek nyakatokat fejetekre nőtt zsarnokságuk igájába hajtani. Én nem a jogtalanságok megtorlására biztatlak benneteket, hanem arra, hogy a békét áhítsátok, és nem a viszályt, amelynek szításával ők vádolnak; éppen ennek szeretnék véget vetni, s ezért követelem vissza szerzett jogainkat a népjog alapján, s ha makacsul ülnének rajtuk, nem fogok fegyverkezést vagy kivonulást javasolni - többé már ne ontsátok véreteket. Viseljék hatalmukat, rendelkezzenek vele a maguk módján, hajszolják a

diadalmeneteket, kergessék Mithridatést, Sertoriust és a száműzöttek maradványát őseik viaszképeivel: de tőlünk távol legyen a kockázat és szenvedés, ha semmi gyümölcsöt nem terem - hacsak a minap hozott gabonatörvényt nem tekintitek szolgálataitok fizetségének. Mégis csak öt vékára becsüli szabadságotokat: nem több, mint a börtönlakók fejadagja. Oly kevés, hogy mint azok, éhen éppen nem haltok, de elerőtlenedtek, s így ez a csekélység nem szabadít meg a családi gondoktól, s a gyávák legsoványabb reményeit is megghiúsítja. De még ha bőségesnek mutatkoznék is ez a gondoskodás, minthogy rabszolgaságért adják jutalmul, miféle fásultság volna becsapni magatokat és még meg is köszönni a rajtatok esett sérelmet? Lépre ne menjetek a cselnek. Csel nélkül ugyanis nem tudnak legyőzni benneteket; még csak nem is próbálkoznak veletek. Ezért igyekeznek csitítgatni benneteket, ezért biztatnak, hogy várjatok Cn. Pompeius hazaérkezéséig; tőle is reszkettek, mikor nyakukra ültették, s most, amikor félelmük elmúlt, gyalázzák. Emellett nem átallják magukat a szabadság védőinek nevezni, mikor annyi férfi egyetlen emberre vár, mert nélküle sem a jogsértést nem merik abbahagyni, sem a jogot nem képesek megvédeni. Bizony magam is úgy látom, hogy Cn. Pompeius, ez a ragyogó hírű fiatal ember jobban szeretne a ti akaratotokból vezetőnek lenni, mint az övékéből osztolni uralmukban, és ő lesz az első, aki helyreállítja tribunusi hatalmát. Hanem azelőtt, polgártársak, az egyes polgárok találtak a többségben védelemre, nem pedig valamennyien egyetlen emberben. S nem is akadt halandó, aki ilyesmit egymaga adhatott vagy elvehetett volna.

Elég a szavakból, hiszen nem a tudatlanság tesz vakká benneteket, hanem nem is tudom, miféle fásultság vett rajtatok erőt, amelyből sem a dicsőség, sem a gyalázat nem tud kimozdítani. Mindeneteket elvesztegettétek mostani tunyaságotokkal, bőven elegendőnek tartván szabadságotokat: csakugyan, nem vesszőzik hátatokat és szabadon mehettek ide-oda. Gazdag uraitokhoz illő ajándékok ezek! De a falusiaknak még ennyi sem jut, ütök-verik őket az egymással civódó hatalmasok, és ajándékok adják őket a tartományok főtisztviselőinek. Így a küzdelem s a győzelem kevesek érdeke; akármi történik, mindig a nép a vesztes, s napról napra inkább az lesz, ha amazok jobban igyekeznek megvédeni hatalmukat, mint ti visszaszerezni szabadságotokat.”

Mithridatés levele

„Mithridatés király Arsacés királynak üdvözlétét küldi. Mindazoknak, akiket országuk gondatlan állapotában háborús szövetségre szólítanak fel, meg kell fontolniuk, lehet-e valóban békében élniük, majd pedig azt, hogy a béke elég méltányos és biztonságos-e, dicsőséges vagy gyalázatos. Ha örök békében élhetnél, ha az ellenség nem volna ugrásra kész és elvetemült, ha a rómaiak megrohanásával nem szereznel nagy hírnevet, nem merném szövetségedet kérni, és hiába remélném, hogy rossz sorsomat összeköthetem a te szerencséddel. De ha jól meggondolod, éppen az szól leginkább mellettem, amiért habozni látszol: Tigranés elleni haragod a nemrég lefolyt háború miatt és az én nem éppen kedvező helyzetem. Tigranés ugyanis készségesen fogadna el olyan szövetséget, amelyet csak akarsz, engem pedig, miután annyi mindenneműt elrabolták, megtanított a sors rá, hogy okos tanácsokat adjak, s - ami annyira fontos a jó sorsban lévőknek - példát nyújtok megrendült helyzetemben, hogyan intézzed ügyesebben a te dolgaidat.

Mert bizony a rómaiak valamennyi nemzettel, néppel, királlyal egyetlen, régi okból háborúztak: hatalomra és gazdagságra vágytak kielégíthetetlenül. Ezért kezdtek háborút előbb Philippus macedón királlyal, eleinte, míg a karthagóiak szorongatták őket, barátság ürügyén.

Mikor ennek Antiochus segítségére sietett, Kisázsia átengedésével álnokul elfordították tőle, majd miután levették Philippust, megfosztották Antiochust a Tauruson innen minden területtől és tízezer talentumjától. Később Persesnek, Philippus fiának, mikor sok és váltakozó kimenetelű küzdelem után kezünkbe adta magát, a samothrakéi istenek előtt szavatolták biztonságát, s e leleményes esküszegők ravaszul meghagyták életét a feltételek szerint - de álmatlansággal ölték meg. Eumenést, kinek barátságával fennen kérkednek, először a béke díjául árulták el Antiochusnak, később egy elfoglalt föld felügyelőjének tekintették; pénzét kicsikarva s gyalázatos bánásmóddal királyból a legnyomorultabb szolgává tették, és egy égbekiáltó végrendeletet koholva, ellenség módjára vezették diadalmenetben fiát, Aristonicust, amiért kérni merészelte atyjától örökölt királyságát. Megszállták Kisáziát, s végül Bithyniát rabolták el, amint Nicomedés meghalt, ámbár fia kétségtelenül Nysától származott, akit királynénak nevezett ki.

Mert magamról minek beszéljek? Birodalmuktól mindenfelől országok és fejedelemségek választanak el, de mert az a hír terjengett rólam, hogy gazdag vagyok s nem vagyok hajlandó szolgálni nekik, Nicomedés útján háborúra ingereltek. Pedig jól tudom, milyen elvetemültek, s mindenre, ami később megtörtént, tanúul hívtam a krétaiakat, akik ez idő tájt egyedül voltak szabadok, és Ptolemaios királyt. Megbosszulva a Nicomedés sértéseit, kikergettem Bithyniából, visszafoglaltam az Antiochustól elrabolt Kisáziát, s levettem Görögországról a nehéz rabigát. Vállalkozásomat a szolgák legalja, Archelaus akadályozta meg a hadsereg elárulásával. Azok, akik gyávaságból vagy balga ravaszságból arra számítva, hogy az én fáradozásaim árán lesznek biztonságban, vonakodtak fegyverhez nyúlni, most keservesen lakolnak. Ptolemaios pénzével csak napról napra halasztgatja a háborút, a krétaiakra - akiket már egyszer megtámadtak - sem várhat más vég, mint a pusztulás. Mikor én rájöttem, hogy a rómaiak belső bajaik miatt inkább csak halogatják a háborút, mintsem békét kötnének, Tigranés ellenkezésével dacolva - aki későn jött rá, hogy igazat mondtam -, s annak ellenére, hogy te távol voltál s mindenki mást leigáztak, újra fegyvert fogtam ellenük, vezérüket, Marcus Cottát Chalcedonnál a szárazföldön megvertem, a tengeren pedig tönkretettem szép hajóhadát. Mikor Cyzicus ostrománál nagy seregemet az élelemhiány feltartóztatta, senki sem nyújtott segítséget a környéken, a tél pedig járhatatlanná tette a tengert. Így kénytelen voltam visszavonulni öröklött birodalmamba, de Pariumnál és Heracleánál hajótörés ért, és elvesztettem legjobb katonáimat és hajóimat. Majd mikor Cabiránál újra összeszedtem seregemet, váltakozó szerencsés csatákban csaptunk össze Lucullusszal, de az ínség mindkettőnket újra meglepett. Csakhogy neki ott volt a közelben Airobarzanés háborútól nem sújtott országa, én viszont feldúlt vidékeken keresztül vonultam Arméniába. A rómaiak pedig nem engem követtek, hanem azt a szokásukat, hogy minden országot felforgatnak, s mert szűk utakon vonulva sikerült kikerülniük az összecsapást a hatalmas sereggel, Tigranés oktalanságát győzelemként tüntetik fel.

Most pedig kérlek, fontold meg: elképzelhető-e, hogy erősebben tudsz ellenállni, vagy hogy a háború véget ér, ha bennünket megfojtanak? Tudom jól, sok katonád, fegyvered és aranyad van, ezért keresem benned én szövetségesemet, azok pedig prédájukat. Egyébként az volna tanácsos, hogy amíg Tigranés országa még sértetlen, háborúban tapasztalt katonáimmal, otthonodtól távol, kevés áldozattal, a mi testünk pajzsa mögött fejezd be a háborút, amelyben győzelmem és vereségem egyaránt veszélyt jelent neked. Vagy nem tudod, hogy a rómaiak, mihelyt nyugaton útjukat állja az óceán, erre fordítják fegyvereiket? Hogy ősidőktől fogva nem volt egyebük, csak amit raboltak, otthonukat, feleségüket, földjüket, birodalmukat beleértve? Hogy hajdan mint hazátlan, rokontalan, gyülevész népség a földkerekség büntetésére születtek? Sem emberi, sem isteni erő nem gátolhatja őket abban, hogy távoli vagy közeli, gazdag vagy nincstelen szövetségeseiket, barátaikat kifosszák, megsemmisítsék; mindenkit

ellenségüknek tartanak, aki nem szolgáljuk, különösen a független királyságokat. Mert csak kevesen kívánják a szabadságot, a többség beéri igazságos zsarnokokkal; s mi gyanúsak vagyunk mint vetélytársak, akik alkalmas időben bosszút állnak rajtuk. Te pedig, aki Seleuceának, e hatalmas városnak s a kincseiről messze híres perzsa királyságnak ura vagy, vársz tőlük egyebet, mint ármányt a jelenben, háborút a jövőben? A rómaiak mindenki ellen fegyvert fognak, de leginkább azok ellen, akiknek legyőzésével a legnagyobb hadizsákmányt nyerik; nagyságukat vakmerőségüknek, csalásaiknak, sorozatos háborúiknak köszönhetik. Ezzel az erkölccsel vagy kiirtanak mindent vagy elbuknak... ami nem lesz nehéz, ha te Mezopotámiában, mi pedig Arméniában közrefognánk az élelem és segédcsapatok nélküli sereget, amely szerencséje miatt vagy a mi hibánkból eddig még nem szenvedett vereséget. Tiéd lesz a dicsőség, hogy nagy királyoknak segítséget nyújtva eltiportad a népek kifosztóit. Intelek, tanácsolom: így tégy, s ne azt az utat válaszd, hogy a mi pusztulásunkkal a tiédet halogasd - inkább a győzelmet a mi szövetségünkben!”

- & -